

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Jure Lesjak

**O radikalni kritiki obstoječega družbenega sistema, upor in iskanju alternativ
onkraj neoliberalizma**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jure Lesjak

Mentor: doc. dr. Žiga Vodovnik

**O radikalni kritiki obstoječega družbenega sistema, upor in iskanju alternativ
onkraj neoliberalizma**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

ZAHVALA!

*Pričujoče diplomsko delo smo
pravzaprav napisali trije:
beda kapitalizma kot kruta realnost,
družbena gibanja kot navdih
in moja malenkost, ki je
zgodbo le ubesedila.*

*Najlepša hvala mami Romani in očetu Rajku za
omogočanje študija, podporo in zaupanje.
Brez vajine pomoči se te življenjske
prelomnice ne bi mogel veseliti.*

*Zahvaljujem se tudi vsem ostalim, ki so mi blizu
in brez katerih bi bilo moje življenje prikrajšano
za marsikakšen nepozaben trenutek:
ostalim domačim – Urši, Petri, bici Mariji,
Gaji, Daši, Bogdanu, Albanu, Katjuši in Veri –,
ožjemu sorodstvu, kolegom,
nogometnemu klubu Peca, Bajti in predvsem prijateljem,
s katerimi že vrsto let pišemo skupna
poglavja, ki ne bi mogla imeti prijetnejše vsebine.*

*Prav posebna zahvala je namenjena moji puncu Maruši, ki mi
vse od prvega dne izkazuje neizmerno ljubezen, radost,
spoštovanje ... in brez katere ne znam in predvsem nočem živeti.
Maruša, diplomsko delo posvečam tebi. Brez tvojih vzpodbud
bi bilo oropano marsikakšne misli in ideje.*

*In seveda – iskrena zahvala tudi Žigi, mentorju in prijatelju,
ki mi je skozi študij ponudil največ, kar lahko profesor
ponudi študentu. Hvala za vso pomoč, altruizem, ideje, velik kup
dragocenih knjig, ki so bile vedno na voljo, in predvsem zaupanje.
Obljubim, da bom nekoč vrnil večino uslug.
Vseh zaradi zelo visokega števila verjetno ne bom uspel nikoli,
se bom pa potrudil v največji možni meri.*

O RADIKALNI KRITIKI OBSTOJEČEGA DRUŽBENEGA SISTEMA, UPORU IN ISKANJU ALTERNATIV ONKRAJ NEOLIBERALIZMA

Neoliberalni kapitalizem v polju (globalnega) političnega sistema zavzema vodilno pozicijo, hkrati pa je logika te ideologije že sama po sebi (edina) prava, ustrezna in neizbežna. Neoliberalizem se v svojem implementiranju poslužuje številnih nedemokratskih in totalitarnih prijemov, pri čemer je uporaba (neustreznih) sredstev za doseg cilja – neskončne akumulacije kapitala – pristransko prirejena v prid dominantnih (političnih in ekonomskih) akterjev. Le ti določajo takšne strukturne pogoje, ki služijo izvajanju, konsolidiranju in širitvi neoliberalizma. Upor obstoječemu družbenemu sistemu, ki deluje znotraj ustaljenih kanalov političnih in družbenih praks, ne more privedi do transformacije družbe, temveč neoliberalizem le dodatno krepi. Družbena transformacija je mogoča samo z radikalno kritiko vsega obstoječega in iskanjem alternativnih rešitev onkraj kapitalizma, pri čemer mora upor obstoječemu družbenemu sistemu temeljiti na drugačnih, avtonomnih in demokratičnih modelih, kjer poteka grajenje družbenega sistema »od spodaj« in kjer ima sleherni posameznik možnost, da svobodno, enakopravno in aktivno participira pri družbenih odločitvah ter uresničuje emancipatorni potencial posameznega družbenega gibanja.

Ključne besede: neoliberalizem, neposredna demokracija, družbena gibanja, radikalizem, alternativna globalizacija

ON THE RADICAL CRITIQUE OF THE EXISTING SOCIAL SYSTEM, THE RESISTANCE AND THE ALTERNATIVES BEYOND NEOLIBERALISM

Neoliberal capitalism is occupying the leading position in the field of (global) political systems while carrying the impression that it is the only right, suitable and an inevitable one. The implementation of neoliberalism is using numerous undemocratic and totalitarian methods while the (unsuitable) means to reach the goal – an infinite accumulation of capital – are partisan in favour of the dominant (political and economic) powers. The latter define structural conditions that serve the execution, consolidation and the spreading of neoliberalism. The resistance against the existing social system, which is working within the defined channels of political and social praxes, cannot lead to a transformation of society and is also making neoliberalism even stronger. Social transformation is only possible through a radical critique of everything that exists and through seeking alternative solutions beyond capitalism. The resistance against the existing social system must be based on different, autonomous and democratic models, where the social system is build »from below« and where every individual has the possibility to freely, equally and actively participate in making decisions regarding society while accomplishing the emancipatory potential of a particular social movement.

Key words: neoliberalism, direct democracy, social movements, radicalism, alternative globalization

KAZALO

1 Prolog: Uvodno razmišljanje skozi in onkraj duha časa	7
1.1 Cilj in namen diplomske naloge	11
1.2 Izhodiščne hipoteze	12
1.3 Metode in tehnike	13
1.4 Struktura diplomske naloge	13
<i>O radikalni kritiki obstoječega družbenega sistema</i>	
2 Diktatura in paradoks ideologije neoliberalnega kapitalizma	15
2.1 Mitološki atribut: zakon prostega trga in svobodne trgovine	15
2.2 Navidezni ali dejanski (kontra)atribut: nacionalna država	19
2.3 Moderni svetovni-sistem in (ekonomska) globalizacija	22
2.4 Družba nadzora, strukturno nasilje in ideološki aparati	27
2.5 Enodimenzionalna družba spektakla	29
2.6 Predstavniška demokracija in politična (ne)participacija	32
2.7 Kapitalizem, »svobodno delavstvo« in »človeški kapital«	35
3 Konstantni poizkusi prodiranja neoliberalne ideologije	38
3.1 Diktatura šoka, reformacija in neoliberalni model	39
3.1.1 Poizkus prodora v bližnji preteklosti: upor v Venezueli	43
3.1.2 Poizkus prodora v sedanjosti in prihodnosti: upor v Hondurasu!?	45
<i>O upor in iskanju alternativ onkraj kapitalizma</i>	
4 Upor z bojem za oblast: Primer Bolivije	48
4.1 MAS: Od družbenega gibanja do politične stranke in »druge demokracije«	48
5 Upor brez boja za oblast: Primer zapatizma v Mehiki	53

6 Globalni upor: Gibanje gibanj kot »nova« nova levica	57
7 Epilog: »Kako je v kapitalizmu še možna poezija?«	60
7.1 Utopija, nova demokracija, svoboda in enakost v svetu mnogoterih svetov	60
8 Povzetek in sklep	62
9 Literatura	67

1 Prolog: Uvodno razmišljanje skozi in onkraj stanja duha časa

Kapitalizem je v svojih težnjah po neomejenem kopičenju kapitala z različnimi nedemokratskimi vzvodi in sredstvi, v prid ekspanzije, obrambe ter konsolidacije obstoječega družbenega sistema, definiral družbena razmerja in odnose, ki temeljijo na strogih hierarhičnih (klasičnih ali latentno piramidalnih) oblikah, nujnih za obstoj in implementacijo namenov in ciljev neoliberalnega projekta kapitalizma. Takšna nedemokratska družbena razmerja so družbo privedla do točke, kjer je o družbenem sistemu kot demokratičnem skoraj da brezpredmetno govoriti, saj se kapitalizem v svojem pohodu poslužuje vseh možnih oblik delovanja, ki v mnogih primerih uporabljajo nedemokratske prijeme ter na tak način demokracijo kot tako zanikajo že v samih izhodiščih – »realnost je nepomembna, šteje situacija Kapitala« (Žižek 2007, 18).

Obstoječa »verzija demokracije«, katere bistvo je liberalni ekonomist Milton Friedman opisal z besedami »ustvarjanje dobička je srž demokracije« (Mermet 2007, 4), je diametralno nasprotna predpostavkam demokratičnih branikov, ki se v prvi vrsti ukvarjajo s številnimi dilemami, ki gredo onkraj vprašanj kapitala oziroma kot pravi Chomsky (ibid.) »v spodobni, etični družbi bi bila skrb za dobiček postranska /.../ domet demokracije je, da ljudje lahko odločajo o svojem lastnem življenju in o političnih zadevah, ki se jih tičejo«.

Obstoječi družbeni oziroma politični sistem, temelječ na ideji neoliberalnega kapitalizma, na eni strani (navidezno) zagovarja demokratično družbeno ureditev, ki naj bi posamezniku in družbenim skupinam nudila svobodno in vsem dostopno participativno vlogo družbenih akterjev znotraj družbe in družbenega odločanja (človekove, socialne, politične pravice), na drugi strani pa iste demokratične vidike skozi praktično delovanje (paradoksalno¹) zavrača in (namerno) ignorira na številnih področjih, ki odkrivajo nedemokratske inklinacije kapitalizma, kljub temu, da jih politična oblast skozi številne oblike nadzora skuša zamegliti ali celo prikazati kot neobstoječe – na primer prek množičnih medijev (po Althusserju so množični mediji

¹ Več o paradoksalnem delovanju kapitalizma v: Offe, Claus. 1985. *Družbena moč in politična oblast: protislovja kapitalistične demokracije: razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma*. Ljubljana: Delavska enotnost. Posamezni paradoksi neoliberalizma bodo predstavljeni tudi v pričujočem diplomskem delu.

eden izmed glavnih ideoloških aparatov države oziroma oblasti), ki delujejo po nareku obstoječe ideologije, vsiljene preko politične oblasti, za katero velja, da je »nesebična, nepristranska, dobrohotna in deluje samo v dobro obvladovanega«, pri čemer se zdijo »neprijetne okoliščine razumne, prijazne in nujne, če že ne nujno zaželenene« (Chomsky 2005a, 22).

V samem bistvu družbene paradigme kapitalizma, ki lahko uspešno deluje samo na način družbene apatičnosti – pasivna »družba spektakla²« – (z redkimi in neradikalnimi pretresi, ki stanje samo utrjujejo) in demokratičnega deficita, se znotraj politične in ekonomske sfere ustvarjajo takšni strukturni pogoji, ki služijo zgolj privilegiranim slojem oziroma oblasti, ki politiko tudi določa in ustvarja. Pravzaprav »obstoji instrumentalni odnos med razredom kapitalistov in državnim aparatom, pri čemer je treba pojmovati državo kot »orodje« vladajočega razreda« (Offe 1985, 59). Pri tem je seveda skoraj da brez potrebe dodati, da politična oblast v prvi vrsti služi ekonomskim interesom, ki jih narekuje kapital in v katerega dobro se sprejema egoistično prirejene ukrepe, uredbe, direktive, zakone, ki določajo norme in vrednote obstoječega sistema.

Z zapisanim bi se danes po vsej verjetnosti strinjal tudi Marx (2008, 4–5), ki je že leta 1848 skupaj z Engelsom v Komunističnem manifestu zapisal logiko delovanja kapitalizma oziroma (kapitalistične) politične oblasti – »moderna državna oblast ni drugega kot le odbor, ki samo upravlja skupne posle vsega buržoaznega razreda /.../ [buržoazija] je iz osebne dostojanstva naredila menjalno vrednoto in neštete skrbno zapisane ter trdo pridobljene svoboščine zamenjala z eno samo brezvestno svobodo trgovine«.

Bistvo delovanja kapitalizma so z enostavno, a kljub temu zelo lucidno razlago zadeli tudi člani mehiške Zapatistične vojske narodne osvoboditve (EZLN), ki v Šesti deklaraciji iz Lakadonskega pragozda zapišejo, da »kapitalizem ustvarja svoje bogastvo tudi s prilaščanjem, se pravi s krajo, saj odvzamejo drugim tisto, kar jim pride prav, na primer zemljo in naravna bogastva. Kapitalizem je torej sistem, kjer so roparji na prostosti, so občudovani in postavljeni za zgled« (EZLN 2005).

² Izraz in knjižno delo Guya Deborda, francoskega teoretika (med drugim tudi člana »Situationist International«). Več o »družbi spektakla« v nadaljevanju pričujoče diplomske naloge in v: Debord, Guy. 1999. *Družba spektakla*. Ljubljana: Študentska založba.

Prodor kapitalizma se širi v vse pore družbenega življenja, pri čemer je pohod le tega zasnovan na nenehnem prizadevanju po uničenju zadnjih branikov antikapitalizma, pri čemer neoliberalizem pod krinko širjenja in grajenja demokracije z vsemi sredstvi prodira neposredno do zamenjave oblasti in vzpostavitve novega družbenega reda, ki bo v končni instanci služil potrebam kapitala na globalni ravni. »Vidimo, da današnji kapitalizem ni enak tistemu prej, ko so bili bogati zadovoljni z izkoriščanjem delavcev v svojih državah, sedaj je na pohodu Neoliberalna globalizacija. Ta globalizacija pomeni, da sedaj ne nadzorujejo samo ene ali več držav, pač pa hočejo kapitalisti nadzorovati cel svet, se pravi svet oziroma planet Zemljo« (ibid.).

Četudi se je prevlada ideologije neoliberalnega kapitalizma vse od njenega nastanka v obdobju vladavin Ronalda Reagana v Združenih državah Amerike in Margaret Thatcher v Veliki Britaniji »ob spremljavi fanfar« (Mouffe 1997, 146) in ponavljanju »katekizma enoumja« (Touraine 2006, 7) vseskozi predstavljala kot nezlomljiva (TINA – »there is no alternative«³) in edina mogoča ter ustrezna za človekovo prihodnost – »konec zgodovine«⁴ –, se je ista ideologija kaj kmalu pokazala za zelo ranljivo. Z globalno finančno in gospodarsko krizo (kot tudi krizo na številnih drugih področjih) se je družbeni sistem kapitalizma izkazal kot neustrezen. Nenehno kopičenje kapitala nikakor ni garant v iskanju dobrega za človeka. Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da je globalna in finančna kriza zgolj vrh ledene gore absurdnega projekta neoliberalizma, ki se je že vse od svojega začetka kazal kot nepravičen, nehuman in nedelujoč – sploh pa ne deluje v dobro (vseh) ljudi.

Kljub temu, da je padeč ideologije pravzaprav neizbežen in da se je obstoječi sistem pokazal kot neustrezen, je globalna finančna in gospodarska kriza postala polje, kjer se skuša kapitalizem rešiti in pognati na novo ter zopet konsolidirati prejšnje stanje, četudi za vsako ceno. Da se ideologijo neoliberalizma na vsak način poizkuša (ob)držati pri življenju, opozarja tudi Kleinova (2009), ki pravi, da »nihče ne bi smel verjeti prenapetim trditvam, da kriza tržnega kapitalizma napoveduje konec ideologije prostega trga. Ta je bila vedno v službi interesov kapitala, le da se njena priljubljenost spreminja

³ TINA (»there is no alternative«) je izjava bivše britanske prve ministric Margaret Thatcher o neizogibnosti neoliberalnega kapitalizma.

⁴ »Termin« ameriškega političnega ekonomista Francis Fukuyame, avtorja knjige »The end of history«, ki je bila izdana leta 1993 v New Yorku pri založbi Avon Books (*glej literaturo*). Glavni poudarek omenjenega dela temelji na neizogibnem dejstvu neoliberalnega kapitalizma, ki je razrešil zgodovinsko vprašanje in kot edina možna rešitev družbene ureditve človeštvo privedel do »konca zgodovine«.

odvisno od tega, kako koristi tem interesom /.../ ideologija se bo spet prebudila, ko bo konec težav«.

Hkrati je kriza s strani oblastniških struktur idealna priložnost, da se pereča vprašanja, ki gredo onkraj ekonomskih vidikov, pusti ob strani in se jim zaradi neprestanega ukvarjanja z reševanjem krize ne nameni mesta v političnem in družbenem diskurzu (na primer ekološka, zdravstvena, kulturna, rasna, zgodovinska, etična in moralna vprašanja). Na tem mestu je tako znova aktualno vprašanje oziroma dilema, ki jo je že pred časom postavil Chomsky: »Ali bo naše osrednje prizadevanje tekmovanje za globalno prevlado ali pa skrb za ohranitev človeštva« (Vodovnik 2005, 124).

Na drugi strani pa je finančna in gospodarska kriza (kot tudi čas, ko le te (še) ni bilo na vidiku) hkrati tudi priložnost za zamenjavo družbenega sistema. Vsekakor ni pričakovati, da bodo nove in radikalne zamisli prišle s strani uradne politike oziroma političnih (in gospodarskih) predstavnikov, ki kljub vsemu še vedno delujejo zgolj znotraj obstoječega in čakajo na »ugoden« razplet trenutno slabe gospodarske situacije. Iluzorno bi bilo upati, da se bo oblast kar sama od sebe odrekla svoji nadvladi. Na to (logično) dejstvo nas je opozoril že Martin Luther King, ml., (2008, 91) ki je nekoč zapisal, da se »nihče ne odpove svojim privilegijem brez močnega odpora«.

Ko Subcomandante Marcos (2002a, 37–39), vodilni glas Zapatistične vojske narodne osvoboditve (EZLN), govori o neoliberalizmu kot globalnem sistemu, temelječem na novi osvajalski vojni, ki se venomer sklicuje na logiko trga in si s svojimi načrti prisvaja vse vidike socialnih aktivnosti, kjer so uporniške ideje nezaželene, saj preprečujejo dominantni ideologiji, da bi zavladata vsem – »globalna vojna, ki je povsem totalna!« –, je nujen premislek o možnostih zoperstavljanja totalnemu osvajanju kapitalizma. In ravno možnost odporništv hkrati odpira tudi nova polja nasprotij, ki jih »ni mogoče odmisлити, saj obvezno sodijo k političnemu« (Mouffe 1997, 147). Na tem mestu je odgovornost liberalne in radikalne politične misli, da se otrese »katekizma enoumja« in da v času, ko so potrebne korenite politične in družbene spremembe, ne odpove, temveč začne z radikalno kritiko vsega obstoječega in neoliberalizem postavi pod vprašaj ter ga v končni instanci (s pomočjo in podporo močnih družbenih gibanj) tudi teoretično in praktično zavrže.

Teoretski poudarek je tako treba nameniti delovanju (avtonomnih) družbenih gibanj, katerih naloga je, da izumijo nove koncepte in metode zoperstavljanja sistemu ter hkrati ponudijo (tudi že dejansko obstoječe) alternativne modele družbene ureditve, ki bodo v izhodiščih temeljili na demokratičnih predpostavkah. Pri tem je treba zanikati Machiavellijevo trditev, da koncept gradnje nove družbe od spodaj zahteva »orožje« in »denar« (takšno družbo bi morali iskati v zunanosti), temveč je potrebno slediti Spinozi, ki v odgovoru na omenjen koncept gradnje nove družbe Machiavellija provokativno sprašuje, če se potrebna »orožje« in »denar« ne nahajata ravno znotraj kreativne moči družbenih gibanj, ki ju že sama po sebi posedujejo (Negri in Hardt 2003, 64–65).

»Zločin proti humanosti, ki ga izvaja neoliberalistična vojna« (Marcos 2002a, 54) je na vsak način potrebno končati in napasti obstoječo družbeno ureditev prek emancipatornih in revolucionarnih družbenih gibanj, ki s svojim praktičnim delovanjem dokazujejo, da je možen boljši in pravičnejši svet, ki ne bo po meri premožne manjšine, temveč po meri vseh ljudi.

1.1 Cilj in namen diplomske naloge

V diplomskem delu se bom na eni strani posvetil delovanju obstoječega družbenega sistema, ki temelji na ideologiji neoliberalnega kapitalizma. Skozi preučevanje in analiziranje dominantnega vzorca družbene ureditve bom poizkušal podati in prikazati utemeljeno radikalno kritiko neoliberalnih idej in načrtov ter hkratnega praktičnega implementiranja le teh, ki preko logike (globalnega) kapitala pogubno vplivajo na človeštvo in njegov razvoj.

Na drugi strani bo cilj pričujoče analize usmerjen proti iskanju alternativ onkraj obstoječe družbene ureditve, pri čemer bo glavni namen pokazati, da je zoperstavljanje neoliberalizmu nujno, da je upor sredstvo in način za zamenjavo obstoječih konceptov, da so alternativni pogledi že prisotni in da prakticiranje »druge« (nove in neposredne) demokracije ponuja novo polje za izumljanje revolucionarnih in emancipatornih potencialov, ki gredo prek obstoječih (»demokratičnih«) družbenih praks.

Glavni cilj in namen diplomskega dela bo tako temeljil na konstantnem prikazovanju in interpretiranju negativnih vzrokov ter posledic delovanja neoliberalne paradigme, pri čemer vzvodov za družbeno transformacijo ne bom iskal znotraj dominantnih konceptov, temveč bom fokus iz (kritične) analize družbene ureditve preusmeril k predstavitvi alternativnih konceptov upora in avtonomnega družbenega delovanja.

1.2 Izhodiščne hipoteze

Izhodiščne hipoteze postavljam na petih nivojih, pri čemer vsak naslednji komplementarno dopolnjuje in nadgrajuje prejšnjega:

Prva hipoteza: neoliberalni kapitalizem v polju političnega zavzema dominantno pozicijo, pri čemer je logika te ideologije že sama po sebi (edina) ustrezna, prava, neizbežna.

Druga hipoteza: neoliberalizem se v svojem teoretičnem in praktičnem implementiranju poslužuje številnih nedemokratskih in totalitarnih prijemov, pri čemer je uporaba (neustreznih) sredstev za doseg cilja (neskončne akumulacije kapitala) pristransko prirejena v prid obstoječih (političnih in ekonomskih) oblastniških struktur.

Tretja hipoteza: obstoječa (kapitalistična) politična in ekonomska oblast določa takšne strukturne pogoje, ki služijo izvajanju, konsolidiranju in širitvi neoliberalizma.

Četrta hipoteza: upor obstoječemu družbenemu sistemu, ki deluje znotraj ustaljenih kanalov dominantnih političnih praks, ne more privedi do transformacije družbe, temveč neoliberalizem zgolj krepi.

Peta hipoteza: družbena transformacija je mogoča samo z radikalno kritiko vsega obstoječega, iskanjem alternativnih rešitev onkraj kapitalizma, pri čemer mora upor dominantnemu družbenemu sistemu temeljiti na drugačnih, avtonomnih in demokratičnih modelih, kjer poteka grajenje družbe »od spodaj« in kjer ima sleherni posameznik možnost, da aktivno participira pri družbenih odločitvah in uresničuje emancipatorni potencial posameznega družbenega gibanja.

1.3 Metode in tehnike

Preučevanje izbrane tematike bo v diplomski nalogi temeljilo predvsem na teoretski analizi primarnih in sekundarnih virov (knjižno gradivo, strokovni članki, internetne vsebine, video vsebine). V ospredju bodo predvsem deskriptivna analiza, analiza primerov (»case study«) ter kritični teoretski pristop do zastavljenih oziroma delovnih vprašanj. Pri spoznavanju tematike, postavljanju relevantnih dilem in izpeljevanju razmislekov ter refleksiji mi bodo v pomoč tudi številni razgovori s strokovnjaki in poznavalci proučevanega področja pričujočega diplomskega dela.

1.4 Struktura diplomskega dela

V uvodnem delu diplomskega dela po začetnem prikazu videnja oziroma dojetja in razumevanja obstoječega družbenega sistema, ki je najprej dodatno razčlenjen s prvimi razmisleki o (ne)ustreznosti dominantnega družbenega, političnega in ekonomskega koncepta, v nadaljevanju odpiram prostor za uporabo in alternativne koncepte, ki bodo v osrednjem delu naloge dobili eno izmed ključnih mest v proučevanju – temelječem na sprotni refleksiji – izbrane tematike.

Po predstavitvi ciljev, namenov, izhodiščnih hipotez ter metod in tehnik se v osrednjih poglavjih lotevam podrobnejše analize delovanja neoliberalizma, pri čemer je v ospredju prikazovanje nedemokracije, neenakosti, nepravilnosti, egoizma, globalne in totalne diktature, vsiljevanja, neizogibnosti, družbe kontrole, superiornosti kapitalizma. Vsebinski sklopi se bodo dotikali tematik vse od modernega svetovnega sistema, globalizacije, globalizma, prostega trga in svobodne trgovine, nacionalne države, gospodarske rasti, družbe nadzora, družbe spektakla pa vse do predstavniške demokracije, svobode delavstva in možnosti (alternativne) politične participacije.

V nadaljevanju prikazujem, kako poizkuša neoliberalni projekt kapitalizma svojo ideologijo (nasilno) prenesti in vsiliti tudi tistim delom sveta, kjer so kapitalistično družbeno ureditev že zavrgli in prišli do spoznanja, da takšne ideje ne delujejo, ter da se je takšni logiki (kapitala) potrebno upreti in začeti graditi drugačno družbo oziroma tako imenovano »drugo demokracijo«. V tem delu pričujočega teksta bo glavni poudarek na

Latinski Ameriki, v ospredju bosta Venezuela in Honduras. Pred tem v istem vsebinskem sklopu pojasnujem koncept »doktrine šoka«, s katerim se širi fundamentalistična verzija kapitalizma. Oris delovanja je prikazan na naslednjih državah: Čile, Brazilija, Urugvaj, Argentina, Velika Britanija, Bolivija, Kitajska in Združene države Amerike.

Predmet analize v ključnem delu diplomske naloge bo Latinska Amerika, pri čemer se bom ukvarjal s tremi vidiki upora proti obstoječi družbeni ureditvi:

prvič) spreminjanja in transformacija družbe z bojem za oblast: primer Moralesovega Gibanja za socializem (MAS) v Boliviji,

drugič) avtonomno izumljanje nove demokracije, novih demokratičnih praks, konceptov, bojev in družbenih razmerij brez boja za oblast: primer zapatističnega gibanja v pokrajini Chiapas v Mehiki,

tretjič) transcendiranje lokalnih uporov s pojavom alterglobalističnega gibanja, ki se z množičnimi protesti in predlogi zoperstavlja pohodu neoliberalnega kapitalizma (tako imenovano »gibanje gibanj«).

V predzadnjem poglavju bom teoretski pristop poizkušal zaokrožiti s pomisleki o utopiji, novi demokraciji, svobodi in enakosti v svetu mnogoterih svetov. V zaključku diplomskega dela bom podal sklepne misli, ki bodo vključevale refleksijo posameznih vsebinskih sklopov kot tudi ugotovitve, ki bodo skušale zajeti celotno strukturo oziroma tematiko naloge.

2 Diktatura in paradoks ideologije neoliberalnega kapitalizma

2.1 Mitološki atribut: zakon prostega trga in svobodne trgovine

Eden izmed glavnih postulatov neoliberalnega kapitalizma kot svetovnega-sistema, ki svojo usodnost in neizbežnost širi po klasičnih mitoloških zakonitostih⁵ – od mita o zgodbi o uspehu, osvoboditvi od »napačnih« ideologij do mita o vizijah (kapitalistične) prihodnosti, ki je edina mogoča in prava –, je prav gotovo tako imenovani zakon (globalnega) prostega trga in svobodne trgovine.

Neoliberalizem, izhajajoč iz (klasičnega) liberalizma, ki se je v zgodnjem devetnajstem stoletju oblikoval kot nasprotje konzerativizma, poudarja neizpodbiten pomen svobodne trgovine (Wallerstein 2006, 130). Omenjena ideologija, ki sicer vsebuje več prvin konservativizma kot liberalizma, po mnenju Scholta (v Pikalo 2003, 5) gradi na prepričanju, da bodo tržne sile, ki delujejo na svobodnem trgu, prinesle »blaginjo, svobodo, demokracijo in mir vsemu človeštvu«. Prosti trg in svobodna trgovina na tem mestu ne zasedata zgolj področne vloge (na primer zgolj na posameznih delih sveta), ki bi bila najustreznejša oblika določenega političnega sistema, temveč sta interpretirana kot lastnosti znotraj celotnega, globaliziranega svetovnega reda.

Po (neo)liberalni logiki svobodni trg, ki je prepuščen samemu sebi, deluje najbolje, če je v tržnem mehanizmu odsotno vsakršno vmešavanje, saj le to onemogoča popolno implementacijo svobodne trgovine. Svobodni trg se po tej razlagi enači celo z naravnim stanjem, ki naj bi po mnenju Friedmana (v Pikalo 2003, 124–125) deloval »po notranjem programu, samoregulirajočem mehanizmu inercije, ki nikoli ne zataji«.

Osnovne ideje prostega trga in svobodne trgovine se po klasičnih učbeniških definicijah enačijo s poljem, v katerem ni čutiti političnih pritiskov na delovanje in v katerem imajo

⁵ Več o političnih mitologijah, njenih izvorih, lastnostih in interpretacijah v: Velikonja, Mitja. 2003. *Mitografije sedanosti: Študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba. (Glej predvsem poglavje »Čari odčaranega sveta – sodobne mitologije in simbologije).

vsi potencialni akterji enake možnosti, pri čemer so enakopravno in pravično postavljena že sama izhodišča vstopa na (svobodni) trg⁶ (Lah 2000, 53–63).

Glavni problem neoliberalnega dojemanja koncepta prostega trga se nahaja v njegovi paradoksalni in za lastne potrebe postavljeni ter prirejeni interpretaciji.⁷ Kot ugotavlja Rizman (2008, 13) se je neoliberalizem na enak način polastili idej klasičnega (liberalnega) ekonomista Adama Smitha (prosti trg in delovanje »nevidne roke«), kot si je stalinizem prilastil Marxovo politično misel. Smith po nobeni logiki ni pravi naslov za sklicevanje na vsemogočnost trga. »V vsaj dveh njegovih ključnih delih (Bogastvo narodov in Teorija moralnih sentimentov) je razumevanje oziroma delovanje prostega trga vpeto v stanoviten družbeni, moralni in politični institucionalni kontekst« (ibid.).

Omenjeni institucionalni kontekst, pri čemer neoliberalizem brez zadržkov spušča družbeno in moralno predpostavko, ter se naslanja zgolj na politično in ekonomsko izhodišče, potem takem nujno določa strukturne pogoje, na podlagi katerih se prosti trg lahko udejanja. Iz tega sledi, da svobodni trg nikoli ne deluje neodvisno od zunanjih dejavnikov, ki jih lahko najdemo v politični in ekonomski strukturi oblasti. Popolnoma svobodni trg, ki ga neoliberalizem skuša prikazati kot realno oziroma zaželeno in najboljše možno stanje, »deluje le kot ideologija, kot mit, kot prisilni vpliv in nikoli kot vsakdanja realnost« (Wallerstein 2006, 36).

Za neoliberalni kapitalizem je značilno, da – četudi na omejenem svetu – teži k neomejenemu kopičenju kapitala. Kot pravi Wallerstein (ibid.), je eden izmed razlogov, da prosti trg ni vsakdanja realnost, ravno v tem, da dejansko deluje prav nasprotno, saj onemogoča neskončno akumulacijo kapitala. Kapitalisti imajo zaradi tega raje »delno« svobodne trge, saj le takšni omogočajo visoko raven profita. Hardt in Negri (2005, 164–173) trdita, da tisti, ki zagovarjajo osvobajanje trgov in trgovine izpod (državne) regulacije, pravzaprav ne zahtevajo manj političnega nadzora, ampak zgolj drugačno

⁶ Pri tem so glavne lastnosti svobodnega trga: popolna konkurenca, številni prodajalci, številni kupci, popolna obveščenost in informiranost, popolno poznavanje gibanja cen, racionalnost obnašanja ekonomskih subjektov itd. (Wallerstein 2006, 137; Lah 2000, 53–57).

⁷ Pred razvijanjem zgoraj postavljene teze se je smiselno ustaviti tudi pri prirejanju (napačnih) interpretacij na drugih področjih, ki si jih neoliberalizem razlaga po svoje in predvsem glede na svoje potrebe ter koristi. Zgolj za zgled naj omenim nekaj pojmov verjetno največje prirodoslovne teorije Charlesa Darwina, ki si jih je kapitalizem (napačno) prilastil za svoje opravičevanje – naravni izbor, boj za obstanek in preživetje najsposobnejših (Pečenko 2009, 52).

vrsto le tega – »če politična regulacija ne bi obstajala, ne bi bilo sile za razreševanje konfliktov in kapitalistični trg ne bi mogel obstajati.«⁸

Na takšnih (»svobodnih«) trgih se v praksi največkrat pojavijo dominantni akterji, ki prav zaradi »nesvobodnega« trga, nastalega zaradi politične in ekonomske regulacije, zavzamejo monopolne in oligopolne položaje. V takšnih pogojih sta prosti trg in svobodna trgovina seveda daleč od realnega stanja, saj (svobodne) tržne sile ne morejo delovati neodvisno od dominantnih akterjev na trgu. McNally (2006, 32) zagovarja dejstvo, da je vsaj polovica svetovne trgovine očitno regulirana.⁹ Po njegovem mnenju je prosti trg zgolj slogan, s katerim vodilni akterji svetovne trgovine varujejo svoje interese (ibid.). Ko govorimo o svetovni trgovini, se moramo zavedati, da je zgoraj omenjena polovica svetovne trgovine v rokah multinacionalnih korporacij¹⁰, ki ne tekmujejo na prostem trgu, ampak se naslanjajo na očitno politiko protekcionizma (na nacionalni in transnacionalni ravni¹¹), ki le te korporacije venomer postavlja v privilegiran položaj.¹²

Že prej je bil omenjen Adam Smith, eden izmed utemeljiteljev klasičnega liberalizma, katerega ideje si arhitekti neoliberalnega projekta kapitalizma prilaščajo oziroma jih interpretirajo po svojih potrebah in željah.¹³ Če obstaja nekaj, čemur pravimo prosti trg, potem so po mnenju Smitha ravno kapitalisti tisti, ki predstavljajo glavni strah, da se svobodni trg ne bo nikoli realiziral. Smith tako nikoli ni bil apologet kapitalizma, saj je verjel, da sta glavna nevarnost prostemu trgu »kapitalistična lakomnost in monopolistični duh« (McNally 2006).

⁸ Dokaz o točnosti trditve lahko najdemo npr. v konfliktu med britansko vlado Thatcherjeve in rudarji v Walesu, ki predstavlja enega izmed mejnikov v začetni fazi pojava neoliberalizma.

⁹ Strokovnjaki trdijo, da je zgolj okoli petnajst odstotkov svetovne trgovine dejansko rezultat klasičnega prostega trga (McNally 2006, 33).

¹⁰ Globalni trg, sklicujoč se na mit o svobodni trgovini, je zaradi monopolnih ali oligopolnih pozicij uničil številna mala in srednja podjetja, ki so brez kakršnekoli konkurenčne možnosti.

¹¹ Na tej točki se mit o prostem trgu znova potrjuje. Če se samo ozremo k delovanju Svetovne trgovinske organizacije (STO), hitro ugotovimo, da za vsem skupaj stoji politična moč ali bolje rečeno prisila, ki jo vršijo močne države članice, gospodarske, birokratske in politične elite. Chomsky (2006) največ pozornosti nameni vplivu ZDA. Poudarja, da STO ni nič drugega kot »(ne)pravi forum za širjenje ameriških vrednot«. O liberalnih načelih in enakih možnostih vseh, ki vstopajo na trg, potem takem ni smiselno razpravljati.

¹² Pri tem je pomenljiv podatek, da je trgovanje med petsto vodilnimi korporacijami v letu 2000 predstavljalo okoli sedemdeset odstotkov svetovne trgovine. Še bolj dramatičen podatek pokaže delovanje korporacij na kmetijskem področju, kjer je pri prodaji pesticidov v ospredju zgolj devet korporacij, kar predstavlja čez devetdeset odstotkov mednarodne trgovine s pesticidi. Pred petindvajsetimi leti je bilo takšnih (vodilnih) korporacij petinšestdeset (McNally 2006, 34).

¹³ Adam Smith v svojem glavnem delu Bogastvo narodov (1776) omeni »nevidno roko trga« zgolj enkrat.

Na tej točki se je za nekaj trenutkov potrebno ustaviti pri idejah klasičnega liberalizma, ki naj bi predstavljale temelje za razvoj neoliberalizma. Tako Smith, von Humboldt, Jefferson in ostali teoretiki tistega časa so obsodili uničevalne in nečloveške tržne sile¹⁴, ki jih producira kapitalizem (Chomsky 2003, 329). Že takrat so namreč opozarjali: »Če se bo uveljavila stalna neenakost razmer, bo industrijska aristokracija, ki raste pred našimi očmi in ki je ena najbolj surovih, kar jih je bilo kdaj na svetu, nemara ušla iz svojih mej, kar bi prineslo konec demokracije« (ibid.). Neenakost razmer bo tako vodila v koncentriranje bogastva na eni strani in ustvarjanje velike revščine na drugi. V demokraciji (ki naj bi bila oblika takratne in tudi današnje vladavine) pa takšni dve diametralni nasprotji »ne moreta živeti druga ob drugi« (ibid.).¹⁵

Jefferson je obenem govoril, da do prevelike koncentracije bogastva in kopičenja revščine oziroma neenakosti razmer ne more priti, »če so odprta vsa vrata svobodne trgovine in hkrati odpravljene vse ovire, ki bi le to onemogočale« (Dewey 1963, 84).¹⁶ Kot je bilo že zapisano, takšno stanje svobodnega trga ni bilo nikoli blizu realnosti, kot na noben način ni dejanskost v današnjem času neoliberalizma.

Vendar – v čem je torej paradoks delovanja prostega trga in svobodne trgovine v času neoliberalizma? Ugotovitev, da prosti trg dejansko ni svoboden in da je kvečjemu »bajeslovna pošast, ki obstaja samo v domišljiji« (Buchanan 2002, 34), je bila že predstavljena v zgornjih vrsticah. Po drugi strani bi tako morali logično sklepati, da je potem takem globalni trg pravzaprav reguliran, omejen in se ne sklada z ideologijo prostega trga, ki jo zagovarja neoliberalni kapitalizem. Pogled v delovanje trga prepozna ravno ta paradoks, ki se na prvi pogled zdi nelogičen in nerazumljiv, vendar je

¹⁴ Chomsky (2003, 239) meni, da so Ricardo in drugi klasični ekonomisti v zgodnjem 19. stoletju te uničevalne in nečloveške tržne sile povzdignili v predmet čaščenja, kot bi šlo za njihovo svetost. Takšni nauki so danes, »ko se večni boj za duha ljudi bojujejo z obnovljeno močjo in surovostjo, znova oživelili«.

¹⁵ Ob nastajajoči kapitalistični državi se je očitnega nasprotja med kapitalizmom in demokracijo zavedal že Jefferson, ki je v tem kontekstu ločeval »aristokrate« in »demokrate«. Prvi hočejo ljudem iztrgati vso moč in jo prenesti v roke višjih razredov, drugi se z ljudem istovetijo, saj verjamejo, da so »zanesljiv zaupnik javnega interesa« (Chomsky 2003, 330). »Pojem aristokratov« je naprej razvijal tudi predstavnik anarhizma Bakunin, »ki je napovedal, da bo novi razred intelektualcev šel po eni od vzporednih poti. Intelektualci bodo poizkušali izkoristiti ljudske boje, da bili dobili državno moč v svoje roke in postali »rdeča birokracija«, ki bo vsilila najbolj surov in izprijen režim v zgodovini (ibid.). Ne potrebujemo globokega vpogleda, da ugotovimo, ali so se napovedi dejansko uresničile.

¹⁶ Več o Jeffersonovih idejah na ekonomskem področju v: Dewey, John. 1963. *The living thoughts of Thomas Jefferson*. New York: Fawcett World Library (predvsem poglavje »Economic Philosophy«). O političnih, družbenih in drugih idejah – razpravljanja o človeški naravi, svobodi, enakosti, morali, religiji, izobraževanju itd. – glej: Padover, Saul Kussiel. 1965. *Thomas Jefferson and the foundations of freedom*. New York: Fawcett Publications.

realnost v praksi takšna, kot jo je definiral Nairn (2008): prosti trg je dejansko svoboden za tiste akterje, ki na njem zavzemajo dominantno pozicijo, ter hkrati nesvoboden za tiste, ki so v tem ekonomskem polju postavljeni na margino.¹⁷

Iz tega sledi povsem logičen sklep: če obstaja delno svoboden in delno nesvoboden trg, potem kapitalistična struktura ekonomske in politične oblasti deluje usklajeno z ideologijo prostega trga, dokler so interesi, želje in koristi kapitalistov nedotaknjene. In narobe, kadar so interesi, želje in koristi kapitalistov ogroženi, takrat se »nevidna roka trga« spremeni v »stisnjeno pest«¹⁸, ki deluje kot obrambni mehanizem vodilnih akterjev na trgu, s čimer marginalnim subjektom izjemno otežuje, če ne celo popolnoma preprečuje tako imenovano »svobodno trgovanje«.¹⁹

2.2 Navidezni ali dejanski (kontra)atribut: nacionalna država

Teorija, ki je nasprotna ideološkim predpostavkam globalnega prostega trga in svobodne trgovine, se največkrat obrača na alternativo, ki naj bi jo ponujala nacionalna država. Pri tem se v večini primerov sklicuje na ideje Johna Meynarda Keynesa, ki je nasprotoval dereguliranemu svobodnemu trgu in namesto tega zagovarjal stališče, da

¹⁷ Omenjeni paradoks delovanja prostega trga nazorno prikazuje delovanje Skupne kmetijske politike (SKP) Evropske unije (EU): z izvoznimi subvencijami, ki jih daje EU, se uničuje kmetijstvo v manj razvitih državah, še posebej v Afriki. Decembra 2007 so ministri za kmetijstvo potrdili izvožno subvencijo za svinjino v višini 54 evrov za 100 kilogramov, kar jim je omogočilo prodajo tega mesa v Afriko po dampinški ceni 1 evro za kilogram. Jasno je, da noben afriški kmet tej ceni ni mogel konkurirati. Tako so afriški kmetje zaradi številne »poceni« hrane ostali brez prihodkov ter se preselili v revna predmestja, kjer so odvisni od mednarodne pomoči (Kocbek 2008, 30-31). Podoben primer lahko ilustriramo tudi s proizvodnjo sladkorja v Evropi. Produkcija sladkorja je ena izmed prednosti držav Tretja sveta, saj na večini področjih evropske celine ne morejo gojiti sladkornega trsta, iz katerega pridobivamo sladkor. EU namesto tega pridobiva sladkor iz sladkorne pese, ki se lahko goji na severu Evrope. Proizvajalci iz sladkorne pese proizvajajo celo več sladkorja, kot ga evropski trg potrebuje, saj ga lahko po izjemno nizkih cenah prodajajo v revne države, kjer je cena sladkorja že tako ali tako nizka, vendar EU ponuja še nižjo. Eklatanten primer ponuja država Mozambik, ki proizvaja velike količine sladkorja, katerega bi lahko prodala v Alžirijo ali Nigerijo (in bližnje trge), vendar Evropa omenjenima državama ponuja nižjo ceno ter tja z izjemno podporo subvencije izvažata okoli milijon ton sladkorja letno. Zaradi »dumpinga« je bila v letu 2003 cena sladkorne pese v Evropi približno trikrat višja kot drugod po svetu (Prokopijevič 2005, 38).

¹⁸ »The invisible hand is a closed fist« (McNally 2006, 83). Zgolj za ilustracijo je smiselno razkriti podatek o delovanju »stisnjene pesti« na področju zdravstva v Združenih državah Amerike (tema o reformi ameriškega zdravstvenega sistema je trenutno najbolj vroča v ameriškem notranjepolitičnem prostoru), kjer v petnajstih izmed petdesetih zveznih držav več kot polovico »svobodnega« trga obvladuje ena sama zasebna družba (Halimi 2009, 1).

¹⁹ Podobno mnenje zagovarja tudi na primer sociolog Denord (2007, 13) »Neoliberalizem /.../ spodbuja k industrijski koncentraciji, ali pa jo – nasprotno – brzda«.

mora znotraj ekonomskih politik dejavno vlogo odigrati tudi država.²⁰ Iz tega izhodišča je tako nujno narediti premislek, zakaj bi nacionalna država²¹ lahko prinesla alternativo oziroma, kot bom dokazoval v nadaljevanju, zakaj je sklicevanje na aktivno vlogo države v boju proti neoliberalni ideologiji globalnega trga ravno tako napačno, kot je zgrešeno obračanje na vsemogočnost »nevidne roke« trga, ki samodejno omogoča in regulira svobodno trgovino – binarno nasprotje »država ali trg je lažna dilema« (Kurnik 2006, 170).

Če se strinjamo s trditvijo, da je današnji globalni, svetovni-sistem²² naravnan kapitalistično in da nacionalna država v času globalizacije še ni odmrla (nenazadnje še vedno obstaja), se moramo kot prvo vprašati: ali nacionalna država sploh želi postaviti alternativo neoliberalni logiki kapitalizma? Odgovor se prej nagiba k »ne«, saj je nacionalna država pravzaprav sestavni del neoliberalnega projekta kapitalizma, ki je le to spretno vključil v svoje kolesje.

Moderna nacionalna država je nastala inherentno s procesom kapitalističnega razvoja (Kurnik 2005, 74). »Sodobna država je kapitalistična država in njena primarna naloga (in življenjska nuja) je zagotavljati pogoje za kapitalistično akumulacijo« (Pikalo 2003, 128). Podobno meni tudi Held (1989, 192–193), ki pravi, da so države »odvisne od procesa akumulacije kapitala, ki jo morajo ohranjati v lastno dobro«. Nenazadnje je enakega mnenja tudi Braudel (v Hardt in Negri 2003, 198), ki zapiše, da »kapital triumfira šele takrat, ko postane istoveten z državo, ko je država«.

Zgornja mnenja je na tem mestu nujno povezati na dveh področjih znotraj državne (kapitalistične) ureditve: ključno je torej razumevanje prepletenosti med (ekonomsko) ideologijo globalne, neoliberalne politike in funkcijo »državne« politike, pri čemer uvidimo, da je »sleherna politika pravzaprav ekonomska politika« (Balibar 2007, 125) –

²⁰ Krugman (2009, 40) pri tem opozarja na nedoslednost, ki si jo velikokrat privoščijo interpretatorji Keynesove teorije: v Splošni teoriji zaposlenosti (1936) Keynes ni zahteval, da bi bilo gospodarstvo (zgolj) v domeni države – ta mora predvsem dejavno posredovati v boju proti brezposelnosti med zaostritvijo gospodarskih razmer.

²¹ Obravnavana bo »Zahodna« nacionalna država, ki je nenazadnje tudi izum »Zahodne« civilizacije.

²² Svetovni-sistem je po Wallersteinu pisan z vezajem zaradi tega, »da bi pokazali, da ne govorimo o sistemih, ekonomijah in imperijah (celotnega) sveta, pač pa o sistemih, ekonomijah in imperijah, ki so svet (a prav mogoče in pogosto ne ves svet)« (Wallerstein 2006, 25). Več o svetovnem-sistemu v nadaljevanju.

se pravi, politika, katero narekuje sam svetovni-sistem, ki je ideološko obremenjen s kapitalistično logiko.

Nacionalna država potem takem v nobenem primeru ni avtonomna entiteta, ki bi se lahko zoperstavila kapitalizmu, ampak je ena izmed pomembnejših institucionalnih značilnosti svetovnega sistema (Wallerstein 1999, 14).²³ Marcos (2002a, 41) o (ne)moči postavitve alternative s strani politike nacionalne države zapiše, da moderna politika kot organizator nacionalnih držav ne obstaja več, »zdaj je politika izključno ekonomski organizator in politiki sodobni administratorji podjetij. Ni več potrebe, da bi bili novi lastniki sveta posamezne vlade. »Nacionalne« vlade so odgovorne le za administracijo poslov v različnih regijah sveta«. ²⁴ Da so nacionalne države zgolj ekonomski organizator opozarja tudi Harvey (2005a, 70), ki funkcijo države enači s kreiranjem pogojev za »dobro gospodarsko klimo«, ki bo koristila kapitalističnim prizadevanjem.

Nacionalna država je torej »instrument v rokah kapitalistov« (Offe 1985, 59), ki z oblikovanjem strukturnih pogojev²⁵ omogoča, »da poslovneži opravljajo svoje naloge« (Lindblom v Held 1989, 193). »Z uničeno materialno bazo, izničeni možnostmi za suverenost in neodvisnost ter zbledelimi političnimi razredi postane nacionalna država »varnostni aparat« megakorporacij, ki jih gradi neoliberalizem« (Marcos 2002a, 50).²⁶

Podoben sklep, kot je bil izpeljan v prejšnjem poglavju o svobodni trgovini, lahko potegnemo tudi za nacionalno državo. Tudi tukaj obstaja paradoksalna situacija²⁷, saj se neoliberalni kapitalizem po eni strani naslanja na nacionalno državo – dokler le ta služi njegovim interesom –, po drugi strani pa ne dopušča nobene (državne) alternative ali

²³ Podobno meni tudi Negri (Beznec in dr. 2002, 16): »Včasih imamo celo vtis, da je možno ponovno ovrednotenje nacionalne države. Ampak, če se ponovno ovrednoti, je lahko samo sestavni element, ali ko se reče z novo besedo, država je vedno bolj subsidiarna. Subsidiarnost pa ni nič drugega kot oblika podrejenosti«.

²⁴ Pri »administraciji poslov v različnih regijah sveta« – pri čemer imajo glavno vlogo vodilne države –, se je smiselno spomniti Marxove misli, da najbolj razviti kraji manj razvitim kažejo podobo njihove lastne prihodnosti« (Gresh 2008, 29).

²⁵ Ekonomski akterji ne samo sodelujejo z državno oblastjo, ampak imajo močno vlogo tudi pri pisanju zakonodaje, oblikovanju javnih politik in regulativnih okvirov (Harvey 2005a, 77).

²⁶ O vlogi nacionalne države se slikovito izrazi Dupin (2009, 25), ki zapiše, »da so države kot gasilci, ki morajo pogasiti požare in se nato vrniti v gasilske domove. Ko država opravi reševalno akcijo, se mora skromno umakniti, da bi nevidna roka lahko znova vodila trge v smeri vsesplošne harmonije«.

²⁷ Pri obeh paradoksalnih situacijah – ideologiji prostega trga in svobodne trgovine ter (kontra)atributu nacionalne države – je potrebno opozoriti, da gre »samo« za paradoks, ki ni skladen z logiko neoliberalne ideologije, nikakor pa ne gre za protislovje, ki bi to ali ono skrajnost izključevalo.

nadzora, saj bi to lahko ogrozilo njegove lastne interese – interese kapitala, ki so primarni cilj obstoječe svetovne ideologije.

2.3 Moderni svetovni-sistem in (ekonomska) globalizacija

Zagovarjanje trditve, da je vsaka politika znotraj nacionalne države hkrati tudi v (skoraj) vseh pogledih povezana in prepletena z ekonomskimi politikami neoliberalizma, nas privede do nujnega transcendiranja odnosa med nacionalno državo in njenimi notranjimi ekonomsko-političnimi oblastniškimi strukturami. Če je torej neoliberalni kapitalizem tisti, ki nacionalni državi diktira oblikovanje politik in strukturnih pogojev²⁸ za svojo implementacijo, je potrebno definirati tisti sistem in tisto ideologijo, ki presega meje nacionalnih držav. Obenem je za razumevanje obstoječega (globalnega) družbenega sistema potrebno vključiti kar se da širok spekter družbenega, političnega, kulturnega in ekonomskega povezovanja, ki ga bom na začetni točki – čeprav se bo izkazalo, da ne gre za točno opredelitev – enačil z globalizacijo. Če sem do tega poglavja pričujočega teksta govoril o prirejenih (neoliberalnih) interpretacijah prostega trga in svobodne trgovine ter pomena nacionalne države, bo po tem miselnem sklopu na seznamu nov pojem (globalizacija), ki ga zaenkrat še namenoma puščam v rabi splošnega besednjaka.

Wallerstein (2006, 33) in večina drugih avtorjev, ki se ukvarjajo z analizo svetovnih-sistemov, so si edini, da moderni svetovni-sistem izvira iz šestnajstega stoletja, pri čemer je takrat deloval predvsem v nekaterih predelih Evrope in v Amerikah. Čez čas se je ta sistem razširil po celotnem svetu in je vedno bil »svetovna-ekonomija oziroma kapitalistična svetovna-ekonomija« (ibid.). Sprva je potrebno pojasniti dva pojma, ki se komplementarno dopolnjujeta in sestavljata celoto²⁹: svetovno-ekonomijo³⁰ in kapitalistični sistem. Za slednjega je značilno, kot je bilo zapisano že v prejšnjem

²⁸ Diktat pri oblikovanju politik in strukturnih pogojev se sklada z idealno državo neoliberalizma, kot jo je opredelil že Bobbio (1992, 284): »Ideal neoliberalcev je država, ki je tako minimalistična kot močna«. Minimalistična v smislu vplivanja na oblikovanje politik in močna v smislu določanja strukturnih pogojev za implementacijo teh politik.

²⁹ Pri tem ni bistveno (morda je celo popolnoma irelevantno in nesmiselno) vprašanje, kateri izmed pojmov igra vodilno vlogo, saj lahko le to igrata samo oba skupaj.

³⁰ Po Braudelu »*economic-monde*«, kjer mislimo »veliko zemljepisno območje, v katerem obstaja delitev dela in v katerem zato poteka pomembna menjava temeljnih ali bistvenih dobrin, pa tudi tokov kapitala in dela« (Wallerstein 2006, 33).

poglavju, da je njegova primarna naloga kontinuirana in neskončna akumulacija kapitala. S kapitalističnim sistemom je tesno povezana svetovna-ekonomija, ki lahko uspeva samo znotraj omenjenega sistema – izključno zaradi tega, ker ji kapitalistični sistem s svojo (sistemsko) politično strukturo zagotavlja nenehno večanja bogastva (ibid.). Na tej točki pridemo do prvega spoznanja, ki je bistveno izhodišče za razumevanje in ponovni razmislek o delovanju modernega svetovnega-sistema v povezavi z globalizacijskimi procesi: kapitalistični sistem (kot politični element) in svetovna-ekonomija (kot ekonomski element) lahko obstaja samo eden ob drugem in nikoli kot ločeni celoti. Lahko se zgolj dopolnjujeta, ne moreta pa se izključevati (ibid.).

Hkrati je potrebno zgornjemu izhodišču – kapitalističnemu sistemu in svetovni-ekonomiji, ki tvorita moderni svetovni-sistem – dodati tudi institucionalni okvir in ideološka izhodišča, s čimer je treba ubežati pojmovanju globalizacije (logičnemu procesu ohranjanja in širjenja obstoječega sistema na globalni ravni) kot pojavo, ki ne vključuje segmentov politično in ekonomsko vodenega procesa, temelječega na idejah neoliberalizma. Razumevanje takšnih predpostavk realnosti globalizacijo in njene procese pripelje do njihove glavne naloge znotraj modernega svetovnega sistema: globalizacija je s tem eden izmed ključnih načinov planetarnega »izvažanja« neoliberalnega modela. In ker so pri tem modelu prvenstveno v ospredju ekonomske politike, je globalizaciji smiselno dodati pridevnik »ekonomska«, saj le na tak način definira real(istič)en pomen tega procesa. Razumevanje globalizacije kot pojava, ki je z razvojem nastal sam po sebi in za katerim se ne skriva politična volja, je popolnoma zgrešeno že v izhodišču, zato je takšna percepcija proučevanega procesa skrajno zavajajoča, a hkrati skladna s prevladujočo interpretacijo.

Ekonomska globalizacija³¹ širi ideologijo neoliberalizma prek meddržavnih institucij, ki predstavljajo glavne branike obstoječega kapitalističnega sistema³², in samo

³¹ Pojem »ekonomska globalizacija« je samo eden izmed terminov, ki se uporabljajo za definiranje takšnega tipa globalizacije, kot smo mu priča v neoliberalizmu. Na primer: Pikalo (2003) uporablja termin »neoliberalna globalizacija«, Beck (2003) loči med globalizacijo in »globalizmom«, ki je sinonim za ekonomsko globalizacijo. O nujnem ločevanju med globalizacijo in globalizmom govori tudi Roudometof (2005). V tej razpravi od te točke dalje uporabljam pojem »ekonomska globalizacija«.

³² Meddržavne institucije (pod katerimi delujejo multinacionalne korporacije), stebri neoliberalizma, so med drugim Svetovna banka, Svetovna trgovina organizacija (WTO), Mednarodni denarni sklad (IMF), G8, G7 ..., prav tako lahko med te organizacije prištejemo Organizacijo združenih narodov (OZN) – predvsem Varnostni svet, v katerem so v največji meri (možnost veta pri glasovanju) zavarovani interesi največjih držav, ki v svetu igrajo vodilno vlogo. Pomembno se je spomniti, da imajo v vseh teh organizacijah še vedno odločilno vlogo nacionalne države, za katere je bilo že ugotovljeno, da je znotraj

kombinacija teh institucij zagotavlja uspeh ekonomskim procesom (Wallerstein 2006, 35). Velik pomen meddržavnih institucij v svetovnem-sistemu zaznava tudi O'Byrne (2005, 83), ki pravi, da se je svetovni kapitalistični sistem razvil v svetovni-sistem, ki ga varujejo transnacionalne institucije. Četudi bi po vsaki logični definiciji moral globalizirani svet ponuditi širši spekter političnega odločanja, se znotraj meddržavnih oziroma transnacionalnih institucij oblikuje »razred globalnih oblastnikov«, ki določajo svetovne (ekonomske) interese. Marcos (2002a, 53) govori o tako imenovani »megapolitiki«, ki odloča o svetovnem redu, katerega kriterij je ekonomski dobiček – profit.³³ Podobno opredelitev uporablja tudi Sklair (2005, 59), z razliko, da predstavnike megapolitike uvršča v transnacionalni kapitalistični razred.³⁴

V razpravo o ponovnem razmisleku pomena (ekonomske) globalizacije je tako potrebno vključiti tudi vprašanje, ali ekonomska globalizacija, ki se predstavlja kot naravni proces, s svojim delovanjem širi oziroma zapira prostor demokratičnega vplivanja in demokracije same. McMichael (2005, 119) meni, da bi morala biti osnovna naloga družbenega razvoja, ki ga (lahko) ponuja globalizacija, (raz)širitev demokratičnega sodelovanja pri oblikovanju globalnih politik, vendar se je izkazalo, da se je zgodilo ravno obratno – vajeti globalizacije so v roke vzeli močni politični in finančni centri³⁵, katerih cilj je zgolj ekonomski napredek. Ekonomska globalizacija je potem takem »nova globalna oblast« (Kurnik 2005, 21), ki se ne upira na meje in nima vzpostavljenega nobenega teritorialnega središča. V »Imperiju«, kot takšno oblast poimenujeta Hardt in Negri (2002), je mesto oblasti hkrati povsod in nikjer.

njihovih oblasti še kako prisoten preplet ekonomskih in političnih struktur. V te institucije – če se na tej točki ne spuščamo v vprašanje njihovega obstoja – bi bilo smiselno vključiti tudi predstavnike nevladnih organizacij, sindikatov itd. Nenazadnje tudi predstavnike posameznih družbenih gibanj, ki bi lahko vplivali na oblikovanje globalnih politik. Na potrebo po vključitvi novih subjektov v proces odločanja je opozarjal že Thaehardt (1994, 229), ki pravi, da so se prav tako kot na ekonomskem – ti akterji so že vključeni – pojavili novi akterji tudi na drugih področjih, ki pa niso vključeni v proces »globalnega« odločanja (npr. humanitarne organizacije).

³³ »S tem ekonomskim (in kriminalnim kriterijem) se odloča o vojnah, zadolževanju, prodaji in nakupih blaga, diplomatskih pobotnicah, trgovskih blokih, politični podpori, migracijski zakonodaji, državnih prevratih, represijah, volitvah, mednarodni politični enovitosti, političnih zlomih in investicijah. Če strnemo, o preživetju narodov« (Marcos 2002a, 53).

³⁴ Transnacionalni kapitalistični razred po Sklairu (2005, 59) sestavljajo: lastniki in nadzorniki velikih transnacionalnih korporacij in njihovih podružnic (korporativna frakcija), državni in meddržavni birokrati in politiki (državna in politična frakcija), transnacionalni »profesionalci« (tehnična frakcija) in trgovci ter mediji (potrošniška frakcija).

³⁵ Po mnenju Sassena (2005, 161) so najmočnejši finančni centri razširjeni po celem svetu: New York, London, Tokio, Pariz, Frankfurt, Zurich, Amsterdam, Los Angeles, Sydney, Hong Kong, Sao Paolo, Shanghai, Bombay, Bangkok, Taipei in Mexico City.

Obstaja več teorij, ki se ukvarjajo s tem, ali globalizacija povečuje ali zmanjšuje možnost demokracije po svetu.³⁶ Na tem mestu se ne bom spuščal v hipotetično sprejemljivost posameznih interpretacij, ker se mnenja, da je vprašanje »ali globalizacija povečuje ali zmanjšuje možnost demokracije« zastavljeno napačno oziroma – pred to dilemo je nujno razrešiti bistveni problem, na podlagi katerega lahko pričnemo z nadaljnjimi razmisleki: ključno vprašanje je, ali je znotraj procesa ekonomske globalizacije demokracija sploh načrtovana kot sestavni element družbenega napredka. Zdi se, da je demokracija zavoljo ekonomskega napredka prej izključena, kot pa da bi predstavljala pomemben člen globalnega razvoja človeštva.

Ne potrebujemo globokega vpogleda, da vidimo, ali je ekonomska globalizacija zgrajena onkraj demokratičnih predpostavk. Če obstaja nekaj, čemur pravimo globalna demokracija, bi moral na njen račun pridobiti celoten svet. Pa temu ni tako. Ekonomska globalizacija prinaša zmagovalce in poražence. Pravzaprav prinaša malo število zmagovalcev in ogromno število poražencev. Luciden primer nam pokaže neizmeren prepad med tako imenovanim Severom in Jugom³⁷ oziroma, če se izrazim v Wallersteinovih (2006) terminih, med centralnimi in perifernimi območji³⁸, pri čemer imajo prvi dominantno vlogo tako znotraj lastnih produkcijskih procesov kot tudi znotraj perifernih, ki so zaradi delovanja svetovnega-sistema priseljeni delovati v korist neskončne akumulacije kapitala.³⁹ In če rečemo, »da sistem daje prednost neskončni

³⁶ Hardt in Negri (2005, 224–229) ločita med: 1) socialdemokratskimi teorijami globalizacije, ki menijo, da globalizacija ogroža demokracijo, alternativo pa bi naj predstavljala nacionalna država; 2) liberalno kozmopolitskimi teorijami, ki v globalizaciji vidijo pospeševalce demokracije, saj gre za osvoboditev od vladavine nacionalnih držav; 3) teorijo globalne hegemonije ZDA, ki zagovarja stališče, da globalizacija povečuje potencial demokracije, ker že sama hegemonija ZDA in širitev kapitalistične vladavine nujno implicirata širitev demokracije; in 4) vrednostno tradicionalnim konservativnim teorijam, ki nasprotuje globalizaciji zaradi domnevnega ogrožanja tradicionalnih, konservativnih vrednot. Globalizacija po tej logiki ne prinaša povečanja demokracije.

³⁷ Sicer zelo nenatančna opredelitev, ki pa se je skozi čas, kljub nepravilni delitvi, konkretno ustalila (na primer: Avstralija je glede na geografsko lego na jugu, v družboslovnem pomenu pa jo zlahka uvrščamo na Sever).

³⁸ Podobno kot pri relaciji Sever-Jug se postavljajo vprašanja o točnosti opredelitve center-periferija, saj naj bi imele predstavnice centra oziroma periferije različen zgodovinski razvoj, pri čemer se je ta odnos vseskozi spreminjal (Chase-Dunn in Gills 2005, 47). Takšne dileme se zdijo nepotrebne, saj je pojem center-periferija odprt za nadaljnje (predvsem nove) klasifikacije, medtem ko je – geografsko gledano – Sever-Jug že dokončno omejen.

³⁹ Pri menjavi so periferni procesi v šibkejšem položaju, centralni pa v močnejšem. Zaradi tega presežna vrednost nenehno teče od proizvodnje perifernih produktov k proizvodnji centralnih produktov. »To imenujemo neenaka menjava«, s katero se prenaša akumulacija kapitala s politično šibkejših območij na politično močnejša (Wallerstein 2006, 39). Enako ugotavlja tudi Harvey (2005b, 92), ki trdi, da je takšna menjava nepravilna in neenaka, saj centralni monopoli izkoriščajo asimetrijo v produkcijskih procesih.

akumulaciji kapitala, to pomeni, da obstajajo strukturni mehanizmi, s katerimi se kaznuje ali celo odstrani iz družbenega prizorišča vse, ki imajo drugačne prioritete; medtem ko so ti, ki delujejo s pravimi motivacijami, nagrajeni in, če so uspešni, tudi bogatijo« (ibid., 34).⁴⁰

»Zamišljena skupnost« (Anderson 1998) kapitalističnega svetovnega-sistema tako s pomočjo ekonomske globalizacije vključuje tiste, ki so sistemsko uporabni in se podrejajo interesom kapitala, ter izključuje tiste, ki so za tržno ekonomijo neuporabni (Marcos 2002a, 40). Neoliberalni kapitalizem jih razume kot »preostanek človeških bitij, ki so nepotrebni za »novi svetovni red«, ki ne proizvajajo, ne trošijo, ki se ne zadolžujejo, ki so enostavno odveč« (ibid., 46). Hkrati se na tak način po svetu »oblikujejo skupine, jedra upornikov, tistih, ki se mu ne bodo pokorili« (ibid., 54). Za te (»odvečne«) ljudi, ki jim je neoliberalizem v svojem globalnem pohodu oziroma »zločinu proti humanosti« odvzel ne samo človekove, družbene in politične pravice, temveč tudi človeško dostojanstvo⁴¹, je namenjen prostor v drugem delu pričujoče diplomske naloge.

Lep primer »prenosa akumulacije kapitala« iz Afrike v Evropo v: Rodney, Walter. 2002. How Europe underdeveloped Afrika. V *Global Backlash: Citizen initiatives for a just world economy*, ur. Robin Broad, 77–79. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing group.

⁴⁰ Odstranjevanje in vključevanje tistih, ki imajo drugačne oziroma enake motivacije, deluje izključno znotraj ekonomskega področja. Svetovni-sistem neoliberalnega kapitalizma se je mirno pripravljen odreči kulturnim in družbenim razlikam, dokler te nimajo vpliva na neskončno akumulacijo kapitala. Teza Huntingtona (2005) o »spopadu civilizacij« znotraj globalizacije je iz te perspektive napačna, saj se zaveznitva in povezave ne oblikujejo na podlagi kulturnih podobnosti ali različnosti – te so v očeh svetovnega-sistema nepomembne. Nenazadnje takšno prepričanje potrjuje tudi na primer Unger (2004), ki razkriva ekonomske posle med dvema popolnoma nasprotnima (tudi verskima) kulturama: Združenimi državami Amerike in Savdsko Arabijo.

⁴¹ O »vzetem človeškem dostojanstvu« je v povezavi z Afriko in uničenjem lokalnih trgov ne dolgo tega pisal Mencinger (2009, 21): »Kako naj kmet v Afriki z lesenim plugom, ki ga vleče bivoli, konkurira pridelkom »severa«? Pridelka, ki mu je omogočal preživljanje družine in mu dajal dostojanstvo, ne more prodati. Naj se prilagodi zahtevam trga in prideluje »banane, riž in sladkor«, naj zemljo proda in se zaposli v multinacionalki, ki prideluje monokulture? Tam ga zaradi uporabe tehnologij ne potrebujejo. Preostaja mu životarjenje na obrobju velemest; svobodna trgovina mu ni vzela le dela in zemlje, vzela mu je človeško dostojanstvo. Morda se bo ta kmet odpravil na tvegano pot v Evropo, kjer bo, če bo imel srečo, na črno pobiral jagode in breskve. Po desetletjih globalizacije in rasti svetovne trgovine polovica svetovnega prebivalstva živi z manj kot evrom na dan«. Omeniti velja tudi poročilo, ki ga je Svetovna banka pripravila za londonski vrh držav G20 – ta predvideva, da bo v prihodnosti revščina in podhranjenost doletela dodatnih šestinštirideset milijonov ljudi (Klare 2009, 9).

2.4 Družba nadzora, strukturno nasilje in ideološki aparati

V razpravo o diktaturi neoliberalizma na ekonomskem področju – kot so nakazovala prejšnja poglavja – je potrebno umestiti tudi širše družbene aplikacije, ki v končnem segajo vse do vloge posameznika znotraj kapitalističnega okvira. Če je moderni svetovni-sistem vezan izključno na zasledovanje ekonomskih interesov in neskončno akumulacijo kapitala, potem je v takšnem sistemu »celotna družba, v vseh produktivnih in reproduktivnih artikulacijah, podrejena komandi kapitala in države ter tej družbi postopoma in nezadržno čedalje bolj vlada izključno kriterij kapitalistične produkcije« (Negri in Hardt 2003, 203).

Osredotočimo se sprva na podrejenost posameznika (delavca) v smislu klasične kapitalistične produkcije. S prehodom od fordizma k posfordizmu⁴² oziroma od industrijske do postindustrijske družbe se je spremenila tudi družbena produkcija. Za fordizem so po Močniku (2004a, XIII) značilne tri strukturne razsežnosti: prvič) posebna vrsta proizvodnje, za katero so značilni tekoči trak, množična in standardna proizvodnja, centralizirana in togo hierarhično urejena tovarna itd. Delavec kot posameznik znotraj produkcije je odtujen in zgolj »privesek stroja«, ki mu določa življenjski slog,⁴³ drugič) intervencijska vloga države, s čimer le ta zagotavlja polno zaposlenost in stalno povpraševanje; in tretjič) družbeni kompromis med delom in kapitalom, do katerega pride s posredovanjem države, država institucionalizira razredni kompromis in ga s tem garantira.

Na drugi strani je postfordizem prešel iz množične proizvodnje v individualizirano, saj osnovna proizvodna enota ni več zgolj tovarna, ampak se pojavijo nove, specializirane in prožne enote, ki nimajo na voljo samo materialnih sredstev (orodje, stroji, tehnike), ampak so ta sredstva zlasti družbena (ibid., XIV).⁴⁴

⁴² Teoretiki ta prehod postavljajo na konec šestdesetih let dvajsetega stoletja, ko se je prenehala takšna vrsta proizvodnje, ki so jo na začetku dvajsetega stoletja uvedli v avtomobilski industriji v Fordovih tovarnah. O prehodu iz fordizma v postfordizem glej na primer: Pribac, Igor. 2003. Postfordizem, množstvo in pank. V *Slovnica množstva: k analizi oblik sodobnega življenja*, Paolo Virno, 105–146. Ljubljana: Krt.

⁴³ Dnevni urniki, prisilni neplačani dopusti, uniformirani in vnaprej določeni življenjski cikli, proizvodnja diktira porabo, uniformirana gospodinjstva se polnijo z enoličnimi trajnimi dobrinami, porabništvo postane življenjska norma (Močnik 2004a, XIV).

⁴⁴ Iz prehoda fordizma v postfordizem oziroma, boje rečeno, iz eksponentno razvijajočega se postfordizma Rifkin (2007) izpeljuje ugotovitve o neizbežnem propadu tovarn, saj naj bi se z novimi tehnologijami odpravile ogromne količine delovnih mest, ki so zaradi modernizacije proizvodnje

Družbena oblast (kapital) si je v fordizmu podvrgla delavca z vsem njegovim »telesom«, zato je bila takšna družbena kontrola zgrajena skozi razpršeno mrežo dispozitivov ali aparatov, ki proizvajajo in urejajo navade, običaje in produkcijske prakse ter se vzpostavljajo skozi disciplinarne institucije (npr. tovarna). Takšen družbeni nadzor tako prek institucij s predpisovanjem in sankcioniranjem omejuje misli in prakse (Negri in Hardt 2003, 31–32).

V postfordizmu, kjer si družbena oblast podreja tudi »duha, dušo, čustva in inteligenco«⁴⁵ (Močnik 2004a, XV), je tako potrebno iznajti nove oblike kontrole, ki na posameznika pritiskajo daleč stran od strukturiranih mest družbenih institucij (Negri in Hardt 2003, 32). Takšno družbo nadzora razumemo kot tisto, v kateri postajajo mehanizmi komande čedalje bolj »demokratični«, vse bolj imanentni družbenemu polju, razporejeni skozi možgane in telesa državljanov. Tako je koncept same družbe vedno bolj ponotranjen v samih subjektih, ki so na tak način vse bolj odtujeni od občutka življenja in želje po kreativnosti – takšen koncept družbe praktično vlada nad življenjem samim, ki mu »sledi, ga interpretira, usmerja in preoblikuje« (Kurnik 2005, 199). Družba nadzora je torej nova paradigma oblasti, ki (ne)posredno ureja družbeno življenje iz njegove notranjosti, tako da (artikuliran) subjekt vsrka in reartikulira (Hardt in Negri 2003, 33–34).⁴⁶

Prikrite oblike družbene kontrole so odraz »sistemskega nasilja«⁴⁷ oblasti, ki v svojem bistvu nosi vse prvine ideologije, katera v obstoječem družbenem sistemu služi apologiji neoliberalnega projekta kapitalizma (Žižek 2007, 18). Družba nadzora svojo oblast širi z »razvojem tehnik moči, usmerjenih k posamezniku z namenom, da bi jih nenehno in trajno usmerjala« (Foucault 2007, 156). To usmerjanje v univerzalizem neoliberalizma pa se širi predvsem prek ideoloških aparatov (Althusser 2000), ki jih oblast (država) udejanja skozi različne »posebne in specializirane institucije« (ibid., 70).

enostavno odveč. V postfordizmu se produktivnost in tako želeni ekonomski napredek dosejata z vse manjšo delovno silo, ki je hitrejša in prilagojena novim trendom.

⁴⁵ »Kapital ne pije več samo krvi, zdaj hoče še dušo in srce« (Močnik 2004a, XV).

⁴⁶ Negri (2005) pri teh pojasnjevanjih črpa ideje na podlagi Foucaultovega definiranja biopolitike, biooblasti, biopolitične produkcije itd. Več o tem v: Negri, Antonio. 2005. *Vrnitev: Biopolitični besednjak*. Ljubljana: Študentska založba.

⁴⁷ Žižek (2007) nasilje razlaga v obliki tako imenovanega »SOS trikotnika«, pri čemer kratice vsebujejo sistemsko, objektivno in subjektivno nasilje.

Ko govorimo o državnih aparatih, moramo sprava ločiti med represivnimi in ideološkimi aparati. Represivni aparat⁴⁸ je po Althusserju zgolj eden, (vsaj v skrajni meri) »deluje s silo« oziroma z represijo in sodi v javno sfero. Na drugi strani je ideoloških aparatov⁴⁹ več, sodijo v privatno sfero in – kar je najpomembnejše – delujejo z ideologijo (ibid.).

Družba kontrole in sistemsko nasilje neoliberalizma prek ideoloških aparatov države »delujeta v prevladujoči meri in pretežno z ideologijo /.../ ki je kljub svoji raznovrstnosti in protislovjem v resnici vselej poenotena *pod vladajočo ideologijo*, ki je ideologija vladajočega razreda« (ibid., 73).⁵⁰

Ideologija kapitalizma ima pred svojimi očmi vedno in povsod zgolj ekonomske interese, zato je s sistemskim družbenim nadzorovanjem posameznikovo svobodo popolnoma omejila. Celo več – posameznika si je prek ideoloških aparatov prisvojila do te mere, da le ta preko navidezne svobode brez konkretnih reakcij otopelo priznava in konsolidira kapitalistični družbeni sistem.⁵¹ Misel Friedmana (1992, 149), ki je nekoč zapisal, da »zgodovina nakazuje, da je kapitalizem nujni pogoj za svobodo«, je zaradi tega potrebno obrniti na glavo in razkriti, da je posameznikova svoboda v kapitalizmu pogojna, saj le ta določa, do kakšne mere je še lahko sprejemljiva, da bo služila obstoječemu družbenemu sistemu. O tem bo govora v naslednjem poglavju.

2.5 Enodimenzionalna družba spektakla

»Novi *Moloh* je ta sistem sofisticiral do mere, da eksploatiranim prodaja iluzijo neskončne svobode, sreče, individualnosti, kritičnosti, in nenazadnje uporništva, čeprav so v resnici njihove opcije popolnoma omejene, oziroma so preddoločene do te mere, da prispevajo k nadaljnji konsolidaciji sistema njihove eksploatacije. *Novum* sistema je tudi v tem, da ne določa le njihovih potreb, pač pa preko manipulacije (kulturna industrija)

⁴⁸ Med represivni aparat države štejemo vlado, upravo, vojsko, policijo, sodišča, zapore itd. (Althusser 2000, 70).

⁴⁹ Med ideološke aparate države štejemo verski, šolski, družinski, pravni, politični, sindikalni, informacijski in kulturni ideološki aparat (ibid., 71).

⁵⁰ Althusser pravi, »da ne more noben razred trajno obdržati državne oblasti, ne da bi hkrati uveljavljal svojo hegemonijo nad ideološkimi aparati države in v njih« (ibid., 73).

⁵¹ V tem kontekstu je zelo pomenljiv grafit na Trubarjevi cesti v slovenski prestolnici, ki se glasi »kapitalisti so krmarji naše zavest«.

in indoktrinacije (šolski sistem, množični mediji) določa tudi njihove želje« (Vodovnik 2007a, 19).

Neoliberalni kapitalizem je v želji po reduciranju družbenih problemov na raven individualnosti⁵² iz posameznika ustvaril ravno to, o čemer je pisal že Marcuse (2002) – enodimenzionalnega človeka, katerega možnosti se na prvi pogled zdijo relativno široko odprte, dejansko pa je polje svobode posameznika zelo omejeno. Takšen človek je zaradi nenehnih strukturnih pritiskov prisiljen slediti obstoječemu univerzalizmu (enodimenzionalne) družbe, znotraj katere ni sposoben producirati kritične misli, alternativnih pogledov in upora. Enodimenzionalni človek s svojim konformnim delovanjem ustvarja enodimenzionalno družbo⁵³, kjer posameznik (subjekt) postane objekt, ki sledi diktatom ustaljenih normativnih okvirov, zaradi česar izgublja možnost odkritja libertarnih potencialov (Kellner 2002, XXVII).

Horkheimer in Adorno (2002, 144–146) sta zapisala, da »kar se konformira, je obsojeno na nemoč /.../ kapitalistična proizvodnja je posameznika zajela z dušo in telesom do te mere, da brez odpora zapade tistemu, kar mu je ponujeno /.../ kar se upira sme preživeti samo tako, da se pridruži. Ko ga kulturna industrija registrira v njegovi različnosti, že spada zraven, tako kot zemljiški reformator h kapitalizmu«. Svoboda posameznika je tako nujno pogojena z delovanjem v družbi, kjer je svoboda »resnično trenutek lažnega«⁵⁴ (Debord 1999, 31). Posameznik je tako priklenjen v verige, ki se hkrati pojavljajo – kadar gre za delovanje izven ustaljenih tokov – in izginjajo, kadar so zaradi skladnosti z obstoječim nepotrebne. Družba si je posameznika ustvarila po lastni podobi.

Da je družba zgrajena na podlagi podob, ki v tako imenovani družbi spektakla tvorijo poenoteni »lažni svet zase«, je govoril že Debord (1999). Družba spektakla je

⁵² Morda je z vidika družbene kontrole, o kateri je bilo govora v prejšnjem poglavju, smiselno pripomniti, da je družbeni nadzor veliko lažje vršiti nad individuumi kot nad kolektivitetami. Enako velja za družbeno manipulacijo in indoktrinacijo.

⁵³ Pomensko podoben izraz lahko najdemo pri Adornu, ki enodimenzionalno družbo enači z »ohromelo demokracijo«. Kasneje je Habermas za enodimenzionalno družbo skoval tudi izraz »izsušena javnost« (Debenjak 2002, 296).

⁵⁴ »Resnico kot trenutek lažnega« (v primeru enodimenzionalne družbe kot svoboda), ki se kaže kot dejansko obstoječa, bistro pretenta »Iskalec« v zgodbi Anthonyja de Mella (1993): »Glasno trkanje je zdramilo Iskalčevo srce. »Kdo je?« je prestrašeno vprašal Iskalec. »Jaz sem, Resnica,« se je glasil odgovor. »Ne bodi smešna,« je rekel Iskalec, »Resnica govori v tišini.«

»prevladujoči model družbenega življenja in je vseprisotna potrditev že izbrane izbire v produkciji in posledično tudi njena potrošnja« (ibid., 30). Družba spektakla je afirmacija videza in vsega človeškega življenja v obliki podob, ki jih tvori s svojim delovanjem. Hkrati Debord (ibid., 33) trdi, da si družba spektakla podreja svobodo ljudi sorazmerno z njihovo podrejenostjo ekonomiji.⁵⁵ »Vsaka individualna realnost je sprejela družbeno realnost za svojo, in s tem ko je dopustila, da jo oblikuje, je padla v neposredno odvisnost od družbene moči. Samo če je *ni*, ji je dovoljeno, da se pojavlja« (ibid.).⁵⁶

Družba spektakla posameznikovo svobodo oziroma, bolje rečeno, (zmotno) percepcijo lastne svobode definira skozi svet, »do katerega nima več neposrednega dostopa« (ibid.). Spektakel posamezniku nudi ta dostop prek specializiranih posrednikov, pri čemer najbolj pomembno mesto zasedajo množični mediji (ibid., 35), ki »predstavljajo večinoma nerazmišljajočo podporo družbeni sestavi in strukturi, zato se ne gre zanašati, da bodo delovali v smislu sprememb« (Lazarsfeld in Merton 1999, 33). Množični mediji delujejo natančno tako kot jim narekuje družba spektakla. So sestavni del konsolidiranja obstoječega družbenega stanja – so nujno potreben podaljšek spektakla.

Ker je »družba spektakla ekonomija zaradi ekonomije« (Debord 1999, 33), in ker so množični mediji del družbe spektakla, so obenem avtomatsko povezani tudi z ekonomijo. S tem nikakor niso nevtralni, temveč so lahko le v službi kapitala, ki prek le teh izdelava »dogovor, sprejem, ubogljivost in nadzoruje posameznikove ideje, misli in duha« (Mermet 2007, 4). Množični mediji z nekritičnim pristopom, zamegljevanjem dejanskosti in pristranskim poročanjem oblikujejo posameznika, ki pristaja na realnost skozi podobe družbe spektakla. Posameznik se prek množičnih medijev prilagaja svojemu položaju znotraj družbe, ki je vezan na apatičnost in brezbržnost. Zaradi nezmožnosti samostojnega delovanja je njegova svoboda »zmanjšana na pravico prodajanja in kupovanja« (Callinicos 2004, 164), kar mu predstavlja največji (in edini)

⁵⁵ »Spektakel je ekonomija zaradi ekonomije /.../ moderna industrijska družba s spektaklom ni povezana slučajno ali površinsko, spektakel je njena osnovna poteza. Spektaklu, ki je podoba vladajoče ekonomije, cilj ni pomemben, kar šteje je razvoj. V tem razvoju hoče priti samo do samega sebe in ničesar drugega (Debord 1999, 33).

⁵⁶ »Spektakel se predstavi kot nekaj neizmerno pozitivnega in je kot takšen nesporen in nedosegljiv. »Kar se vidi je dobro, kar je dobro se vidi,« to je vse, kar reče. Od drugega pričakuje držo pasivnega sprejemanja. To načelno zahtevo dejansko doseže že s svojo suvereno pojavo, s svojim monopolom v svetu videza« (ibid., 32).

užitek⁵⁷ – posamezniki so zgolj še »otopeli individuumi supermarketov, ki jim je realnost le še televizijski show« (Zadnikar 2005, 12).⁵⁸

2.6 Predstavniška demokracija in politična (ne)participacija

Za popolni preskok iz »navidezne svobode« do »dejanske zasužnjenosti« (Vodovnik 2007a, 19) je potrebno posameznikovo svobodo umestiti tudi v kontekst političnega (so)odločanja in demokracije. Za liberalizem je značilno, »da ne brani splošnega načela svobode, po katerem bi vse, kar je mogoče verodostojno imenovati svoboščina, moralo imeti prednost vseh. Pač pa namenja posebno vrsto temu, kar imenuje temeljne svoboščine, s čimer misli običajne državljske in politične pravice« (Kymlicka 2005, 95). Te pravice pa so v sodobnih demokracijah po večini vezane izključno na volilno pravico.

Volilna pravica je svoje osrednje mesto zavzela v tako imenovani predstavniški demokraciji, kjer se izvoljenim posameznikom podeli mandat, da odločajo namesto ljudstva. Da bi razumeli, kakšen potencial ima ta »temeljna svoboščina« (volilna pravica), moramo najprej spoznati prostor, kjer lahko posameznik izrazi svojo politično svobodo oziroma, bolje rečeno, spoznati je potrebno tisti prostor, kjer naj bi izvoljeni predstavniki uresničevali interese ljudstva. Ta prostor lahko poimenujemo politična sfera, ki, tako Arentdova (1992, 51), »ni nič drugega kot bojišče posamičnih, nasprotujočih si interesov, kjer imajo svojo ceno zgolj ugodje in profit, privrženost in sla po prevladi«. Omenjene karakteristike pa so v vsem svojem pomenu značilne za moderni kapitalistični sistem, ki volilno pravico izrablja za legitimacijo in konsolidacijo

⁵⁷ Da bodo posamezniki postali prepričani v ugodnost njihovega položaja skozi užitek potrošništva je v »Krasnem novem svetu« napovedal že Huxley (2003).

⁵⁸ »Otopeli individuumi supermarketov« oziroma potrošniki so le privesek sistema, ki skuša posameznika (potrošnika) predstaviti kot »kralja«, čeprav omenjeni »kralj« ne zavzema niti mesto subjekta znotraj družbe – potrošnik je zgolj objekt (Adorno 2002). Če je individuum na tem mestu primerjan s supermarketom in če samo na tem mestu šteje posameznikova »svobodna« izbira, se je le ta pripravljen odreči drugi vrsti svobode v zameno za »popolno« svobodo v potrošniški družbi. Mimogrede, človek potrebuje za varno preživetje dobrih sto dobrin, povprečno založeni supermarket pa jih ponuja dvanajstkrat toliko (Komat 2000, 170). Pri tem gre omeniti tudi umetniški projekt, ki se ga je lotila Barbara Kruger v londonski veleblagovnici Selfridges, po kateri je namestila velika plakate z gesli, kot so na primer: »Kupujem, torej sem«, »Kupi me, spremenil ti bom življenje«, »Ko slišim besedo kultura, izvlečem čekovno knjižico«. S plakati je želela opozoriti na poneumljanje potrošnikov, posmehovanje njihovi svobodi in sužnjelastniško zapravljanje časa ter denarja (Salecl 2007, 3).

obstoječega, hkrati pa to pravico enači z najvišjo stopnjo posameznikove politične svobode.

Da ne bi prehiteval s prehitrimi sklepi, je potrebno tezo o prepletenosti nosilcev kapitala in političnih predstavnikov dodatno pojasniti z začetnimi ugotovitvami. V uvodnih poglavjih sem zagovarjal stališče, da kapitalisti – kljub temu, da v retoriki to skrivajo – potrebujejo nacionalno državo, ker jim le ta prek vzvodov uradne politike določa in predvsem omogoča strukturne pogoje, da lahko implementirajo svoje želje in koristi. Uradno politiko sestavljajo politični predstavniki, se pravi, tisti posamezniki, ki so v določenem trenutku na oblasti. Kapitalisti si zaradi tega, ker jim uradna oblast omogoča izvajanje njihovega primarnega cilja – neskončnega akumuliranja bogastva – ne morejo privoščiti, da bi ignorirali oblast.⁵⁹

Toda po drugi strani si tudi politični predstavniki ne morejo dovoliti, da bi prezirali aktivno vlogo kapitalistov, saj je prioriteta politikov nujno ta, da pridejo na oblast ali da tam ostanejo (Wallerstein 2004, 151). Da bi to stanje oziroma ugodnost osvojili ali obdržali, pa politični predstavniki potrebujejo kapital, saj jim le ta omogoča konkurenčno borbo za oblast. Paradoksalna situacija, ki se zgodi po končani volilni tekmi, pa je ta, da dobimo med političnimi predstavniki zmagovalce in poražence, predstavniki kapitala pa iz tekme pridejo zgolj z dvignjenimi rokami, saj jih izid političnega boja oziroma volitev ne zanima. Vedo, da bo tudi nova (ali stara) oblast hrepenela zgolj po uresničevanju lastnih interesov, ki jih lahko doseže samo s podporo kapitala.⁶⁰ Ta v zameno pričakuje »zgolj« konformnost oblasti. Volilno pravico posameznika kot njegovo temeljno svoboščino so tako »kupili« kapitalisti in politični predstavniki hkrati. Njegova dilema, katerega posameznika naj pooblasti kot predstavnika njegovih interesov, je bila odveč, saj je odločitev v vsakem primeru konsolidirala obstoječa družbena razmerja, ki jih – če kontekstualiziramo širše – narekuje neoliberalni kapitalizem.⁶¹

⁵⁹ Globalno gledano si kapitalist ne more privoščiti ignorance do oblasti niti znotraj lastne države niti v tistih državah izven svojih meja, v katerih deluje.

⁶⁰ Wallerstein (2004, 151) trdi, da je zaradi tega korupcija v trenutnem političnem življenju kapitalistične svetovne ekonomije popolnoma normalna in neuničljiva.

⁶¹ O zgolj navidezni možnosti izbire med alternativami je pred parlamentarnimi volitvami v Sloveniji leta 2004 zapisal luciden pomislek Močnik (2004b, 21): »Če zmaga sedanja opozicija, bomo imeli surov bananski neoliberalizem in razne oblike zatiranja na rasni, verski, ideološki podlagi. Če zmaga sedanja koalicija, bomo imeli neoliberalizem s ceneno ideologijo javnega spektakla in reklamarskih trikov. Če zmaga kakšna tretja kombinacija (se pravi: liberalci in post-fašisti) - bomo spet imeli neoliberalizem z

Touraine (1992, 299) je zapisal, »da demokracija ni samo konkurenčni politični trg, ampak vključuje sposobnost vsakega posameznika, da se obnaša kot državljan, t.j. da kolikor mogoče neposredno povezuje obrambo svojih idej in interesov«. Kot je bilo rečeno že v zgornjih vrsticah – neoliberalizem to obrambo svojih idej in interesov reducira zgolj na posameznikovo volilno pravico, pri čemer je treba opozoriti na točno to, kar je zagovarjal že Marcuse (2002, 10): četudi imata volilno pravico tako »gospodar« kot tudi »hlapec«, to še ne pomeni, da je hierarhičen odnos med njima odpravljen – »gospodar« je še vedno »gospodar« in »hlapec« ostaja »hlapec«.

Največji problem se tako pokaže na točki, ko je posameznik oropan izražanja mnenja tudi znotraj institucionalnega okvira (volitev). Zaradi tega se zgodi, da posamezniku oblast odreka tisto (četudi navidezno) individualno svobodo, ki mu jo je bila podelila z volilno pravico.⁶² Obrambo svojih idej in interesov lahko individuum prepusti zgolj »vrhovni transcendenci« (Bellon 2009, 3).

verskim, rasnim in ideološkim terorjem. Izbira je torej: neoliberalizem s postfašizmom - ali neoliberalizem kar tako. Ali naj grem na volitve zgolj zato, da podprem sedanjo dekadentno periferno obliko zatiranja in izkoriščanja? Ali pa naj s tem, da ne grem na volitve, omogočim še vse bolj teroristično obliko zatiranja in izkoriščanja?»

⁶² Primeri dejanskega neupoštevanja oziroma prirejanja volilnih rezultatov po svetu so stalnica, saj želi vsaka politična oblast na vsak način – četudi na račun neveljavnih volitev, katerim sicer daje največjo možno težo – ostati blizu kapitala. Spomnimo se zgolj ameriških predsedniških volitev leta 2000, ko sta se za mesto prvega moža Združenih držav Amerike potegovala George W. Bush in Al Gore (Več o tem v: Štefančič, Marcel. 2001. *Busheva Amerika: Od puča do vojne*. Ljubljana: Umco).

Zadnji odmevni primer (utemeljenega) suma poneverbe volitev se je zgodil na minulih predsedniških volitvah v Afganistanu, kjer je zmagal Hamid Karzaj (da o ameriškem posrednem in neposrednem vplivu na rezultat volitev niti ne izgubljam besed).

Pred tem so bile izvede sporne predsedniške volitve tudi v Iranu, kjer je slavil Mahmud Ahmadinedžad (pri tem so v Iranu potekali ostri ljudski protesti, ki so zahtevali razveljavitev volitev, saj naj bi njihovi glasovi proti Ahmadinedžadu izginili neznanu kam – zgodilo se je to, kar je zapisal Chomsky (2009, 48): »V Iranu že sam volilni sistem krši temeljne človekove pravice. Kandidate mora odobriti vladajoča duhovščina, s čimer lahko onemogoči politiko, s katero se ne strinja, in to tudi dejansko počne«. Kot je za družbo spektakla značilno, je ta upor na začetku dobival medijsko podporo, vendar je le to popolnoma izničila nenadna smrt svetovne pop ikone – sanj o poročanju glede ljudskega upora je bilo nenadoma konec.

Da se lahko manipulira tudi s priznanimi rezultati volitev, nazorno pokaže primer referendumov o sprejetju Lizbonske pogodbe Evropske unije (nazadnje so proti sprejetju glasovali na Irskem, pred tem v Franciji in na Nizozemskem), pri čemer se isto listino – če je ni brez vključitve ljudske volje potrdil že nacionalni parlament – očitno vsiljuje, dokler ni sprejeta. To se po anketah javnega mnenja obeta ravno na Irskem, kjer naj bi vnovično glasovanje po nešteti propagandnih akcij potrdilo pogodbo. Takšna manipulacija se sklada z izjavo bivšega britanskega ministra Jacka Langa, ki je dejal, da bi bilo nekoristno, »če bi se sporekli o pravnih predpisih, ki jih ne razumejo niti strokovnjaki. Kajti veste, pogodba je pač samo pogodba« (Halimi 2008, 1).

Še ena skrajnost se zgodi takrat, ko so volitve pravzaprav že vnaprej zrežirane (na primer Severna Koreja). Na takšnih volitvah je posameznikova volilna pravica še bolj oropana svobodne odločitve kot sicer.

Politična participacija, tista oblika demokracije, kjer ima posameznik aktivno vlogo pri odločanju, pa je vsekakor nekaj več kot izražanje svoje volje na volišču. Vključuje aktivnega človeka, ki lahko svojo svobodno voljo izrazi tudi prek neustaljenih družbenih praks (na primer prek manifesta družbenih gibanj, protestov, nepokorščine itd).⁶³ Takšno politično participiranje v znatno večji meri ogroža oblastniške strukture, ki jih zaradi tega skušajo na vse načine zatreti že v kali.

Predstavniška demokracija politične participacije ne meri po tem, koliko so v družbeno odločanje dejansko vključena različna stališča in želje posameznih interesov, interesov širše skupnosti in celotne družbe, pač pa raven participiranja – udeležbe na volitvah – raje meri v številkah. Če sem bolj precizen – v odstotkih. Tako se politična volja posameznikove svobode izgubi v matematičnih izračunih.

Politična svoboda posameznika se v predstavniški demokraciji prelevi v abstrakten koncept, ki je ravno nasproten tistemu, ki ga je opredelil Rucker (1986): »Svoboda bi morala biti konkretna možnost za sleherno človeško bitje, da v družbi popolnoma razvije in uporabi vse svoje sposobnosti, zmožnosti in talente«. Z oddajo volilnega glasu posameznik tega nikakor ni storil. Niti ni pripomogel k dvigu ravni demokracije, kot se mu to želi pokazati. Njegova svoboda se je izgubila na volišču, četudi je tja prišel brez nje.

2.7 Kapitalizem, »svobodno delavstvo« in »človeški kapital«

Izguba svobode posameznika v neoliberalizmu obstaja na mnogih področjih. Če je bilo prej govora o izgubljeni politični svobodi, ki je v določenih pogledih kljub vsemu vsaj navidezna⁶⁴, je pri vprašanju svobode najpomembnejšega člena kapitalistične produkcije – delavstva – ta koncept pripeljan skoraj do skrajnosti.

⁶³ O takšni družbeni participaciji, ki deluje prek neposredne demokracije in izumlja nove družbene prakse delovanja, bo govora v drugem delu pričujoče naloge, zato dodatno analizo oziroma pojasnjevanje puščam namenoma odprto.

⁶⁴ Pri tem se seveda poraja vprašanje, ali je bolje biti navidezno svoboden ali zavedajoč se dejanske nesvobode. V prvem primeru se zdi potencial osvoboditve manj verjeten kot pri drugem, saj navidezna svoboda posameznika največkrat vodi do apatičnosti in brezbržnosti.

Neoliberalni projekt kapitalizma gradi svojo (ne)vprašljivo poslanstvo na čim boljših ekonomskih kazalcih, pri čemer je v ospredju gospodarska rast, ki je predstavljena kot ključni dejavnik človekovega razvoja, napredka in blaginje. Triumf mita gospodarske rasti se kaže praktično povsod. Hamilton (2003, 14) pravi, da je neoliberalni odgovor na vsako težavo: »višja gospodarska rast«. »Če se razmahne brezposelnost, lahko le rast ustvari delovna mesta. Šole in bolnišnice so finančno podhranjene: rast bo izboljšala stanje proračuna. Ne moremo si privoščiti zaščite okolja: rešitev je rast. Revščina se je utrdila: rast bo rešila revne. Razdelitev dohodka je nepravilna: z rastjo bomo pridobili vsi« (ibid.).⁶⁵

Takšna percepcija realnosti, ki v ospredje postavlja rešitev vseh družbenih problemov skozi kopičenje kapitala, obenem pa (namerno) pozablja, da svojo »usodnost« gradi skozi mitologijo o samoumevno izhajajoči blaginji in sreči, lahko obstaja zgolj znotraj kapitalističnega sistema. Le ta v želji po ekonomskih uspehih izključuje vsa druga merila, ki so pomembna za človekov obstoj – od svobode in enakopravnosti do eksistencialno in družbeno pomembnih stvari kot so zdravje, radost, ljubezen, prijateljstvo, sočutje itd. Še več, te lastnosti celo zapakira v en sam pojem, ki ga enači s »človeškim kapitalom«⁶⁶.

Kot pravi Bihir (2007, 32), neoliberalni kapitalizem, ki lahko famozno gospodarsko rast dosega zgolj s konstantno delavsko eksploatacijo, razume »človeški kapital« kot celoto različnih sposobnosti, ki jih lahko delavci ponudijo na trgu dela: fizičnih (moč, vzdržljivost, spretnost, večščina), moralnih (pogum, vztrajnost, moralna in poklicna zavest), intelektualnih (splošno in specialistično znanje, domiselnost, inteligentnost), estetskih (okus, talent) in medčloveških (sposobnost empatije, smisel za komunikacijo ali za pogajanje«.

⁶⁵ Če poleg kazalnika o gospodarski rasti primerjamo tudi druge (ekonomske) indekse, ki merijo raven človeškega napredka, je zaskrbljujoč podatek, da je bil leta 1947, ko so bili na vrhuncu zakoni Jima Crowa, ameriški Ginijev koeficient 0,376 (vrednost 0 predstavlja absolutno enakost – vsi imajo popolnoma enak dogodek –, vrednost 1 pa predstavlja absolutno neenakost – ena oseba naredi vse), leta 2006 pa je ta zrasel na 0,464.

⁶⁶ »Pojem »človeški kapital« si je izmislil ameriški ekonomist Theodor W. Schultz v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Razširil ga je njegov kolega in rojak Gary Becker« (Bihir 2007, 32). Po mnenju Bihira (ibid.) gre pri uporabi tega pojma za očitno nečloveškost pojmovanja sveta, saj je izprijeno trditi, da bi lahko kapital – »ta hladna pošast, ta akumulacija mrtvega dela, ki lahko preživi zgolj zahvaljujoč trajnemu povampirjenju živega dela, ob tem pa nekaj milijard ljudi obsoja na revščino in brezposelnost« – posedoval karkoli človeškega.

Glavna naloga delovne sile, ki poseduje »človeški kapital«, je vzdrževanje in povečevanje njene vrednosti. »Vsakdo bi se moral v vseh dimenzijah svoje eksistence dojemati in obnašati kot potencialno središče akumulacije denarnega bogastva po vzoru kapitalističnega podjetja« (ibid.).⁶⁷ Omenjena opredelitev je seveda skladna z diskurzom, ki ga vsiljuje neoliberalizem. Bihr opozarja, da je takšno dojemanje smisla eksistence delovne sile reducirano na eno in edino vrednost, ki se ji je treba podvreči: na tržno vrednost (ibid.).

Eksploatacija delavstva se v najbolj prikriti obliki kaže ravno v omejevanju njihovega vzorca obnašanja, ki zaradi tega (nehote) stremi točno h kapitalističnemu dojemanju svobode posameznika znotraj produkcijskega procesa: samo delavski potencial, ki bo služil celotnemu svetovnemu-sistemu, je sprejemljiv in zaželen. Posameznik, ki svoj »človeški kapital« razvija v drugačnih smernicah – možnost osvoboditve izpod jarma kapitala, potencial lastne samouresničitve in samoupravljanja –, je za sistem nekoristen oziroma celo škodljiv. Zaradi tega je nujno omejiti in dizajnirati že njegovo percepcijo (delavske) svobode, da bi bila takšna odstopanja prisotna v čim manjši meri ali celo čisto odpravljena.

Na podlagi tega stanja lahko v konkretnih situacijah nastajajo vse nepoštene, nehumane in ponižujoče razmere delavstva⁶⁸, ki je prepuščeno izbiri med dvema skrajnostma

⁶⁷ »Vsi kapitalisti, vsi podjetniki samih sebe«, pravi Bihr (ibid.).

⁶⁸ Ponižujoče razmere delavstva se kažejo predvsem v Tretjem svetu (slabe razmere seveda obstajajo tudi na Zahodu), kjer morajo delavci delati v nemogočih pogojih (brez vseh pravic in zavarovanj itd.), zaslužki pa so mizerno majhni – tako nizki, da jemljejo dostojanstvo oziroma kot bi dejal Benjamin (2002, 30): »Siromaštvo ni sramotno. Bržkone res. Vendar siromaštvo sramoti revnega.«

Izjemno slabi pogoji dela so lucidno prikazani v dokumentarnem filmu Huberta Sauperja »Darwinova nočna mora«. Dogajanje je postavljeno v afriško državo Tanzanijo oz. natančneje v Viktorijino jezero, kamor so Evropejci naselili posebno vrsto ribe (ostriz), ki je porušila celoten ekosistem na tistem področju. To ribo, ki v Evropi dosega visoke cene, Zahod v ogromnih količinah izvažna na evropsko celino po izjemno nizkih cenah. Na drugi strani pa je stopnja revščine in lakote med prebivalci Tanzanije okoli omenjenega jezera na izjemno visoki ravni. Hkrati so tamkajšnji prebivalci obsojeni na delo za tuje korporacije, ki jim za lovljenje in čiščenje rib namenjajo nizko plačilo.

Zahod je Tretji svet začel izkoriščati tudi na drugih področjih. Pod drobnogled bi bilo potrebno vzeti delovanje farmacevtskih korporacij, ki v Tretjem svetu preizkušajo nova zdravila, da bi jih lahko po testiranjih uporabili na tržišču. Tako so v sedemdesetih v Indiji preizkušali neodobreno zdravilo proti malariji (quinacrine), ki so ga razdelili več sto tisoč nepismenim ženskam, ki so zaradi njega postale neplodne. »Sredi osemdesetih se je kontracepcijsko sredstvo v obliki injekcije, ki so ga po odkritju pojava tumorjev pri podganah umaknili s trga, preizkušalo na vaščankah, ki so nato izjavile, da niso nikoli posumile, da sodelujejo pri testiranju. Konec devetdesetih so raziskovalci javne službe namerno prekinili zdravljenje, ki so ga bile deležne nepismene ženske, ki so trpele za predrakavimi poškodbami na vratnih vretencih, da bi preučili napredovanje bolezni. Pozneje je postalo očitno, da te bolnice niso bile informirane in da niso privolile v ta preizkus« (Shah 2007, 15).

»svobode«: tisto, ki jo po principu tržne logike ponuja neoliberalni kapitalizem, ali tisto, ki gre onstran tega okvira, vendar ravno zaradi tega posameznika izključuje iz produkcijskega procesa, ki mu nudi dejansko (!) preživetje. Morda je ta paradoks svobode delavstva še najbolj lucidno zapisal Bell (1992, 248): »tisti, ki se norčujejo iz svobode, češ kakšna je njena vrednost za lačnega človeka, ki potrebuje najprej kruh, pozabljajo na enostavno dejstvo, da so ljudje ostali brez kruha, ker jim je bila vzeta svoboda, da bi se zanj borili«.

3 Konstantni poizkusi prodiranja neoliberalne ideologije

Do tega dela pričujočega diplomskega sta bila pohod in diktatura neoliberalnega kapitalizma razdelana predvsem na teoretski podlagi, ki je poizkušala razjasniti nekaj področij, na katerih se ideologija obstoječega modernega svetovnega-sistema kaže v največji meri.⁶⁹ V tem poglavju bom skušal prikazati, kako se neoliberalni model širi v praksi, pri čemer bo predstavljen (zgolj) oris delovanja kapitalističnega projekta v obravnavanih državah.

V ospredju bo tako imenovana »doktrina šoka«, s katero neoliberalizem ustvarja negotove razmere po vsem svetu, da bi lahko v nestabilnih in kaotičnih situacijah ponudili »rešitev«, ki jo »prizadetim« državam nudi neoliberalizem – prosti trg in privatizacija vseh spektrov gospodarstva in družbe. S »šok terapijo«, ki jo nudi državam, da bi si »opomogle«, neoliberalizem prodira že vrsto let, po večini je bil s takšnim principom – seveda po svojih merilih – zelo uspešen, saj mu je bila ponujena možnost, da postavi lastna pravila in vrednote, ki bodo državam pomagale prebroditi (umetno ustvarjeno) krizo.

Izkoriščanju delovne sile smo priča tudi pri zapornikih, saj »korporacije svoje proizvodnje ne selijo več v dežele tretjega sveta, pač pa jo preprosto premestijo v ameriške zapore, kjer jih čaka dva milijonski bazen (praktično brezplačne) delovne sile. Ob tem se korporacije seveda rešijo tudi drugih tegob – *e.g.*, stroškov transporta, nevarnosti sindikalnega organiziranja delavcev, možnosti stavk« (Vodovnik 2007a, 19). Takšna oblika delavskega izkoriščanja je tako po vsebini kot tudi po formi skoraj do popolnosti enaka izkoriščanju zapornikov v sovjetskih gulagih, o katerih je iz lastnih izkušenj pisal že Solženicin (1971). Enaka prevzgojna delovna taborišča – laogaije – so po sovjetskem vzoru ustanovili leta 1949 tudi na Kitajskem, kjer je sistem laogaijev še vedno v vsakdanji rabi. Raztezali naj bi se po vsej državi, od obalnega dela pa vse do notranjih, bolj ruralnih predelov (Prvan 2007, 24).

⁶⁹ Področij, kjer je prisotna neoliberalna ideologija, je še zelo veliko, vendar je prostora, da bi razdelal večino teh, premalo, zato sem se loteval zgolj ključnih. Analiza bi lahko sicer vsebovala tudi izobraževalni sistem, ekološka vprašanja, (a)politične institucije na državni in globalni ravni itd.

Na novo ustvarjena družbena realnost pa se je v vseh primerih pokazala kot izredno pogubna za posamezne države, ki so zaradi tega postale popolnoma razprodane, obubožane in brez prihodnosti. Edini, ki so imeli od tega korist, so bili vladajoči razredi, ki so dopustili implementacijo neoliberalnega modela. Veliko število takšnih držav je neoliberalizem v svojem pohodu ustvaril tudi v Latinski Ameriki, kjer je ravno zaradi tega nastal (ljudski) odpor družbenih gibanj. Le ta je takšen koncept državne ureditve zavrgel in postavil novega, ki se radikalno razlikuje od neoliberalnega modela.⁷⁰ Vendar s tem se pritiski neoliberalnega kapitalizma niso končali, ampak poizkušajo svojo ideologijo prenašati na isti način, kot so jo v preteklosti – na način ustvarjanja negotovih razmer, ki bi lahko vodile v splošno zmedo, kateri bi sledila »šok terapija« po scenariju neoliberalizma.

V tem vsebinskem sklopu bo tako predstavljen koncept »doktrine šoka«, ki je v mnogih državah že pustil negativne posledice, hkrati pa bo na konkretnem primeru Venezuele prikazan poizkus (nasilnega) prodora neoliberalne logike, ki je zaradi široke podpore oblasti s strani družbenih gibanj končal pred vrati omenjene države. »Doktrina šoka« svoj pohod nadaljuje tudi v drugih državah Latinske Amerike, pri čemer so trenutno najbolj negotove razmere v Hondurasu, ki je že skoraj tri mesece brez svojega predsednika, katerega so z državnim udarom izgnali iz domovine, da bi lahko na tak način pričeli z vzpostavljanjem razmer za zrušitev oblasti in prihod neoliberalne logike. O tem več v nadaljevanju tega poglavja.

3.1 Diktatura šoka, reformacija in neoliberalni model

Neoliberalizem, vodilna svetovna ideologija, po mnenju Kleinove (2007) svojo usodnost najpogosteje širi v negotovih razmerah – takrat nastopi »doktrina šoka«, tisti kapitalistični pojem, ki so ga iznašli v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Logika tega »fundamentalističnega« kapitalizma, ki vsako umetno sproducirano (tudi naravno, na primer cunamiji ipd.) »katastrofo«, izrabi za reformacijo stanja: razprodajo državnega bogastva, privatizacijo in popolnoma osvobojen trg.

⁷⁰ V nadaljevanju bosta takšen radikalni prelom prikazala primer Bolivije in zapatizma v mehiški pokrajini Chiapas.

Arhitekti kapitalizma v najbolj čisti obliki so tako imenovani »Chicago Boys«⁷¹ (Čikaški fantje), z liberarnim ekonomistom Miltonom Friedmanom na čelu, ki so fundamentalistični kapitalizem preizkušali že na številnih državah (Klein 2007, 6). Njihovo glavno vodilo je, da vsakršno krizo – največkrat tudi umetno sproducirano – izkoristijo za vsiljevanje svojih idej in sprememb, ki so »ustrezne« v vsakršni situaciji.⁷²

Prvi poizkus tega projekta so Čikaški fantje lansirali enajstega septembra 1973, ko je Pinochetova vojaška hunta v povezavi s CIO, z Nixonovo administracijo in ameriškimi korporacijami v Čilu izvedla državni udar in zrušila demokratično izvoljenega predsednika Salvadorja Allendeja. Diktatura, ki jo je uvedel Pinochet, je razpustila parlament, opozicijo, demokracijo in ustavo⁷³ ter takoj izpeljala reforme, ki so jih ponudili neoliberalni predstavniki Čikaške šole. Kljub vsemu pa se je paket reform pokazal kot popolnoma neprimeren, saj je Čile v naslednjih letih zajela visoka inflacija⁷⁴, huda brezposelnost in lakota. Čikaški fantje so takšen neuspeh (specifično) pripisovali »še ne popolnoma osvobojenemu trgu«, četudi so morale Čile po katastrofalnih posledicah reform večino privatnih korporacij in sektorjev ponovno nacionalizirati, kar jih je rešilo popolnega gospodarskega zloma (ibid., 75–87).

Samo nekaj let po čilskemu eksperimentu so Čikaški fantje s pomočjo vojaških hunt svojo vizijo razširili tudi v Brazilijo in Urugvaj, leta 1976 pa še v Argentino. V vseh treh državah so bili izvedeni državni prevrati, ki so družbene razmere pripeljali do skrajnosti – sežiganje »heretičnih« knjig, okupacija univerz, čistke.⁷⁵ Za vse omenjene modele je bilo značilno, da je prva naloga odprava demokracije, saj se lahko fundamentalistični kapitalizem izvaja samo v popolnoma »osvobojenih« pogojih. »Doktrina šoka« s sabo avtomatsko prinaša »svobodo« in »demokracijo«. Vendar tudi v Braziliji, Urugvaju ni bilo tistega »čudeža«, ki ga je Friedman videl v Čilu. Tudi v teh

⁷¹ Poleg Friedmana je najbolj znan predstavnik »Čikaške šole« (University of Chicago) Friedrich Hayek.

⁷² Mencinger (2008, 54) to univerzalnost cinično primerja z uporabnostjo te ideologije »vse od Ljubljane do Ulan Batorja.« Več o zanimivi povezavi med Chicago Boys in Slovenijo v: Mencinger, Jože. 2008. Šok terapija: Chicago Boys in Slovenija. *Mladina*, 49–54 (4. januar).

⁷³ Pinochet je v Čilu uvedel popolnoma nečloveške razmere, ki so v vseh pogledih kršile človekove pravice – aretacije, eksekucije, »Karavano smrti« in »Villo Grimaldi« (brutalno mučilnico), množična grobišča itd. V tem času je bilo usmrčenih (uradno sicer pogrešanih) več kot tri tisoč ljudi, več kot osemdeset tisoč je bilo poslanih v zapore, okoli dvesto tisoč je morala državo zapustiti iz političnih razlogov (Klein 2007, 76-77).

⁷⁴ V letu 1974 je inflacija v Čilu zrasla na 375 odstotkov, kar je prestavljalo najvišjo inflacijo na svetu, ki je bila dvakrat višja kot v najslabših časih predsedovanja Allendeja (ibid., 79).

⁷⁵ V Argentini so uvedli tudi tako imenovane »death flights« (lete mrtvih), pri čemer so nasprotnike reforme metali iz letočih helikopterjev (ibid.,91).

državah so plače delavcev strmo padle, povečala se je brezposelnost in revščina, tovarne so se začele zapirati, posledično se je povečala tudi socialna neenakost⁷⁶ (ibid., 88–96).

Čikaški model tržne ekonomije so vpeljali tudi v Evropo. Avstrijski ekonomist Friderich Hayek je takratni britanski premierki Margaret Thatcher svetoval, da naj tudi Velika Britanija izvede nujno potrebne reforme. Le te se sprva niso najbolj obnesle, saj je imela Thatcherjeva po reformnih predlogih in njihovi dejanski vpeljavi zelo nizko podporo ljudstva, zaradi česar je Hayeka obvestila, »da je čilski model družbene transformacije v Veliki Britaniji docela nesprejemljiv« (Klein 2007, 135) – »diktatura šoka« deluje samo v kaotičnih in izrednih razmerah. Prav takšne razmere so se pojavile leta 1982, ko je Argentina »napadla« Falklande, britansko otočje ob argentinski obali. Četudi je bila vojna daleč izven meja Velike Britanije, je Thatcherjeva v državi ustvarila izredne razmere⁷⁷, ki so opravičevale prihod »doktrine šoka«. V teh »negotovih razmerah« je bil idealen čas, da se vpletajo ideje Čikaške šole – na Otoku se je začela divja privatizacija (ibid., 131–141).

Fundamentalistični kapitalizem se je kmalu selil oziroma bolje rečeno širil nazaj v Latinsko Ameriko. Tokrat je bila na vrsti Bolivija, ki jo je takrat mučila neobvladljiva hiperinflacija. Z rešitvami je prispel še eden izmed somišljenikov Čikaške šole (sicer ne njen član) Jeffrey Sachs, ki je tudi tej državi ponudil korenite reforme – razprodajo državnega bogastva, privatizacijo, deregulacijo trgov. Kot v ostalih primerih se je tudi v Boliviji predlagani projekt, podprt s strani branikov neoliberalizma Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada, popolnoma izjalovil. Čikaška šola je izredne razmere – hiperinflacijo – detektirala kot »zlato priložnost, ki jo je potrebno zagrabiti« (Klein 2007, 153).

⁷⁶ Družbeno bogastvo se je tako kot v Čilu preselilo v privatno last, največ v roke tujih korporacij, »ki so pogosto financirale privatno vojsko, s katero so merili delavce in skrbeli za dosledno izpeljavo reform« (Štefančič 2008, 51).

⁷⁷ V vojni za Falklandske otoke je Margaret Thatcher zaradi svoje odločnosti dobila vzdevek »Železna lady«. Bizarnost vojne za Falklande in posledično širjenje skrajnega nacionalizma je izvrstno prikazano v filmu »This is England«, ki ga je leta 2006 posnel Shane Meadows. Več o filmu na internetnem naslovu: <http://www.thisisenglandmovie.co.uk/>. Vojna za Falklandske otoke je v veliki meri pripomogla tudi k zavrtju upora britanskih rudarjev, ki je bil eden izmed ključnih momentov dokončnega zagona neoliberalnega kapitalizma – besede Thatcherjeve so bile: »Spopadati se moramo z zunanjim sovražnikom na Falklandih in hkrati z notranjim sovražnikom, kar je mnogo bolj zapleteno, vendar enako nevarno za svobodo« (Klein 2007, 138)

Jeffrey Sachs je aktivno deloval tudi v Evropi⁷⁸, zlasti po padcu berlinskega zidu, ki je prinesel tranzicijske razmere, v katerih bi se naj znova kot najboljša možnost pokazale reforme, ki jih ponujajo. Enako ideologijo so po obisku Friedmana na Kitajskem sprejeli tudi tamkajšnji predstavniki oblasti, ki so ohranili enopartijsko oblast in na tak način mnogo lažje izpeljali ponujene alternative. Vendar takšno vpeljevanje kapitalizma vseeno ni ostalo brez odpora, največji delež pri tem so odigrali študentske demonstracije, ki so leta 1989 dosegle višek na Tiananmenu, na Trgu nebeškega miru. Oblast je odgovorila z represijo, kar je privedlo do razglasitve izrednih razmer – le te so politbiroju omogočile, da je izpeljal tudi tiste fundamentalistične reforme, ki si jih pred tem ni mogel privoščiti⁷⁹: Kitajska je skozi leta postala država s suženjsko delovno silo, ki dela v nemogočih razmerah, prejema izjemno nizka plačila, o kakršnih koli delavskih pravicah je brezpredmetno govoriti (ibid., 188–193).

»Doktrina šoka« je svoj pohod usmerila tudi v Rusijo, ki je po padcu Sovjetske zveze bila v položaju tranzicije. Za uvedbo reform, ki jih je ponudila Čikaška šola v sodelovanju z Mednarodnim denarnim skladom in Svetovno banko, je bil kot vedno potreben politični šok, ki ga je takratni predsednik Boris Jelcin uprizoril leta 1993, ko je suspendiral ustavo, razpustil parlament, pred Beli dom poslal tanke, razglasil policijsko uro, vpeljal cenzuro in nasilno obračunal z demonstranti. Tako kot na Kitajskem so tudi v Rusiji po »šok terapiji« lahko uvedli vse tiste spremembe, ki si jih pred tem niso upali (ibid., 246–254). Rusija je danes ena izmed najbolj nedemokratičnih držav, oblast je v rokah peščice, ki je do skrajnosti prepletena z vodilnimi lastniki kapitala, delovanje opozicije je skoraj da nemogoče, odstranjevanje političnih nasprotnikov je stalna praksa.

Po enajstem septembru 2001, ko je neoliberalizem doživel »šok« tudi na domačem terenu⁸⁰, so lahko s svojim projektom fundamentalističnega kapitalizma začeli tudi v Združenih državah Amerike. Z vojno proti terorizmu, ki ustvarja permanentno stanje negotovosti in izrednih razmer, so lahko v ZDA izpeljali številne radikalne spremembe:

⁷⁸ Leta 1991 je bil na obisku tudi v Sloveniji (pri prvem slovenskem premierju Lojzetu Peterletu) (Mencinger 2008, 55). Za Poljsko je Sachs napisal program tranzicije oziroma »šok terapije« v eni noči (Klein 2007, 179).

⁷⁹ »Pet dni po brutalnem obračunu s študenti je Deng dal jasno vedeti, da s terorjem ni hotel obvarovati komunizma, temveč kapitalizem« (Klein 2007, 189).

⁸⁰ Ob tem se je potrebno izogniti vsem konspirološkim teorijam zarote, ki trdijo, da so Združene države Amerike same izvedle napad na newyorška dvojčka.

»privatizacija zdravstvene oskrbe vojakov, vzdrževanje vojske, zasliševanje ujetnikov in zapornikov, zbiranje podatkov, nadzorovanje in varovanje, interveniranje ob katastrofah« (Štefančič 2008, 53). Podobno zgodbo so ZDA nadaljevale tudi v Iraku, kjer so po strmoglavljenju Sadama Husseina ustvarile točno takšne pogoje, ki ustrezajo »doktrini šoka«: vsesplošno zmedo in krizo, ki jo lahko rešijo samo korenite reforme – privatizacija in osvobojeni trg. ZDA so v Irak pripeljale fundamentalistični kapitalizem, ki ni prinesel »največjega poloma« v zgodovini zunanje politike ZDA, ampak eno največjih zmag doslej. »Doktrino šoka« lahko Američani zaradi nenehnih kaotičnih in negotovih razmer – »vojna proti terorizmu«⁸¹ – še vedno izrabljajo za vpeljavo novih reform, ki omogočajo še hujše nadaljevanje neoliberalnega pohoda (Klein 2007, 326–359).

3.1.1 Poizkus prodora v bližnji preteklosti: upor v Venezueli

Neoliberalizem Združenih držav Amerike je v bližnji preteklosti poizkušal s prodorom tudi v latinskoameriško državo Venezuelo. Po istem principu kot v prej omenjene države – želel je ustvariti takšne razmere, ki bi lahko vodile do zamenjave oblasti in vpeljave kapitalističnih reform. Pri tem se je v največji meri opiral na »Nacionalno ustanovo za demokracijo«⁸² (NED).

NED je začel svojo pot leta 1983, ko je takratni ameriški predsednik Ronald Reagan v kongresu predstavil demokratični program zapakiran pod imenom NED, ki je bil v bistvu nadgradnja CIA-e, saj je le ta organizacija v preteklosti doživela številne škandale. Med drugim tudi preiskavo o odgovornosti za zarote in zločine proti večjemu številu političnih voditeljev na različnih koncih sveta – na primer proti Fidelu Castru. Od svoje ustanovitve naprej se NED predstavlja kot graditeljica demokracije po vsem svetu. Največ energije usmerja v boj proti kubanskemu režimu, za katerega je v zadnjih dvajsetih letih porabil 85 milijonov ameriških dolarjev.⁸³ NED financira tudi Kubansko-

⁸¹ Lemoine (2007, 27) se sprašuje: »Kdo lahko danes sploh še dvomi o tem, da je ameriška vojna v Iraku prej okrepila kot zmanjšala grožnje s terorističnimi napadi?«

⁸² NED – »National Endowment for Democracy«. NED sestavljajo štiri organizacije: Free trade Union (FTUI), Center for International Private Enterprise (CIPE), International Republican Institute (IRI) in National Democratic Institute (NDI) (Burlingame Goumbri 2005, 119).

⁸³ Od teh 85 milijonov dolarjev je 65 milijonov v blagajno prinesel USAID – Organizacija ZDA za mednarodni razvoj. Naj kot zanimivost dodam, da je vodja Mednarodnega republikanskega instituta (IRI)

ameriško državno ustanovo⁸⁴ (CANF) ter Center za svobodno Kubo⁸⁵ (CFC), ki sta na Kubi že nič kolikokrat poizkušali zrušiti Castrov režim in izvesti »demokratično tranzicijo« (Calvo Ospina 2007, 11), saj je njihova prva naloga, da zrušijo »radikalne populiste, ki spodbujajo proti ameriško razpoloženje« (Habel 2007, 7).

Od kar je v Venezueli na oblasti Hugo Chavez, pozornost vse bolj usmerjajo tudi v to državo. Chavez, ki je v Venezueli začel tako imenovano Bolivarsko revolucijo⁸⁶, se je po prihodu na oblast odpovedal neoliberalni politiki, ki jo je njegova država doživljala ob koncu prejšnjega stoletja. Uvedel je številne reforme (na primer: del naftnih prihodkov je vzpostavil za učinkovito avtonomijo nasproti mednarodnim denarnim ustanovam, drugi del za sofinanciranje socialnih programov in subvencioniranje živil za najrevnejše, občutno zmanjšal raven revščine itd.), ki bi naj omogočile tako imenovani »socializem enaindvajsetega stoletja« in na tak način uvedel popolnoma drugačen družbeni sistem, kot si ga zamišlja neoliberalizem.

Ameriška državna sekretarka je leta 2006 med srečanjem 37. generalne skupščine Organizacije ameriških držav⁸⁷ (OAS) v Panami predlagala oblikovanje nadziranja notranjih politik držav članic, ki bi morale ustrezati demokratičnim načelom (ibid.).⁸⁸ Najbolj očitno dejanje, ki ga je zagrešila ameriška vlada, se je zgodilo enajstega aprila leta 2002. Takrat so skušali z državni udarom zrušiti režim Chaveza, ki je bil leta 1998 demokratično izvoljen na mesto predsednika države. Opozicija je prišla tako daleč, da je Chaveza in ministrski zbor izgnala iz predsednikove palače in prostovoljno postavila svojega kandidata Pedra Carmono, naftnega mogotca, ki mu je nacionalizacija naftnih korporacij vzela velik del dobička. Opozicija je prav tako onemogočala oddajanje programa nacionalni televiziji in poskrbela, da so privatne televizijske postaje poročale po njihovih željah. Naslednji dan so se uporniška družbena gibanja in vojska postavila

bivši republikanski kandidat za Belo hišo John McCain. IRI je ena izmed petih »nevladnih« organizacij, ki razdeljuje sredstva USAID organizacijam in političnim programom kubanske in venezuelske opozicije (Habel 2007, 6).

⁸⁴ CANF – »The Cuban American National Foundation«

⁸⁵ CFC – »Center for Free Cuba«.

⁸⁶ Lemoine (2009, 13) pravi, da »Bolivarska revolucija v Venezueli ne bi bila to, kar je (bi sploh bila?), če ne bi bil predsednik Hugo Chavez«. Enako nadaljuje za Bolivijo, ki bo obravnavana v nadaljevanju – »družbena preobrazba Bolivije danes nosi ime: Evo Morales«.

⁸⁷ OAS – »Organization of American States«.

⁸⁸ Vsakršna družbena oblika, ki se ne sklada z ameriško verzijo »demokracije«, je v očeh ameriških političnih predstavnikov opredeljena kot neustrezna. Največkrat se primerja z avtoritarnim ali celo s totalitarnim režimom.

na Chavezovo stran in s tem skupaj preprečila nelegitimen državni udar.⁸⁹ »Doktrina šoka« je tako ostala pred vrati Venezuele.

Pri tem je najpomembnejše spoznanje, da ima Chavez, ki v Venezueli gradi nov tip demokracije in se ne naslanja zgolj na politično predstavništvo, ampak vključuje tudi druge družbene akterje, podporo družbenih gibanj, ki v procesu Bolivarske revolucije predstavljajo pomemben faktor družbene transformacije. Tako Chavez kot tudi družbena gibanja se zavedajo, da so odvisni eden od drugega (Wilpert 2008, 3). Družbena gibanja podpirajo – kot se je to zgodilo v poizkusu državnega udara – svojega predsednika, dokler le ta (po zapatističnem konceptu) »vlada poslušno« oziroma takrat, ko je njegovo izvrševanje politik skladno z voljo ljudstva. V nasprotnem primeru se pojavi to, kar se je v Venezueli zgodilo leta 2007, ko se je večina državljanov na referendumu odločila, da za lažji prehod v socializem ni nujno, da se povečajo pooblastila Chavezu (s tem je bil »kaznovan« njegov populizem). S tem se je v Venezueli pojavil nov demokratični prostor, ki je ponudil možnost refleksije delovanja Bolivarskega prehoda v socializem: zavreči je potrebno logiko neoliberalnega kapitalizma, vendar v tem prizadevanju mora voditelj države upoštevati želje in interese posameznih družbenih gibanj. Kapitalizem takšne refleksije ni zmožen narediti, saj bi s tem zamajal koncept, ki se predstavlja kot nezlomljiv.

3.1.2 Poizkus prodora v sedanosti in prihodnosti: upor v Hondurasu!?

Zadnji primer poizkusa prodora neoliberalne logike v Latinsko Ameriko se je zgodil v Hondurasu. Osemindvajsetega junija letos so z državnim udarom izgnali demokratično izvoljenega predsednika Manuela Zelayo. Če je imel v Venezueli glavno vlogo NED, so imeli v tem državnem udaru največjo vlogo bivši predstavniki tako imenovane »U.S. Army School of the Americas«⁹⁰, ki so Zelayo prisilno izgnali v Kostariko (Goodman 2009).⁹¹

⁸⁹ Celoten potek državnega udara nazorno prikaže dokumentarni film Kima Bartleya in Donnache O' Briain Chavez: Inside the coup: The revolution will not be televised, ki je vnovični dokaz, kako potrebni so takšni dokumentarci, saj pokažejo ravno tisto, česar mainstream mediji že dolgo ne zmorejo več. Več o dokumentarcu najdete na internetnem naslovu: <http://www.chavezthefilm.com/html/home.htm>.

⁹⁰ »U.S. Army School of the Americas« (SOA) je nastala pred več kot petdesetimi leti v Panami, leta 2000 pa je bila preimenovana v »Western Hemisphere Institute for Security Cooperation« (WHINSEC) – vojaška organizacija, ki skrbi za urjenje latinskoameriških vojakov. Do danes je izurila že več kot

Honduras se je pred nedavnim pridružil Bolivarški alternativni za Ameriko (ALBA), ki zagovarja prelom z neoliberalizmom, in na ta način prestopil v tabor Venezuele, Bolivije, Kube, Ekvadorja in drugih. Zelaya je prav tako prelomil s političnimi in ekonomskimi elitami, ki so od nekdaj obvladovale državo (Lemoine 2009, 1). Honduras je pred državnim udarom prišel do spoznanja, da je alternativa, ki jo ponujajo druge (»socialistične«) latinskoameriške države ustrežnejša oblika za napredovanje kot »univerzalni« model neoliberalnega kapitalizma.

Kapitalizem, pod vodstvom Združenih držav Amerike, Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada⁹², si v Hondurasu prizadeva za dosego istega cilja, ki ga je z izvozom neoliberalnega projekta na tak ali drugačen način dosegal v prejšnjih desetletjih. Z zrušitvijo demokratično izvoljene vlade – Honduras po mnenju Lemoine (ibid.) predstavlja najšibkejši člen ALBA-e – in postavitvijo (lokalnih) političnih elit, ki so zatopljene v kapital, želi vsili neoklasični model ekonomije. Ta predlaga »državne reforme, ki bodo omogočile »svobodni trg«, tuje investicije in deregulirale privatizacijo – z eno besedo: neoliberalizem« (Hersberg in Rosen 2006, 7).⁹³

Neoliberalizem skuša na tak način »rešiti« slabo gospodarsko stanje države, vendar je več kot očitno, da so njegovi (egoistični) cilji širšega dometa. Honduras bi z zrušitvijo

šestdeset tisoč vojakov (večina, ki je iz te organizacije izstopila oziroma končala svoje urjenje, je poročala o grobem kršenju človekovih pravic in mučenju). Vodja državnega udara v Hondurasu Romeo Vasquez Velasquez se je v SOA uril med letoma 1976-1984, Luis Javier Prince Suazo, ki je tudi sodeloval pri izgonu Zelaye je bil v SOA leta 1996 (Bourgeois in Knapke 2009, 1).

⁹¹ Povod za odstranitev Zelaye so glavni akterji dobili takrat, ko je predsednik Hondurasa zbral več kot štiristo tisoč podpisov, s katerimi je želel na prihodnjih predsedniških volitvah »organizirati nezavezujoče »posvetovanje«, s katerim bi Honduražane povprašal, ali si ob koncu njegovega mandata želijo ali ne sklic narodne ustavodajne skupščine« (Lemoine 2009, 1). Opozicija si je takšno dejanje interpretirala po svoje in govorila, da gre za nelegitimno dejanje, saj naj bi Zelaya na tak način kršil ustavo in si zagotovil še en mandat, ki ga dosedanja ustava prepoveduje. Posebnost ustave Hondurasa je namreč, da vsebuje številne člene, med katerimi je tudi prepoved o ponovni izvolitvi istega predsednika države, hkrati pa vsebuje tudi člen, ki prepoveduje kakršno koli spreminjanje ustave. Zelaya je zaradi tega »nameraval preveriti temelje državne listine – kar seveda daleč presega vprašanje gole reelekcije« (ibid.). Zelayo je po izgonu iz države na mestu predsednika zamenjal Roberto Michelletti, bivši predsednik parlamenta.

⁹² Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad (MDS) sta na začetku državnega udara poudarjala, da *de facto* vlada ne bo dobila nobene obljubljenе denarne pomoči, dokler se ne vzpostavi demokratična oblast. Ta obljuba se je kasneje izkazala za neresnično, saj je MDS v septembru Hondurasu nakazal sto petinsedemdeset milijonov dolarjev, navkljub dejstvu, da je na oblasti še vedno začasni neizvoljeni predsednik Roberto Michelletti (Weisbrot 2009).

⁹³ Nova oblast je v tem času že začela najemati svetovalce iz Združenih držav Amerike, ki bi (tako kot Čikaška šola) lahko ponudili nasvete pri izvajanju reform. Najbolj znani svetovalci – Lanny Davis, Bennet Ratcliff in Roger Noriega – so bili tesni sodelavci Billa Clintona in Georga Busha, dveh bivših ameriških predsednikov (Kozloff 2009). Ta podatek potrjuje dejstvo, da so bile ZDA nesporno udeležene v državnem udaru oziroma kot pravi Chomsky (2009, 49): »Nihče nima toliko domišljije, da bi si lahko predstavljal, kako je mogoče, da Washington ni vnaprej vedel, kaj se pripravlja v Hondurasu.«

oblasti in pristankom na sodelovaje v neoliberalnem projektu kapitalizma postal le ena izmed novih držav, ki bi bila del svetovnega-sistema. Le ta pa si prizadeva izključno za neskončno akumulacijo kapitala, zato bi omenjena latinskoameriška država zanj pomenila nov tržni prostor, kjer bi transnacionalne korporacije, ki delujejo pod protekcijo neoliberalnih (globalnih) institucij (Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad), zamenjale lokalna podjetja in zadale boleč udarec nacionalni ekonomiji.

Poleg propada nacionalnega gospodarstva je neoliberalizem prinašal tudi druge pogubne posledice: »višjo stopnjo revščine, brezposelnost, delavsko izkoriščanje, odvzem družbenih in političnih pravic, kršenje človekovih pravic, izključenost posameznih (marginalnih) družbenih skupin itd.« (Dominguez 2009, 47). Hkrati na tak način nastaja očiten prepad med oblastjo oziroma politično elito in državljani. Ogroženost demokratičnih temeljev, ki so se v Hondurasu zamajali ob državnem udaru, in vsiljevanje neoliberalne logike, do katere se je mednarodna skupnost (kot tudi politični predstavniki v Hondurasu) odzvala zelo mlačno oziroma neodločno⁹⁴, je naletela na odpor družbenih gibanj, ki so se postavila na nasproti (novemu) pohodu neoliberalizma – z obliko protesta oziroma neposredne demokracije, ki dokazuje, da je edina prava alternativa v zoperstavljanju kapitalizmu, čigar nedemokratične in nehumane posledice so v Latinski Ameriki izkusili že nič kolikokrat.

⁹⁴ Organizacija ameriških držav (OAS) se je sicer postavila na stran Zelaye in zahtevala takojšnjo vrnitev odstavljenega predsednika, vendar so hkrati odzvale tudi Združene države Amerike, ki so predlagale, da se Michelleti in Zelaya sestane v Kostariki. Kot mediator je nastopil kostariški predsednik Oscar Ariasa, ki je predlagal sledečo rešitev: Zelaya se lahko vrne v Honduras kot predsednik države, vendar mu je odvzeta vsakršna resnična moč. To možnost sta zavrnila tako Zelaya kot Michelleti. Združene države so se za takšno varianto sprave – prek Oscarja Ariasa – odločile iz preprostega razloga, saj so na tak način izločile OAS, ki jo večinoma sestavljajo leve ali levo-sredinske vlade.

4 Upor z bojem za oblast: primer Bolivije

4.1 MAS: Od družbenega gibanja do politične stranke in »druge demokracije«

V Hondurasu so družbena gibanja pokazala, da lahko upor proti rušitvi demokracije (četudi zgolj institucionalne) predstavlja uspešen boj za pravice, ki jih skuša kršiti posamezna vlada.⁹⁵ Ljudski odpor je v tem kontekstu potrebno jemati kot tisto obliko družbene participacije, ki izraža nezadovoljstvo z obstoječimi razmerami. Takšen revolt, ki lahko v določenem trenutku zaostri razmere in postavi pod vprašaj same predpostavke in izhodišča demokracije, je v prizadevanju za večjo politično participacijo družbenih gibanj in ostalih zapostavljenih skupin nujno potrebno uporabiti v boju za družbeno transformacijo, ki bo v želji po novih demokratičnih praksah – takšnih, ki bodo temeljile na aktivni vključitvi interesov družbenih gibanj, katera bodo dejansko sodelovala v političnem procesu – transcendirala dominantni družbeni vzorec in se lotila gradnje družbenega sistema od spodaj. Takšna družbena transformacija se je na način upora z bojem za oblast zgodila v latinsko-ameriški državi Bolivija, kjer se je z vsesplošnim družbenim protestom začela bolivijska »demokratska revolucija«, ki predstavlja dobro podlago za graditev pravičnejše družbene ureditve.

V poznih osemdesetih in na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja je Bolivija postala testna država⁹⁶ za uvoz neoliberalnih politik, ki so iz državnih rok vzele nekatera najpomembnejša področja bolivijske ekonomije. V letih 1993–97, ko je bila na oblasti vlada Sancheza de Lozade, so bile izpeljane številne neoliberalne reforme, ki so pospeševale tržno ekonomijo in privatizacijo. Najbolj poznan privatizacijski program je temeljil na privabljanju tujih investitorjev v industrijo nafte in plina.⁹⁷ Bolivija je kmalu privatizirala tudi industrijo ogljikovega vodika, vendar položaj prebivalcev se zaradi tega ni začel izboljševati. Izkazalo se je, da takšna politika kapitalizma, ne pomaga k napredku države, še posebej zaskrbljujoči so bili podatki o porastu družbene neenakosti

⁹⁵ V primeru Hondurasa gre celo za nelegitimen prevzem oblasti, ki je postavil neizvoljeno *de facto* vlado.

⁹⁶ Primerjaj s poglavjem 3.1., kjer je govora o tako imenovani »doktrini šoka« oziroma »šok terapiji«.

⁹⁷ Ta program je poznan pod imenom »Capitalization« (kapitalizacija).

– tako v socialnem kot tudi v geografskem smislu –, in revščini. V sredini devetdesetih so neoliberalni programi od časa do časa doživljali proteste (npr. s strani COB⁹⁸), ki pa niso upočasnili njihovo implementacijo. Po zaprtju državnega rudarskega sektorja je začela slabeti industrijska in politična moč bolivijskega delavskega združenja (Crabtree 2009, 94).

Leta 2000 je Banzerjeva vlada začela postopek privatizacije vodnega sistema⁹⁹ v tretjem največjem bolivijskem mestu Cochabamba, kjer je »naletela na odpor lokalnih organizacij, trgovskih zvez in kmečkih odborov«¹⁰⁰ (Tapia 2008, 223). V tako imenovani »water war« (bitka za vodo) so družbena gibanja naredila močan pritisk na vlado, ki je zaradi tega morala prekiniti s privatizacijo vodnih virov. Na tem mestu se je pokazalo, da lahko protest in pritisk različnih družbenih gibanj prineseta spremembe v politike Boliviji. Po mnenju Crabtreeja (2009, 95) je ta odpor ponovno odprl dva bistvena vprašanja, ki jih naslavlja družbena gibanja: prvič) zaskrbljenost nad izkoriščanjem oziroma privatiziranjem naftne in plinske industrije ter vodnih virov – pri tem je glavni pomislek, zakaj ne bi imela od tega raje korist država in nacionalna ekonomija kot pa transnacionalne korporacije; in drugič) znova se je odprlo vprašanje pravic in politične vključenosti oziroma izključenosti staroselskih prebivalcev Bolivije, ki predstavljajo skoraj dve tretjini vseh državljanov (McNally 2006, 295).

Etnična identiteta, zunanji in notranji pritisk ter eksploatacija naravnih virov, ki jih je bolivijski vladi vsilila politika Združenih držav Amerike prek Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada, so v kmečki provinci Chapare, ki leži v osrčju Bolivije, ustvarili opozicijsko gibanje *cocaleros* (gojiteljev kokinih listov), kateremu se je leta 1982 pridružil tudi zdajšnji predsednik Bolivije Evo Morales. Le to je zahtevalo več pravic znotraj bolivijskega sistema in aktivno sodelovalo pri naslednjem prelomnem dogodku, ki je znatno pripomogel k družbeni tranziciji v Boliviji. Leta 2003 so namreč potekali protesti v El Altu (in tudi drugod po državi) proti vladi Sancheza de Lozada, ki je želel prek čilskih pristanišč izvažati bolivijsko nafto v Združene države Amerike. Če je pred tremi leti potekala »water war« (bitka za vodo), je bila zdaj na vrsti »gas war« (bitka za plin). Družbena gibanja so znova ustvarila pogoje za politično akcijo, ki se je

⁹⁸ COB – »Central Obrera Boliviana« oziroma »Bolivian Workers' Confederation«.

⁹⁹ Bolivijska vlada je podpisala pogodbo z »ameriško« transnacionalno korporacijo Bechtel.

¹⁰⁰ Odporniško družbeno gibanje je prav tako vključevalo gibanje *cocaleros* (gojiteljev kokinih listov) iz Chapare, kmetov brez zemlje iz Santa Cruza, urbanih naseljencev El Alta in drugih lokalnih organizacij.

končala s spopadi, saj so protestniki blokirali ceste, zaradi česar je posredovala tudi vojska. V teh nemirih je bilo tudi več smrtnih žrtev. Zaradi protestov je morala sedemnajstega oktobra 2003 odstopiti bolivajska vlada¹⁰¹ (Crabtree 2009, 96).

Različna družbena gibanja so po teh dogodkih začela regionalno delovanje širiti tudi na nacionalni nivo, kar je odločilno vplivalo na nastanek politične stranke MAS (Gibanje za socializem¹⁰²), ki jo vodi Evo Morales. Družbeno gibanje se je transformiralo in registriralo kot politična stranka, ker ima bolivijski strankarski sistem vgrajeno varovalko, po kateri se lahko na volitvah merijo le registrirane politične stranke. Odločilo se je, da bo družbene razmere v Boliviji spreminjalo z bojem za oblast. MAS je prvič nastopil na volitvah junija 2002 in z več kot dvajsetimi odstotki dosegel petintrideset od stosedeminpetdesetih sedežev v bolivijskem kongresu.¹⁰³

MAS je z dobrim in presenetljivo visokim volilnim rezultatom zamajal zaupanje državljanov v druge politične stranke, ki so bile v večini na oblasti zadnjih dvajset let.¹⁰⁴ Te stranke so po mnenju Crabtreeja (ibid., 97) predstavljale prevelik razkorak med volivci in njihovimi predstavniki. Leta 2005 se je MAS udeležil tudi predsedniških volitev, njihov kandidat Evo Morales je prejel več kot triinpetdeset odstotkov glasov in postal prvi predsednik Bolivije indijanskega rodu.¹⁰⁵

Gibanje za socializem je tudi »po nastopu novega predsednika še naprej predstavljalo *cocaleros* in njihova trgovska združenja« (Tapia 2008, 226) ter kmalu postala stranka bolivijskih delavcev, ki so čutili, da MAS zastopa tudi njihove interese. Prva naloga Moralesa je bila, da preide od *protesta* (protesta) do *propuesta* (predlogov). MAS je ostala daleč od tega, da bi se kot politična stranka transformirala v hierarhično obliko,

¹⁰¹ V tem času je nastala tudi tako imenovana »October Agenda« (Oktobrska agenda), ki je predstavljajo listo različnih zahtev, vključno z renacionalizacijo ogljikovodikov in zahtevo po sklicu ustavne skupščine (Crabtree 2009, 96).

¹⁰² MAS – »Movimiento al Socialismo« oziroma »Movement towards socialism« je nastal iz politične organizacije Asamblea por la Soberanía de los Pueblos (Assembly for People's Sovereignty), ta pa je nastala iz združenja *cocaleros*, ki je bilo organizirano znotraj CSUTCB (Confederation of Peasant Workers' Unions of Bolivia) (Tapia 2008, 219).

¹⁰³ MAS je zmagal v štirih departmajih (od devetih). S tem je dobil sedemindvajset sedežev v predstavniškem domu in osem v senatu (ibid.).

¹⁰⁴ Vodilne stranke so bile MNR (»Movimiento Nacionalista Revolucionario«), MIR (»Movimiento de la Izquierda Revolucionario«) in ADN (»Acción Democrática Nacionalista«).

¹⁰⁵ Morales je (skupaj s podpredsedniškim kandidatom Garcio Linero) dosegel 53,7 odstotkov, drugouvrščen Jorge Quiroga pa 28,6 odstotkov glasov. Volilna udeležba je bila zelo visoka, saj se je volitev udeležilo več kot 84 odstotkov upravičencev.

temveč je še naprej tvorila »koalicijo« družbenih gibanj oziroma federacijo socialnih organizacij (Poupeau in Alto 2008, 11). Nosilci oblasti oziroma demokratične in kulturne revolucije so tako postali zgodovinsko podrejeni družbeni razredi, katerim sta diktatura v sedemdesetih in osemdesetih ter neoliberalna politika devetdesetih naredila ogromno krivic, jih zatirala in izključila iz političnega procesa (ibid., 12). Družbena gibanja so pod Moralesom postala bistven člen v oblikovanju državnih politik in na tak način zamenjala vlogo političnih strank (Crabtree 2009, 107).

Morales je po nastopu funkcije v letu 2006 »nacionaliziral« industrijo ogljikovodikov, nafte in plina, pri čemer ni šlo za klasično nacionalizacijo, temveč za nove pogodbe multinacionalkam, ki so odslej beležile občutno manjše dobičke, saj je večino denarja iz izkoriščanja naravnih virov pobrala država.¹⁰⁶ Povečani državni dohodki so se začeli stekati v socialne programe, med katerimi so najpomembnejši: »renta dignidad« (starostna pokojnina, ki pripada vse Bolivijcem, starim nad šestdeset let), »bon Juacinto Pinto« (denarna podpora družinam, ki pomaga pri šolanju otrok), opismenjevanje ljudi po kubanski metodo »Yo si puedo« (»Da, zmorem«) (Lemoine 2008, 27).

Na drugi strani je bila do letošnjega leta – referendum o novi ustavi je bil izpeljan 26. januarja, Bolivijci so se s šestdeset odstotno večino odločili, da podprejo novo ustavo¹⁰⁷ (Wade 2009) – največja ovira Moralesovega implementiranja novih demokratičnih politik opozicijska drža nekaterih državnih departmajev, ki se niso strinjali z novo politiko in zahtevali svojo avtonomijo. Opozicija je v ustavodajni skupščini mnogokrat bojkotirala zasedanja, ker ni želela sprejeti predloga spremenjene ustave. Zaradi tega nasprotovanja vlada predloga ni uspela sprejeti na noben način, nakar je narodna skupščina s sprejeto spremembo načina glasovanja (iz dvotretjinske večine je prešla na navadno) sprejela predlog spremembe ustave. Hkrati je Morales bil bitko z že omenjeni departamaji, ki za vsako ceno želijo svojo avtonomijo: Beni, Pado, Santa Cruz in Tarija

¹⁰⁶ Industrija zemeljskega plina je tako beležila 82 odstotni dobiček od izkoriščanja tega naravnega vira (pred tem 50 odstotkov), pred nacionalizacijo so državni dohodki energijskih dobičkov znašali nekaj manj kot dvajset odstotkov, po novem ima država od tega več kot osemdeset odstotkov koristi (ostali delež pripada tujim podjetjem).

¹⁰⁷ Nova ustava med drugim vsebuje več pravic za staroselske prebivalce, strožji državni nadzor nad ekonomsko politiko, multikulturno demokracijo, socialne in agrarne reforme, možnost ponovne izvolitve predsednika, domorodno, pokrajinsko in občinsko avtonomijo itd. (Lemoine 2008, 29; Tapia 2008, 230).

tvorijo departmaje »media luna«¹⁰⁸, kjer je po večini naseljeno bogato prebivalstvo, ki je bilo privilegirano za časa neoliberalizma v Boliviji.

Avtonomija sama po sebi ne bila tako problematična, če ne bi omogočala ravno tistega, česar se želi Gibanje za socializem na vsak način rešiti – nadaljevanje politike neoliberalizma. Avtonomija departmajem namreč omogočajo sledeče: »pristojnost nad telefonijo (stacionarno in mobilno) in telekomunikacijami, cestami, železnicami, opredelitvami politik, načrtov in programov vzgoje in izobraževanja, mestno in podeželsko elektrifikacijo, energetske politike, ureditvijo delovne zakonodaje, socialnega zavarovanja in zdravstva, pravosodjem« itd. (Lemoine 2008, 29). Departmaji so v želji po državni decentralizaciji¹⁰⁹ hkrati zagovarjali centralizacijo departmajev, katerim nova ustava nalaga njihovo decentralizacijo na manjše – domorodne, pokrajinske in občinske – avtonomne cone (ibid.), na podlagi katerih bodo imela lokalna družbena gibanja in organizacije večje pristojnosti in možnost soodločanja v oblikovanju lokalnih in nacionalnih politik.

To se zdi tudi eden izmed najbolj pomembnih dosežkov, ki jih je MAS uresničil s prihodom na oblast. Hkrati je z zasedbo predsedniškega položaja, ki od leta 2005 pripada Moralesu, dokazal, da je možno združiti interese družbenih gibanj tudi na tak način, da se kot politična stranka poteguješ za dosego oblasti. Seveda je ob tem ključno to, da stranka tudi po uspehu na volitvah – MAS so na oblast pripeljali ravno upori in skupna delovanja družbenih gibanj – upošteva interese različnih gibanj, ki na takšen princip uresničujejo svoje poglede na izvajanje politik. Glavno mesto tako zavzame neposredna demokracija, na podlagi katere so vsi družbeni akterji spoznani kot politični subjekti, ki aktivno participirajo v odločevalskem procesu. Ko volijo za MAS, hkrati volijo tudi zase.¹¹⁰ In ravno to je ključni moment razvoja »druge demokracije« v Boliviji: potem ko se je država s spontanim protestom družbenih gibanj rešila izpod neoliberalnega jarma, je čas, da ta družbena gibanja, ki so bila skozi zgodovino zapostavljena, dobijo nazaj pripadajoče pravice. Upor z bojem za oblast jim je omogočil, da si lahko odslej vladajo sami. Moralesovo ohranjanje in poglobljanje

¹⁰⁸ Omenjeni departmaji tvorijo na vzhodu nekakšen polmesec glede na ostalo državo.

¹⁰⁹ Pri tem je smiselno omeniti borbe med vlado in opozicijo za prestolnico Bolivije, pri čemer prva zagovarja La Paz, kjer je vse od leta 1890 izvršna in zakonodajna oblast ter vlada, v Sucre, ki ga preferira opozicija, pa je zgolj še pravosodna oblast.

¹¹⁰ Volitve ve letih 2002 in 2005 lahko po mnenju Tapie (2008, 229) interpretiramo v smislu »delavci so volili za delavce, razred je volil za nacionalno suverenost.

participativne demokracije ponuja nove temelje za grajenje družbe od spodaj. Le na tak način je upanje v »drugo demokracijo« še vedno široko odprto, hkrati pa to predstavlja veliko odgovornost tako za MAS kot za Moralesa, ki mora projekt »demokratske revolucije« vedno znova izpopolnjevati s pomočjo družbenih gibanj, saj demokracija še vedno ostaja končni cilj, ki ga je potrebno prakticirati že na sami poti do zelenega.

5 Upor brez boja za oblast: primer zapatizma v Mehiki

Zapatistična vojska narodne osvoboditve (EZLN) je v Šesti deklaracije iz Lakadonskega pragozda zapisala, da »konkvista, kapitalizem torej, dela kakor se mu zljubi, uničuje in spreminja, kar mu ni povšeči in odstranjuje, kar mu pride na pot. Na poti so mu tisti, ki ne kupujejo niti prodajajo sodobnih produktov, ki se upirajo tej ureditvi. In prezirajo tiste, ki jim niso koristni. In zato so staroselci v napoto neoliberalni globalizaciji in zato jih prezirajo in zato jih hočejo odstraniti« (EZLN 2005).

Neoliberalizem s širjenjem svojega pohoda potem takem vključuje zgolj tiste, ki so za kapitalizem koristni. A na drugi strani se velikokrat zgodi, da se tisti, ki jih vodilna ideologija skuša uničiti, »v določenih zgodovinskih trenutkih razbesnijo in prelomijo z usodo« (Lemoine 2009, 13). Marcos (2002a, 54) pravi, da v takšnem primeru »dozdevna zanesljivost globalizacije zadane ob trdovratno nepokorščino realnosti. Sočasno s tem, ko neoliberalizem vodi svojo svetovno vojno, se, povsod po svetu, oblikujejo skupine, jedra upornikov, tistih, ki se mu ne bodo pokorili. Imperij finančnih žepov se sooči z uporom žepov odpora«.

Takšen žep odpora se je oblikoval tudi v mehiški pokrajini Chiapas¹¹¹, kjer je pozabljeno staroselsko prebivalstvo prvega januarja 1994 neoliberalizmu oziroma »novemu svetovnemu redu« zakričalo »¡YA BASTA!«¹¹² in dvignilo svoj glas za

¹¹¹ Chiapas je za neoliberalizem pomemben predvsem zato, ker ima primarne surovine, ki so potrebne za proizvodnjo in porabo v sistemu globalnega kapitalizma – nafta, elektrika, bogati viri lesa, zemlje, urana in drugih surovin. Kljub temu je Chiapas ena izmed najbolj revnih zveznih držav v Mehiki (Binkova 1998, 264). Omenjeni paradoks lucidno predstavlja tudi podatek, da je skoraj polovica prebivalstva v Chiapasu brez pitne vode, na drugi strani pa vodna zajetja v tej pokrajini služijo korporaciji Coca-Cola za distribucijo in prodajo pitne vode ter gaziranih napitkov (Gregorčič 2005, 135).

¹¹² »¡YA BASTA!« v slovenščini pomeni »Dovolj je!«. EZLN je odgovorila na isti dan, kot je bil med Združenimi državami Amerike, Kanado in Mehiko podpisan prostotrgovinski sporazum z imenom NAFTA (»North American Free Trade Agreement«). Marcos je omenjeni sporazum označil kot »smrtno

priznanje pravic, katere jim je oblast konstantno odvzemala že več kot petsto let.¹¹³ Zapatisti so se z oboroženo vstajo zoperstavili mehiški vojski, ki je hotela indijansko ljudstvo praktično izbrisati. Subcomandante Marcos, vodja EZLN, je presenečenim turistom v Mehiki takrat dejal, da se opravičuje za neprijetnost, vendar naj skušajo razumeti, da gre za revolucijo (Vodovnik 2003, 34). In ravno zapatistični »začetek revolucije« je tisto izhodišče, iz katerega je potrebno aplicirati širšo veljavo družbenega gibanja staroselcev. V prvi vrsti kaže predvsem na dva bistvena momenta, ki ju moramo upoštevati pri zoperstavljanju neoliberalnemu projektu kapitalizma: prvič) da je upor obstoječemu sistemu nujen, če želimo ohraniti svobodo, demokracijo, pravičnost in humanost; in drugič) da mora takšen upor temeljiti na demokratičnih praksah (takšnih, ki gredo onkraj ustaljenih poti zoperstavljanja oblasti), ki jih posamezniki zasledujejo v želji po družbeni transformaciji – v smislu anarhističnega načela, ki ga je izpostavil Zinn (Vodovnik 2007b, 5): najpomembnejše je, da »ni mogoče ločevati ciljev in sredstev političnega boja. Če je tvoj cilj egalitarna družba, potem je ta cilj mogoče doseči zgolj z egalitarnimi sredstvi.«¹¹⁴

Zapatizem popolnoma zavrača politiko (svetovnega) neoliberalizma kot tudi politiko svoje nacionalne države Mehike, ki se v večini pogledov povsem sklada z logiko kapitalizma.¹¹⁵ Zaradi tega se zapatizem ne bori v klasičnem političnem smislu, ki teži k boju znotraj politične arene, katere glavna značilnost je tekmovanje med političnimi strankami.¹¹⁶ Nasprotno, gibanje staroselcev se oblasti upira »brez boja za oblast« (Holloway 2004). Iz tega izhodišča lahko na primeru boja mehiških indijancev po mnenju Kurnika (2005, 13) »identificiramo samozavedanje konstituirajoče moči, ki jo zapatizem poseduje kot uporna kolektiviteta in bojujoča se manjšina. To je temelj demokracije, medtem ko je (strankarska) oblast njena negacija.«¹¹⁷

obsodbo za mehiške staroselce« (Dowdell 2005, 194). Hkrati je bil to tudi odgovor na sporni 27. člen, ki je bil odstranjen iz mehiške ustave, v namen, da bi lahko prodali združno in skupno zemljo.

¹¹³ Zadnikar (2004, 203) pravi, da so konkvistadorje z meči in križi zamenjali inštruktorji paramilitarcev, ki jih pošilja vlada ZDA.

¹¹⁴ Podobno zagovarja tudi Huxley (2006), ki ne pristaja na tezo, da lahko uporaba slabih sredstev privede do dobrega cilja.

¹¹⁵ Zapatisti so v Šesti deklaraciji iz Lakadonskega pragozda zapisali: »dobro, vidimo, da našo državo vodijo neoliberalisti. Kot smo že razložili, naši voditelji uničujejo to, kar je naš Narod, naša mehiška Država. In naloga teh zlih vladarjev ni skrbeti za dobrobit svojega ljudstva, pač pa so osredotočeni samo na dobrobit kapitalistov« (EZLN 2005).

¹¹⁶ Vodovnik (2003, 49) pravi, da zapatizem ni stranka, ampak živeče in spreminjajoče se (svetovno) gibanje, ki se razrašča okoli obrambe zatiranih.

¹¹⁷ EZLN je v prizadevanju po priznanju pravic in kulture staroselcev vse do leta 2001 – takrat je potekal tudi »pohod za dostojanstvo staroselcev«, ki je imel podporo milijonov Mehičanov in prebivalcev drugih

EZLN se je v nasprotju s strankarsko politiko, katere cilj je zgolj zmaga na volitvah, »odrekla ideji dokončne zmage, v kateri bi sama prevzela krmilo države /.../ na ozemljih, kjer uživa podporo, zagovarja politično samoorganizacijo prebivalstva ter se tako ne zapira v krog totalitarne avantgarde in emancipatoričnega zastavka /.../ po katerem morajo subjekti žrtvovati prakse, po katerih bi v svoje vsakdanje življenje uvedli utopične elemente« (Jeffs 1998, 38). Zapatizem je s svojim delovanjem, ki ga ne enači z ideologijo, temveč z intuicijo, naredil točno tisto, kar poudarja Zadnikar (1998, 6): na novo je preizprašal revolucionarne zgodovinske temelje.¹¹⁸

Po mnenju Marcosa (2003, 166) bistveno vprašanje revolucije temelji v naravi revolucionarnih sprememb. Gre za proces, ki vključuje različne metode in mnogostranske ravni obveznosti ter participacije. To pomeni, da imajo vsi različni pristopi svoje mesto in so hkrati nujno potrebni v vključujočem procesu, ki se bistveno razlikuje od (starejših) avantgardnih pristopov k revolucionarnim spremembam. Upor tako zadeva vse, ki vidijo revolucijo kot potrebno in mogočo. Dosežki skupnosti so potem takem pomembni za vsakega posameznika. Zapatizem tako ne predlaga ortodoksne revolucije, temveč nekaj veliko bolj težavnega: »revolucijo, ki bo naredila revolucijo možno« (ibid.).

Zapatizem se neoliberalizmu zoperstavlja na način »avtonomističnega antikapitalizma« (Callinicos 2004, 89–94), ki izhaja iz decentralizirane in nehierarhične oblasti. S takšnim principom delovanja bistveno spreminja paradigmo demokracije, ki je v veljavi znotraj obstoječega svetovnega-sistema. Predstavniško demokracijo zamenjuje participativna, neposredna demokracija, ki v proces odločanja na podlagi avtonomij

držav – skušala doseči napredek po formalni poti, pri čemer bi o priznanju pravic odločal Zvezni kongres, vendar je bil predlog po očitnem paktiranju med političnimi strankami (PRI – Partido Revolucionario Institucional, PAN – Partido Accion Nacional in PRD – Partido de la Revolucion Democratica) zavržen. EZLN (2005) zapiše, »da pogovori in pogajanja z zlimi vladami niso imeli nobenega smisla in da smo izgubljali čas s pogovori s politiki, saj niti njihovo srce niti njihova beseda nista iskrena. Bili so izprijeni in polni laži, da bodo izpolnili obljube, ampak jih niso«. EZLN po tem dogodku opusti pogajanja z vlado in nadaljuje s samostojnim bojem. Pred tem (leta 1996) so se zapatisti pogajali z vlado tudi v okviru Sporazumov iz San Andresa, vendar so se kaj hitro naučili, tako Marcos, da besede politikov ne pomenijo nič (Chapman 2005, 212).

¹¹⁸ »EZLN je postavila na laž blodnje o koncu zgodovine, a je kmalu streznila tudi komunistične in druge avantgardistične nostagike. EZLN ni gverila, ki bi morala destabilizirati državo tako, da se jo lahko zavzame z ljudsko vstajo /.../ Oblast jih ne zanima. Hočejo le, da tisti, ki vladajo, vladajo ubogljivo (»mandar obedient«). EZLN ni avantgarda, zase nočejo ničesar, za vse pa vse (»Para nosotros nada, para todos todo!«). Zase prisvojijo le radostni upor (»alegre rebeldia«)« (Zadnikar 2004, 202).

vključuje vse posameznike.¹¹⁹ Na tak način je zapatizem »katalizator, pobudnik in kreator možnosti, ki pripravlja platformo za najširšo možno konvergenco demokratičnih sil« (Vodovnik 2003, 49).

Ravno vprašanje demokracije oziroma demokratične vključenosti je eno izmed ključnih dilem, ki se pojavljajo pri zoperstavljanju neoliberalizmu. Zapatizem v tem pogledu deluje kot inkluziven koncept, ki k uporabi in oblikovanju nove politike nagovarja vse družbene akterje, četudi med njimi obstajajo družbene razlike. Predlaga tako imenovani »svet mnogoterih svetov«, v katerem je prostor za vsakogar – na podlagi komunikacije, sodelovanja in solidarnosti članov družbenega gibanja zapatistov se vzpostavi takšen prostor upora in delovanja, ki vključuje vse razlike med posamezniki.¹²⁰ Težnja po demokraciji (in sprejemanju različnosti) znotraj odporniških praks delovanja je ključna v razumevanju uporništv, ki ni zgolj sredstvo za doseganje demokratičnih načel, ampak se ta načela oblikujejo v sami organizacijski strukturi protisistemskega družbenega gibanja (Hardt in Negri 2004, 11).

Zapatizem je v svojem delovanju proti neoliberalnemu projektu zavzel neposredni boj, ki temelji na zavzemanju na svobodo, demokracijo in pravičnost. Bistvena lastnost zapatizma, s katero se v največji meri razlikuje od drugih družbenih gibanj, pa je zagotovo transcendiranje nacionalnega okvira in s tem poziv h globalnemu uporabi proti neoliberalnemu kapitalizmu (Zadnikar 2004, 203), ki je sprožil »četrti svetovni boj proti človečnosti« (Marcos 2002a). Zapatistično gibanje je pretrgalo mit o koncu zgodovine in dokazalo, da je družbeni boj znotraj obstoječega sistema še vedno mogoč (Olesen 2006, 188). Na tak način je navdihnilo številna druga družbena gibanja, ki so se pridružila v družbeni in politični kritiki neoliberalizma.

Kleinova (2003, 25) je zapisala, da je bistvo zapatizma v globalnem klicu po revoluciji, ki pravi, da se na družbeno transformacijo ne sme čakati, pač pa se je potrebno boriti z

¹¹⁹ Več o demokratičnih institucijah, načinu in strukturi organiziranja, menjavi vodilnih položajev, samovladanju in drugih vidikih zapatističnih avtonomij (školjke, sveti dobre vlade, komisija za nadzorovanje in komisija za informiranje) v: Gregorčič, Marta. 2005. Caracol – pu'y – školjka: Nekaj značilnosti organiziranja, razvoja, boja in izobraževanja v zapatističnih skupnostih. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXXIII (172–173): 134–158.

¹²⁰ V 6. deklaraciji iz Lagadonskega pragozda Zapatisti eksplicitno poudarijo, da je sprejemanje družbenih razlik nujno. V tekstu neposredno nagovarjajo delavce, aktiviste, duhovnike, nune, lezbijke, transeksualce, homoseksualce ipd. (EZLN 2005).

vsemi svojimi razpoložljivimi močmi oziroma orožji¹²¹ – besedami, idejami, upanjem, refleksijo¹²² itd. Raznolika uporaba orožij oziroma pristopov znotraj »mnogotere mavrice« sodobnih bojev dokazuje, da je upor – bolj kot kadarkoli doslej – ravno tako globalen kot kapital (Ouvina 2005, 53).

6 Globalni upor: gibanje gibanj kot »nova« nova levica

Kot je bilo zapisano že v prvem delu pričujoče diplomske naloge, se neoliberalni kapitalizem, na katerem sloni moderni svetovni-sistem, širi predvsem s pomočjo ekonomske globalizacije.¹²³ Kar pomeni, da ima ideologija neoliberalizma globalne razsežnosti, saj nadzoruje vse obstoječe družbene razmere in hkrati določa, kaj je za svetovni-sistem sprejemljivo in koristno ter zavrača tisto, kar ne deluje v skladu z dominantno logiko.

Na podlagi tega upor obstoječemu svetovnemu-sistemu v želji po transformaciji družbe ne more delovati drugače kot deluje neoliberalizem. Zoperstavljanje (svetovni) oblasti tako zahteva globalen upor, ki se ne bori zgolj na posamezni ravni, saj je lahko morebiten uspeh na enem področju omejen in kratkotrajen. Zaradi tega mora upor proti oblasti temeljiti na vzajemnem odnosu med različnimi odporniškimi družbenimi gibanji, saj mora zoperstavljanje (globalnemu) neoliberalizmu vključevati alternative vseh dimenzij (Amin 2004, 9–10).¹²⁴

¹²¹ Kleinova črpa idejo iz Marcosovega komunikeja (zapisan leta 1992) z naslovom »Our world in our weapon« (Naš svet je naše orožje). Več o vsebini komunikeja v: Marcos, Subcomandante. 2002b. Our world is our weapon. V *Global Backlash: Citizen initiatives for a just world economy*, ur. Robin Broad, 258–261. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing group.

¹²² Refleksija je ena izmed najpomembnejših lastnosti delovanja zapatističnega gibanja. Pri tem gre za popolnoma nasproten proces kapitalističnemu izvajanju svojega pohoda, ki poglede usmerja zgolj naprej, pri čemer prezira lastne napake in napačne poteze iz preteklosti. Zapatizem se poslužuje refleksije, ker lahko le na takšen način ugotovi, kje vse je storil napake (hkrati se zaveda, da jih je delal), katere bo v prihodnosti skušal z drugačnim pristopom odpraviti.

Luciden primer predstavlja zamenjava taktike upora (iz oborožene vstaje do pacifizma) in področja delovanja (sprva se je zapatizem fokusiral na socialno-ekonomsko transformacijo, ki jo je kasneje presegel tudi s poudarki na demokratizaciji, demilitarizaciji in politični tranziciji) (Petras 1999, 39–40).

¹²³ Ekonomsko globalizacijo zaradi služenja implementaciji neoliberalnega projekta, ki cilja zgolj na neskončno akumulacijo kapitala in pri tem za sabo pušča nepremostljive razlike med razvitimi in revnimi državami, cinično poimenujejo tudi »globafobija« (Burtless in dr. 2002, 23).

¹²⁴ V (globalnem) boju proti neoliberalizmu morajo tako skupno nastopiti vsa družbena gibanja, ki so pod diktatom kapitalizma: delavci, študentje, staroselci, kmetje, okoljevarstveniki, anarhisti, narodne in etnične manjšine itd.

Globalni upor, ki ga imenujemo tudi »gibanje gibanj«, zaradi različnih pristopov, ki so ključni za delovanje, ne more biti oblikovan na identitetah, ampak na skupnosti. Zaradi tega emancipatorni potencial, ki raste od spodaj navzgor, za razliko od ustvarjenega subjekta oblasti, ni apriorno konstituiran, saj išče skupna imena in upor v mnogoterosti, ki omogoča sodelovanje in komunikacijo med singularitetami v mreži (Kurnik 2005, 3). Gradi drugačen svet – »svet v katerem bo prostor za številne svetove. Svet, ki bo lahko vključeval vse svetove (Marcos 2002c, 283).

Gibanje gibanj se globalni oblasti ne postavlja po robu kot nepolitično gibanje, ki bi gradilo na »apolitičnem delovanju podobe ali slogana« (McNally 2006, 337), temveč je že samo po sebi politično, saj ne potrebuje »vcepljanja politične zavesti« (Kurnik 2005, 29). Globalna družbena gibanja so nujno politična, saj imajo v svoji mnogoterosti vendarle skupni (politični) imenovalec: zavračanje neoliberalne logike (Zadnikar 2004, 207).¹²⁵

Ko govorimo o gibanju gibanj, se ta izraz velikokrat enači z antiglobalističnimi gibanji, ki so skozi medijski prikaz družbe spektakla napačno interpretirani kot nasprotniki globalizacije. Gibanje gibanj ne nasprotuje globalizaciji, zavrača pa dominantno obliko (neoliberalne) globalizacije oziroma globalizma, ki temelji zgolj na ekonomskem povezovanju. Gibanje gibanj pomena globalizacije ne reducira samo na prost pretok kapitala, ampak zahteva širše možnosti družbenega povezovanja (prost pretok delovne sile, interakcije med različnimi kulturami, neomejeno in svobodno gibanje slehernega posameznika, ki ne bo obkoljen z umetno postavljenimi preprekami¹²⁶ oziroma mejami itd.).¹²⁷

¹²⁵ Mnogoterost gibanja gibanj, ki ima zgolj en skupni imenovalec (neoliberalizem), nazorno pokažejo alterglobalistični shodi (Seattle, Praga, Genova, London itd., zadnji shod se je pred nekaj dnevi zgodil ob srečanju skupine G20 v Pittsburghu), kjer se v protestu proti neoliberalnemu kapitalizmu v skupno stapljajo številni politične nazori posameznikov in družbenih gibanj (na primer anarhizem in cerkvene skupine).

¹²⁶ Benjamin (2002, 33) je nekoč zapisal, da je »malo stvari, ki tako krepijo pogubno nasilje nad razširjenim nomadskim potovalnim nagonom, kot to počne omejitve svobode gibanja«.

¹²⁷ Globalni uporniki so skozi časopisni, radijski, televizijski in internetni objektiv predstavljeni kot nasprotniki obstoječega družbenega sistema, ki vidijo rešitev le v nasilnih dejanjih (terorizem, huliganstvo), hkrati pa naj ne bi bili sposobni ponuditi nobene alternative. Callinicos (2004, 20) zapiše, da je bilo »edino orožje, uporabljeno ob protestih, orožje policistov, ki so merili na demonstrante.«

Prakse iz Svetovnih socialnih forumov, ki so nastali kot kontrapunkt Svetovnemu gospodarskemu forumu, kjer o družbenih problemih in rešitvah razpravljajo zgolj premožne elite, kažejo ravno obratno sliko. Predlagani so konkretni programi – na primer: okoljske in humanitarne rešitve, politika človekovih pravic, izobraževalni programi, spremembe v paradigmi mednarodnega trgovanja itd. (za konkretne ideje

Globalna družbena gibanja, katera Hardt in Negri (2005, 9) zamenjajeta z izrazom multituda¹²⁸, predstavljajo nov politični subjekt, ki kot alternativa kapitalizmu zahteva »pravičnost, svobodo, enakost in solidarnost« (Callinicos 2004, 119). Pri teh zahtevah manjka še ključni člen, brez katerega se prejšnje predpostavke ne morejo izpolniti v največji možni meri: demokracija. Za te vrednote si je v šestdesetih prizadevala tudi tako imenovana »Nova levica«, ki se je na podlagi delovanja različnih vrst družbenih gibanj zoperstavljala sistemu in zahtevala svoje pravice (na primer gibanje za državljanske pravice, gibanje gejev in lezbijk, Students for Democratic Society, Black Panthers, protivojno gibanje itd.).

V tistem času so družbena gibanja ponovno vzpostavila moč levice, ki je s pomočjo neposredne demokracije naslavljala in reševala različne družbene probleme (na primer vprašanje rasizma, pravic študentov, pravic gejev in lezbijk itd.). Nekateri so mnenja, da so družbena gibanja v šestdesetih in začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja zgolj utrjevala *status quo*, vendar je na takratni upor potrebno gledati iz širše perspektive. Po mnenju Wallersteina (2006, 112) je pritisk družbenih gibanj »spodmaknil politično in kulturno podporo kapitalistični svetovni-ekonomiji. Zatirani niso bili več prepričani, da je zgodovina na njihovi strani /.../ ni jih bilo mogoče več prepričati, da je za boljši jutri treba potrpeti danes.« Svetovni-sistem je tako izgubil »svoj najpomembnejši stabilizator, to je optimizem zatiranih« (ibid.).

Identična situacija, sicer v drugem zgodovinskem trenutku, se odvija tudi danes. Marcos (2002a, 54) pravi, da si »neoliberalizem s poskusi vsiljevanja ekonomskega, političnega, socialnega in kulturnega modela domišlja, da je podjarmil milijone človeških bitij in opravil s tistimi, ki nimajo mesta v novi razporeditvi sveta. Vendar se izkaže, da se ti »odvečni« uprejo proti sili, ki jih hoče eliminirati«. Na tem mestu se pojavi nov koncept političnega subjekta, ki ga imenujemo tudi »Nova nova levica«. Le ta po mnenju Vakaloulisa (v Ouvina 2005, 39) deluje kot »spreminjajoči se preplet upornih družbenih odnosov, ki vznikajo v žarišču sodobnega kapitalizma«. Razlika

in programe glej na primer: Fisher, William in Thomas Ponniah, ur. 2003. *Another World is possible: Popular alternatives to globalization at the World Social Forum*. New York: Palgrave.)

Hardt in Negri (2003, XVI) pravita, da so alterglobalisti danes edini pravi protagonisti demokratične globalizacije.

¹²⁸ Multituda je po Hardtu in Negriju (2005, 9) odprta in ekspanzivna mreža, v kateri se lahko vse razlike izražajo svobodno in enako /.../ [multituda] je mreža, ki ponuja sredstva za srečevanje, da lahko delamo in živimo v skupnem«.

glede na (»staro«) Novo levico je predvsem v tem, da je kapitalizem vnovič spremenil svojo obliko, zato se je proti njemu nesmiselno boriti z enakimi metodami in miselnostjo kot v preteklosti (Zadnikar 2004, 207).

Glavna značilnost »Nove nove levice« je »heterogenost, popolna pluralnost in potencialnost« (Kurnik 2002, 71). Skozi svoja delovanja prakticira tisto, kar je Zinn (Vodovnik 2007b, 5) predlagal za doseganje drugačnega, boljšega sveta: organiziran protest proti obstoječi ureditvi – »proti vojni, proti ekonomski in spolni eksploataciji, proti rasizmu, etc. Toda organizirati se je treba na način, da so sredstva skladna s cilji, tako da ustvarimo medčloveške odnose, ki naj bi obstajali v prihodnji družbi /.../ četudi ne dosežemo zmage jutri ali naslednje leto, že danes ustvarimo model in že danes delujemo tako, kot naj bi delovali v družbi prihodnosti«. V globalnem uporuh gibanja gibanj se tako ne čaka, da bo revolucija – kot neka utopična, idealna družbena skupnost v prihodnosti – prišla sama od sebe, temveč »revolucija teče« (Zadnikar 2004, 7) že v samem procesu družbene transformacije, saj potrebujemo to, kar je predlagal že zapatizem: »revolucijo, ki bo naredila revolucijo možno« (Marcos 2003, 166).

7 Epilog: Kako je v kapitalizmu še možna poezija?¹²⁹

7.1 Nova demokracija, utopija, svoboda in enakost v svetu mnogoterih svetov

Vodovnik (2007a, 19) je zapisal, da do »spoznanja, da je obstoječa – družbena/ekonomska/politična – ureditev krivična in jo je tako potrebno čimprej odpraviti, zadostuje že bežno opazovanje okolja v katerem živimo«. In to okolje resnično ni nič kaj vzpodbudno, kaj šele, da bi dejansko omogočalo razvijanje osnovnih načel, ki jih »zagovarja« obstoječi družbeni sistem: pravičnost, ki jo neoliberalizem izgovarja bolj po tihem, saj v želji po neskončni akumulaciji kapitala le ta ne more biti v ospredju, demokracija, za katero si vodilna ideologija misli, da jo je iznašla, četudi je ni nikoli hotela imeti, in svoboda, ki je za neoliberalni projekt kapitalizma bistvenega pomena do točke, ko o tem »kaj je svoboda« odločajo tisti, ki svobodo hkrati

¹²⁹ »Kako je v kapitalizmu še možna poezija?« je parafrazirana oblika Adornovega vprašanja »Kako je po Auschwitzu še možna poezija?«.

podeljujejo in predvsem jemljejo – resnične svobode do tega trenutka še nikoli niso podelili.¹³⁰

Neoliberalizem kot kruta realnost posameznikom ponuja zelo omejen manevrski prostor, v katerem ljudje zgolj apatično in konformno sprejemajo družbeno realnost kot dano in dokončno določeno. Zadušenost od oblasti, ki večini posameznikom ne nudi nič kaj več kot bedo, ljudem daje potrpežljivost in zatira željo po upor. Omejevanje svobode tako na najboljši možen način ohranja *status quo* obstoječega družbenega sistema. Obenem pa je takšen način konsolidacije »velika zmeta« (More 1958), saj človek, če se opremo na Bakuninovo misel, poseduje biološko oziroma instinktivno potrebo po svobodi. Kot pravi Zinn (Vodovnik 2007, 5), je želja in potreba po svobodi vidna že v proučevanju zgodovine človeškega vedenja – »nenazadnje je v vseh primerih, ko smo živeli pod takšno ali drugačno tiranijo vedno sledil upor«.

Takšen upor se mora začeti odvijati tudi danes. Velika prednost je, da takšne prakse odporništva že obstajajo in tudi dejansko delujejo, zato ni potrebe po iskanju nekih popolnoma novih modelov, kako se zoperstaviti oblasti, ki ji diktira neoliberalni kapitalizem. Dovolj je že, da se ozremo na tiste dela sveta, kjer močna družbena gibanja iz dneva v dan nazorno prikazujejo, da je odpor mogoč in da še vedno obstajajo »neuničljive sanje o boljšem svetu« (Gresh 2009, 4).

Sanje o boljšem svetu, ki vsekakor ne predstavljajo utopije v smislu nekih nedosegljivih idealov, kar se neprimerno podtika vsaki progresivni misli, se morajo začeti prakticirati že v samem iskanju pravičnejšega in boljšega sveta – v družbenem in političnem boju.¹³¹ »Ni pomemben cilj, temveč zvestoba izkušnji /.../ ko je dosežena, pride cilj sam od sebe, postavi se na svoje mesto, ne slepi, niti ne ovira: prispeva« (Guevara 2003, 22).

Zoperstavljanju sistemu s konceptom, ki se že v upor. sklicuje na demokracijo, svobodo in pravičnost, mora temeljiti na vzajemni pomoči, saj le ta predstavlja

¹³⁰ V Grotesknem plesu (Huxley 1966, 82) Bojanus in Gumril razpravljata o pomenu revolucije in svobode, pri čemer prvi za svobodo izreče: »Če izvzamemo malo, zelo malo ljudi /.../ svobode sploh ni. To je prevara /.../ Grozno slepilo. In če mi je dovoljeno takole reči /.../ [svoboda je] umazana goljufija«.

¹³¹ Na nujno transcendiranje »klasičnih« uporov, ki si boljši svet zamišljajo šele po zrušitvi oblasti, do takrat pa uporabljajo ista sredstva delovanja kot vladajoči in na tak način hkrati pozabljajo na nujno uskladitev ciljev in sredstev, je v Kontrapunktu življenja opozarjal Huxley (1960, 19): »Prevzet od veselja nad političnim bojem je prestopil svoje meje, postal je, da tako rečemo, večji od samega sebe – večji in preprostejši«.

»najboljše zagotovilo za nadaljnjo evolucijo človeštva« (Kropotkin 1986, 333). Hkrati pa je v želji po spreminjanju sveta potrebno upoštevati tudi različne poglede in predstave posameznih kultur in družbenih gibanj – »svet mnogoterih svetov« – saj se upor in družbene prakse ne sme jemati kot univerzalne¹³², kot to počne neoliberalni kapitalizem, ki hoče svojo ideologijo prenesti na vse družbene akterje, pri čemer dela nepopravljivo škodo posameznim (unikatnim) kulturam in družbenim gibanjem,

Četudi bo kapitalistična oblast še naprej zatirala vsakršen upor in vsakršno progresivno družbeno gibanje, ki bi lahko ogrozilo nadaljevanje neoliberalnega projekta, se morajo oblastniške strukture kljub vsemu zavedati, da je uporništvo še bolj trdoživo kot kapitalizem in da njegove ideje o boljšem in pravičnejšem svetu ne bodo nikoli dokončno poteptane. Ob smrti Ernesta Che Guevare je Castro (2006, 214) zapisal, da je bil »eden najbolj plemenitih, izjemnih in nesebičnih ljudi /.../ [vendar] to ne bi bilo pomembno, če ne bi verjel, da je med ljudskimi množicami na milijone in milijone takih ljudi, kot je bil on«. Prav zaradi tega se ne sme in ne more zgoditi, da bi emancipatorni potencial ljudi ostal (za vedno) neizkoriščen.

8 Povzetek in sklep

V diplomskem delu sem poizkušal smiselno združiti tri različne tematske sklope: kritiko neoliberalizma, upor obstoječemu sistemu in iskanje alternativ onkraj kapitalistične družbene ureditve.

V prvem delu sem se tako loteval predvsem področij, na katerih se delovanje neoliberalizma – edina prava, neizbežna in usodna ideologija – kaže v najbolj nedemokratični obliki, v določenih primerih uporablja celo totalitarne prijeme, ki so skladni z njegovo ideologijo. Le ta je na posameznih mestih tudi v paradoksalnem odnosu (vendar ne protislovnem!) s svojim implementiranjem v praksi. Prva indikatorja tega – demokratičnosti oziroma totalitarnosti in paradoksalnega delovanja – sta prosti

¹³² Prav tako je poznana tudi dilema o univerzalnosti človekovih pravic, ki jo morda še najbolj pojasni Jullien (2008, 29): »Pri človekovih pravicah ne obstaja vprašanje, ali jih je mogoče posplošiti, se pravi, ali jih je mogoče kot izjavo resnice razširiti na vse kulture sveta – ali bolje, v tem primeru je odgovor »ne«. Gre namreč za to, da se zagotovi, da bodo povzročile učinek univerzalnega, ki služi kot brezpogojno (takšna je njihova funkcija orožja ali negativnega orodja), v imenu česar je boj *apriori* pravičen, upiranje pa legitimno«.

trg in svobodna trgovina, ki sta obenem mitološka atributa neoliberalizma, saj njuno delovanje niti ni »prosto« niti ni »svobodno«. Nasprotno, neoliberalizem si omenjena pojma interpretira na tak način, kot ga je izpostavil Nairn (2008): »prosti trg je dejansko svoboden za tiste akterje, ki na njem zavzemajo dominantno pozicijo, ter hkrati nesvoboden za tiste, ki so v tem ekonomskem polju postavljeni na margino«.

Največkrat se kot alternativo prostemu trgu postavlja pojem nacionalne države, ki bi se naj zoperstavljala »popolnoma« (neo)liberalizirani ekonomiji. Takšna percepcija delovanja nacionalne države se pokaže kot napačna, saj je le ta ena izmed pomembnejših institucionalnih značilnosti obstoječega družbenega sistema. Njena funkcija je, da oblikuje takšne strukturne pogoje, ki služijo implementaciji neoliberalnega projekta, zato je sleherna (nacionalna) politika hkrati tudi ekonomska politika. Transcendiranje nacionalnih politik, ki omogočajo kapitalizem, se s pomočjo politično (!) vodenega procesa globalizacije, ki je zaradi interesov kapitala reducirana zgolj na ekonomsko funkcijo, steka v moderni svetovni-sistem, katerega cilj je neskončna akumulacija kapitala. Ta cilj pa omogoča svetovna-ekonomija, ki lahko deluje samo v okvirih neoliberalizma, saj ji ta prek vzpostavljanja (globalnih) transnacionalnih institucij omogoča neomejen prostor delovanja in implementacijo svoje ideologije.

Zaradi takšnega delovanja ekonomske globalizacije so odveč vsi demokratični temelji družbe, saj jih svetovni-sistem in svetovna-ekonomija ne potrebuje. Celo več, vprašanje demokracije bi znotraj svetovnega-sistema, za katerega v nobenem primeru ne smemo pozabiti, da služi zgolj in samo interesom kapitala, oteževalo implementacijo neoliberalnemu projektu kapitalizma. Zaradi tega je funkcija svetovnega-sistema, ki se ne naslanja eksplicitno na kapital, četudi to nalogo opravlja izključno zaradi ekonomskih interesov, da prek družbe nadzora, strukturnega nasilja in ideoloških aparatov oblikuje takšno družbo in takšnega posameznika, ki se neoliberalnemu projektu ne upira, temveč postane njegov sestavni del. Posameznik je na tak način oropan možnosti, da razvije svoj potencial, saj ga je kapitalizem oblikoval v enodimenzionalnega človeka, ki uživa zgolj v družbi spektakla – tisti družbi, ki hkrati določa posameznikove potrebe in želje ter mu ponuja navidezno svobodo, ki nadzoruje njegove misli, ideje in duha.

Neoliberalizem posameznikovo svobodo v polju političnega oziroma v procesa družbenega odločanja reducira na volilno pravico, ki v predstavniški demokraciji predstavlja največjo možno participativno vlogo posameznika. Politična sfera pa v predstavniški demokraciji »ni nič drugega kot bojišče posamičnih, nasprotujočih si interesov, kjer imajo svojo ceno zgolj ugodje in profit, privrženost in sla po vladi« (Arendt 1992, 51). Zaradi tega si politični predstavniki ne morejo dovoliti, da bi prezrli vlogo kapitalistov. Njihovo prizadevanje temelji zgolj na osvojitvi (ali obrambi) oblastniškega položaja, pri čemer jim največ možnosti za to omogoča prav kapital. Dilema posameznika z volilno pravico je zaradi tega lažna, saj navidezno izbira med različnimi političnimi strankami, ki so del kapitalističnega sistema. Ko je oddal glas na volišču, sta ga na svoj račun prištela dva: ena izmed političnih strank in kapital, ki je ta glas prejel ne glede na to, za katero izbiro se je posameznik odločil.

Podobno kot je neoliberalizem »kupil« volilno pravico posameznika, si je prisvojil tudi delavstvo in njegovo svobodo spremenil v tržno vrednost. Njegove sposobnosti – fizične, intelektualne, moralne itd. – je zapakiral v en sam pojem, ki se imenuje »človeški kapital«. Le ta meri delavsko uspešnost zgolj v dobičku – tisti, ki služijo svetovnemu sistemu, so zaželeni, tisti, ki svoj »človeški kapital« razvijajo v drugačnih smernicah, so za sistem nekoristni. Kapitalizem vključuje zgolj prve, drugi so mesto že izgubili.

V drugem delu se delovanja kapitalizma lotevam na različnih primer držav, v katere poizkuša neoliberalizem (nasilno) vpeljati svojo ideologijo, ki služi nadaljevanju in poglobljanju projekta. Najprej pojasnujem tako imenovano »diktaturo šoka« (izum Čikaške šole), ki s pomočjo ustvarjanja negotovih razmer (npr. z državnimi udari) pripravlja teren za družbeno transformacijo posamezne države, ki mora sprejeti logiko neoliberalizma. Širjenje »fundamentalističnega kapitalizma« ponazarjam na Čilu, Braziliji, Urugvaju, Argentini, Veliki Britaniji, Boliviji, Kitajski in Združenih državah Amerike. Posebno pozornost v tem sklopu namenjam uporju Venezuele, ki se je vsiljevanju neoliberalizma uspešno zoperstavila, in Hondurasu, ki je v tem trenutku najbolj aktualen primer širjenja kapitalističnega projekta z »doktrino šoka«.

V zadnjem delu diplomske naloge sem se posvetil uporju in iskanju rešitev onkraj neoliberalizma. V uporju z bojem za oblast sem predstavil primer Bolivije, ki je z

Gibanjem za socializem (MAS), družbenim gibanjem in hkrati politično stranko, začelo »demokratsko revolucijo« – s protesti, odporništvom, razvijanjem lastnega modela zoperstavljanja oblasti in neoliberalizmu. Lokalna gibanja (npr. *cocaleros*) so se z regionalnih bojev – »water war«, »gas war« itd. – transformirala v nacionalni boj, ki je z bojem za oblast dosegel veliko število sedežev v bolivijskem kongresu in postavil prvega predsednika države indijanskega rodu Eva Moralesa. MAS je tudi po osvojitvi oblasti ostal v prvi vrsti družbeno gibanje, ki je začelo družbeno transformacijo v Boliviji – ta vključuje širšo demokratsko vključenost v procesu političnega odločanja, povrnitev pravic staroselcem, strožji državni nadzor nad ekonomsko politiko, participativno demokracijo itd.

Na drugi strani se zapatizem, gibanje staroselcev v mehiški pokrajini Chiapas, neoliberalizmu zoperstavlja brez boja za oblast. Zapatisti so razvili avtonomen družbeni sistem, v katerem je prostor za svobodo, pravičnost, demokracijo, humanost, solidarnost itd. – (edino) neoliberalni kapitalizem v tem svetu nima mesta. Družbeno gibanje staroselcev zavrača sodelovanje v predstavniki demokraciji, kjer tekmujejo politične stranke, hkrati noče postati revolucionarna avantgarda, ampak s pomočjo neposredne demokracije ustvarja »revolucijo, ki bo naredila revolucijo možno« (Marcos 2003, 166).

Zapatizem je bil navdih za nastanek tako imenovanega »gibanja gibanj«, ki predstavlja globalni upor neoliberalizmu. To gibanje, ki ga lahko poimenujemo tudi »Nova nova levica«, predstavlja odporništvo različnih dimenzij, saj so vanj združena različna družbena gibanja, ki kljub mnogoterosti delujejo v skupnem. V njihovem delovanju je edini skupni imenovalec boj proti neoliberalizmu. »Nova nova levica« kot alterglobalistično gibanje, četudi prevečkrat označeno kot »antiglobalistično«, se upira ekonomski globalizaciji in ponuja alternativne predloge (na primer na Svetovnih socialnih forumih) z gibanjem samim, saj le to že samo po sebi predstavlja alternativno obliko demokracije, ki je neposredna in vključujoča ter daje enako težo tako ciljem kot tudi sredstvom na poti do boljšega in pravičnejšega sveta. Sanje o takšnem svetu še vedno ostajajo neuničljive, hkrati pa je neuničljiv tudi odpor neoliberalizmu, ki ga je potrebno zavreči in začeti z gradnjo nove demokracije, ki ne obstajala zgolj v imenu, ampak bo ponujena kot praktična možnost za svoboden razvoj človeškega emancipatornega potenciala.

S proučevanjem izbrane tematike diplomske naloge sem poizkušal podati nek širši pogled in kritiko obstoječega sistema, pri čemer sem se loteval tistih področij, ki se zdijo najpomembnejša za delovanje neoliberalizma. Analiza, ki je bila uporabljena, na eni strani dopolnjuje obstoječe teoretske koncepte, na drugi strani pa poizkuša različne vidike progresivne politične misli združiti v skupno teorijo, ki morda ne predstavlja nekaj povsem novega, a kljub temu odpira nove poglede in možnosti za radikalno kritiko vsega obstoječega ter postavitev alternativ, ki ne obstajajo zgolj v teoriji, ampak jih lahko najdemo tudi v praktičnem delovanju družbenih gibanj. Ravno tako kot je potrebno razumeti proces gradnje boljše in pravičnejše družbe kot nedokončan projekt, ki si mora vseskozi prizadevati za izpopolnjevanje, je treba tudi pričujoče diplomsko delo brati na identičen način: kot nedokončano zgodbo, ki ponuja ideje in kliče po nenehnih dopolnitvah ter novih pogledih, ki bodo nadgrajevali zapisane.

9 Literatura

- Adorno, Theodor W. 2002. *The culture industry: selected essays on mass culture*. London: Routledge.
- Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: *cf.
- Amin, Samir. 2004. For struggles, global and national. V *World Social Forum: Challenging empires*. New Delhi: The Viveka Foundation.
- Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Arendt, Hannah. 1992. Resnica in politika. V *Sodobni liberalizem*, ur. Rudi Rizman, 35–51. Ljubljana: Krtina.
- Balibar, Etienne. 2007. *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
- Bartley, Kim in Donnacha O'Brian. 2003. *Chavez: Inside the coup: The revolution will not be televised*. Dostopno prek: <http://www.chavezthefilm.com/html/home.htm> (12. avgust 2009).
- Beck, Ulrich. 2003. *Kaj je globalizacija?: Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- Bell, Daniel. 1992. Liberalizem v postindustrijski družbi. V *Sodobni liberalizem*, ur. Rudi Rizman, 231–249. Ljubljana: Krtina.
- Bellon, Andre. 2009. Socialna gibanja in splošna volilna pravica: Spopadi pod demokracijo. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 3 (junij).
- Benjamin, Walter. 2002. *Enosmerna ulica*. Ljubljana: Študentka založba.
- Bezcec, Barbara, Andrej Kurnik in Urban Suša. 2002. Kontraimperij – Intervju s Tonijem Negrijem. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXX (209–210): 11–23.
- Bihr, Alain. 2007. Cinizem in brezvestnost: Človeški ... kapital. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 32 (december).
- Binkova, Petra. 1998. Zapatistični murali iz Chiapasa, Mehika. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXVI (188): 263–288.
- Bobbio, Norberto. 1992. Stari in novi liberalizem. V *Sodobni liberalizem*, ur. Rudi Rizman, 265–286. Ljubljana: Krtina.

- Bourgeois, Roy in Margaret Knapke. 2009. School of coups. *CounterPunch*, 30. julij. Dostopno prek: <http://www.counterpunch.org/bourgeois07302009.html> (1. avgust 2009).
- Buchanan, Patrcik J. 2002. Free trade is not free. V *Global Backlash: Citizen initiatives for a just world economy*, ur. Robin Broad, 34–37. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing group.
- Burlingame Goumbri, Olivia. 2005. *The Venezuela reader: The building of a people's democracy*. Washington: EPICA.
- Burtless, Gary, Robert Z. Lawrence, Robert E. Litan in Robert J. Shapiro. 2004. Globophobia: Confronting fears about open trade. V *Global Backlash: Citizen initiatives for a just world economy*, ur. Robin Broad, 23–25. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing group.
- Callinicos, Alex. 2004. *Antikapitalistični manifest*. Ljubljana: Sophia.
- Calvo Ospina, Hernando. 2007. Bolj diskreten, a enako učinkovit kot Cia. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 8–10 (julij).
- Carlesen, Laura. 2009. Stronger measures are needed: 21st coups d'etat. *CounterPunch*, 23. julij. Dostopno prek: <http://www.counterpunch.org/carlsen07232009.html> (1. avgust 2009).
- Castro, Fidel. 2006. *Che Guevara*. Tržič: Učila international.
- Chapman, Debra D. 2005. Strateška, oportunistična in post-volilna avtonomija: Primerjalna analiza treh primerov iz Mehike. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXXIII (222): 200–217.
- Chase-Dunn, Christopher in Barry Gills. Waves od globalization and resistance in the capitalist world-system: Social movements and critical global studies. V *Critical globalization studies*, ur. Richard P. Appelbaum in William I. Robinson, 45–54. New York: Routledge.
- Chomsky, Noam. 2003. *Somarak demokracije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- 2005a. *Profit pred ljudmi*. Ljubljana: Sanje.
- 2005b. *Enajsti september*. Ljubljana: Sanje.
- 2006. *Profit pred ljudmi: Neoliberalizem in globalna ureditev*. Ljubljana: Sanje.
- 2009. Čas izkrivljenj. *Mladina*, 31. julij, 48–49.
- Crabtree, John. 2009. Bolivia: Playing by new rules. V *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*, ur. Geraldine Lievesley in Steve Ludlam, 91–108. New York: Zed Books.

- Debord, Guy. 1999. *Družba spektakla*. Ljubljana: Študentska založba.
- Debenjak, Božidar. 2002. Urok razsvetljenstva in njegova dialektika: spremna beseda. V *Dialektika razsvetljenstva: Filozofski fragment*, ur. Max Horkheimer in Theodor W. Adorno, 287–300. Ljubljana: Studia humanitatis.
- DeMello, Anthony. 1993. *Žabja molitev: meditativne zgodbe*. Ljubljana: Župnijski urad Dravljje.
- Dominguez, Francisco. 2009. The Latin Americanization of the politics of emancipation. *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*, ur. Geraldine Lievesley in Steve Ludlam, 37–54. New York: Zed Books.
- Denord, Francois. 2008. Stroj, o katerem so sanjali neoliberalci: Poroka golizma in liberalizma v času skupnega trga. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 12–13 (november).
- Dewey, John. 1963. *The living thoughts of Thomas Jefferson*. New York: Fawcett World Library.
- Dowdell, Kelly. 2005. Zapatistična avtonomija: alternativni model samorazvoja. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXXIII (222)*: 191–199.
- Dupin, Eric. 2009. Za liberalce je napad najboljša obramba. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 24–25 (februar).
- EZLN. 2005. Šesta deklaracija iz Lakadonskega pragozda. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXXIII (222)*: 11–23.
- Fisher, William in Thomas Ponniah, ur. 2003. *Another World is possible: Popular alternatives to globalization at the World Social Forum*. New York: Palgrave.
- Foucault, Michael. 2007. *Življenje in prakse svobode*. Ljubljana: Zrc.
- Friedman, Milton. 1992. Odnos med ekonomsko in politično svobodo. V *Sodobni liberalizem*, ur. Rudi Rizman, 147–159. Ljubljana: Krtina.
- Fukuyama, Francis. 1993. *The end of history*. New York: Avan Books.
- Goodman, Amy. 2009. Undo the coup. *Truthdig*, 30. junij. Dostopno prek: http://www.truthdig.com/report/item/20090630_undo_the_coup/ (10. september 2009).
- Grandin, Greg. 2009. Washington's moment of truth: Zelaya's Brazilian gambit. *CounterPunch*, 22. september. Dostopno prek: <http://www.counterpunch.org/grandin09222009.html> (22. september 2009).

- Gregorčič, Marta. 2005. Caracol – pu'y – školjka: Nekaj značilnosti organiziranja, razvoja, boja in izobraževanja v zapatističnih skupnostih. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXXIII (172–173): 134–158.
- Gresh, Alain. 2008. Belo zlato, izčrpana žila: O suženjstvu, kolonijah in nadvladi zahodne civilizacije. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 28–29 (april).
- 2009. Oboroženi boji niso več aktualna metoda: Neuničljive sanje o boljšem svetu. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 4 (maj).
- Guevara, Ernesto. 2003. *Zapisi s potovanja: Motoristov dnevnik*. Ljubljana: Sanje.
- Habel, Janette. 2007. Washington pred latinskoameriškim izzivom. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 6–7 (december).
- Halimi, Serge. 2008. Poenostavljena demokracija. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 1 (marec).
- 2009. Diktatura lobijev. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 1 (september).
- Hallinan, Conn. 2009. A U.S. connection: The Honduran Coup. *CounterPunch*, 10. avgust. Dostpno prek: <http://www.counterpunch.org/hallinan08102009.html> (25. avgust 2009).
- Hamilton, Clive. 2003. *Fetiš rasti*. Ljubljana: Krtina.
- Hardt, Michael in Antonio Negri. 2003. Foreword. V *Another World is possible: Popular alternatives to globalization at the World Social Forum*, ur. William Fisher in Thomas Ponniah, XVI–XI. New York: Palgrave.
- 2005. *Multituda: Vojna in demokracija v času Imperija*. Ljubljana: Študentska založba.
- Harvey, David. 2005a. *A brief history of neoliberalism*. Oxford: University Press.
- 2005b. From globalization to the new imperialism. V *Critical globalization studies*, ur. Richard P. Appelbaum in William I. Robinson, 91–100. New York: Routledge.
- Held, David. *Modeli demokracije*. Ljubljana: Krtina.
- Hershberg, Eric in Fred Rosen. 2006. Turning the tide. V *Latin America after neoliberalism: Turning the tide in 21st century?*, ur. Eric Hershberg in Fred Rosen, 1–25. New York: The New Press.
- Holloway, John. 2005. *Spreminjamo svet brez boja za oblast*. Ljubljana: Študentska založba.
- Horkheimer, Max in Theodor W. Adorno. 2002. *Dialektika razsvetljenstva: Filozofski fragmenti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Huxley, Aldous. 1960. *Kontrapunkt življenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- 1966. *Groteskni ples*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 2003. *Krasni novi svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 2006. *Mirovništvo in filozofija*. Maribor: Subkulturni azil.
- Huntington, Samuel. 2005. *Spopad civilizacij*. Ljubljana: Mladinska založba.
- Jeffs, Nikolai. 1998. All you need is love (nasilje, emancipacija pa tudi nekaj uvodnih besed). *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXVI (188): 9–42.
- Jullien, Francois. 2008. Človekove pravice, vprašljiva univerzalnost? *Le monde diplomatique v slovenščini*, 28–29 (februar).
- Kellner, Douglas. 2002. Introduction to the second edition. V *One-Dimensional Man*, ur. Herbert Marcuse, XI–XXXVIII. New York: Routledge.
- Klare, Michael T. 2009. Aktualna situacija se zdi precej drugačna: Geopolitika socialnega vrenja. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 8–9 (maj).
- Klein, Naomi. 2000. *No logo*. London: Flamingo.
- 2003. The unknown icon. V *¡YA BASTA!: Ten years of the Zapatista uprising: writings of subcommandante insurgente Marcos*, ur. Žiga Vodovnik, 19–26. Ljubljana: Študentska založba.
- 2007. *The shock doctrine: The rise of disaster capitalism*. London: Penguin Group.
- 2009. Ideologija prostega trga še zdaleč ni mrtva. *Mladina*, 27. marec. Dostopno prek: http://www.mladina.si/tednik/200912/ideologija_prostega_trga_se_zdalec_ni_mrtva (10. julij 2009).
- Kocbek, Darja. 2008. Pomanjkanje hrane. Je vojna? Bo vojna? Zakaj torej zaloge? *Mladina*, 50–51 (5. maj).
- Komat, Anton. 2000. *Zaton Prometejeve dobe*. Ljubljana: Študentska založba.
- Kozloff, Nikolas. 2009. Honduras and the big stick. *CounterPunch*, 20. julij, 1. Dostopno prek: <http://www.counterpunch.org/kozloff07202009.html> (30. julij 2009).
- Kropotkin, Peter. 1986. Vzajemna pomoč. V *Antologija anarhizma 2*, ur. Rudi Rizman in Mitja Maruško, 329–333. Ljubljana: Krtina.
- Krugman, Paul. 2009. Kako so se ekonomisti lahko tako zmotili? *Mladina*, 40–42 (11. september).
- Kurnik, Andrej. 2002. Aquí estamos. V *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXX (209–210): 69–85.
- 2005. *Bipolitika: Novi družbeni boji na horizontu*. Ljubljana: Sophia.

- 2006. Niti trg niti država. V *Kako se izvleči iz liberalizma*, ur. Alan Touraine, 165–175. Ljubljana: Sophia.
- Kymlicka, Will. 2005. *Sodobna politična filozofija: Uvod*. Ljubljana: Krtina.
- Lah, Marko. 2000. *Temelji ekonomije*. Ljubljana: Fora.
- Lazarsfeld, Paul F. in Robert K. Merton. Množično sporočanje, popularni okus in organizirano družbeno delovanje. V *Komunikološka hrestomatija 2*, ur. Slavko Splichal, 23–40. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lemoine, Maurice. 2007. Geopolitika: Imperij, strategije in konflikti. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 26–27 (junij).
- 2008. »Otežena možnost za pogajanja z drugimi političnimi silami«: Eksplozivno soočenje v Boliviji. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 27–29 (september).
- 2009. Ponotranjenje občutenja ljudstva: Tista Latinska Amerika, ki si upa spopasti. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 13 (maj).
- 2009. Državni udar. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 1 (avgust).
- Luther King, Martin. 2008. *Avtobiografija*. Ljubljana: Sanje.
- Malkin, Elisabeth. 2009. Ousted leader returns to Honduras. *The New York Times*, 22. september. Dostopno prek: http://www.nytimes.com/2009/09/22/world/americas/22honduras.html?_r=2&hp (22. september).
- Marcos, Subcomandante. 2002a. Sedem ločenih kosov globalne sestavljanke: Neoliberalizem kot sestavljanke: brezplodna globalna enotnost, ki razdvaja in pogublja narode. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXX (209–210): 37–58.
- 2002b. Our world is our weapon. V *Global Backlash: Citizen initiatives for a just world economy*, ur. Robin Broad, 258–261. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing group.
- 2002c. The Fourth world war has begun. V *The Zapatista Reader*, ur. Tom Hayden, 283–284. New York: West Group.
- 2003. Subcomandante Marcos: 1994–1996 – Spreading the world. V *¡YA BASTA!: Ten years of the Zapatista uprising: writings of subcommandante insurgente Marcos*, ur. Žiga Vodovnik, 55–244. Ljubljana: Študentska založba.
- Marcuse, Herbert. 2002. *One-Dimensional Man*. New York: Routledge.
- Marx, Karl in Friedrich Engels. 2008. *Komunistični manifest*. Ljubljana: Maks Viktor.

- McMichael, Philip. 2005. Globalization and development studies. V *Critical globalization studies*, ur. Richard P. Appelbaum in William I. Robinson, 111–120. New York: Routledge.
- McNally, David. 2006. *Another World Is Possible: Globalization & Anti-Capitalism*. Monmouth: The Merlin Press.
- Meadows, Shane. 2006. *This is England*. Dostopno prek: <http://www.thisisenglandmovie.co.uk/> (10. september 2009).
- Mencinger, Jože. 2008. Šok terapija: Chicago Boys in Slovenija. *Mladina*, 49–54 (4. januar).
- 2009. Deglobalizacija. *Mladina*, 21–24 (10. julij).
- Mermet, Daniel. 2007. Prosto pranje možganov. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 4–5 (september).
- Michaels, Walter Benn. 2008. »Rasa ni pomembna«: Amerika je lahko drugačna. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 12–13 (junij).
- Močnik, Rastko. 2004a. Prolog: H koncu kapitalizma. V *Antikapitalistični manifest*, ur. Alex Callinicos, VII–XXVI. Ljubljana: Sophia.
- 2004b. Predvolilni čas preseneti. *Mladina*, 11. september. Dostopno prek: http://www.mladina.si/tehdnik/200436/clanek/slo-kolumna--rastko_mocnik/ (10. september 2009).
- More, Thomas. 1958. *Utopija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mouffe, Chantal. 1997. Za agonistični pluralizem. V *Kaj je politika?*, ur. Adolf Bibič, 146–154. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Nairn, Allan. 2008. No free lunch, no free market: Economic indicator. *CounterPunch*, 16. januar. Dostopno prek: <http://www.counterpunch.org/nairn01162008.html> (1. avgust 2009).
- Negri, Antonio in Micheal Hardt. 2002. *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.
- 2005. *Vrnitev: Biopolitični besednjak*. Ljubljana: Študentska založba.
- Offe, Claus. 1985. *Družbena moč in politična oblast: protislovja kapitalistične demokracije: razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Olesen, Thomas. 2006. The Zapatistas and Transnational Framing. V *Latin American social movements: Globalization, democratization, and transnational networks*, ur. Hank Johnston in Paul Almeida, 179–196. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

- Ouvina, Hernan. 2005. Latinska Amerika: upor z obrobo. V *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXXIII (172–173): 35–54.
- O'Byrne, Darren J. 2005. Toward a critical theory of globalization: A Habermasian approach. V *Critical globalization studies*, ur. Richard P. Appelbaum in William I. Robinson, 75–87. New York: Routledge.
- Padover, Saul Kussiel. 1965. *Thomas Jefferson and the foundations of freedom*. New York: Fawcett publications.
- Paupeau, Franck in Herve Do Alto. 2008. V Boliviji: »Revolucija zunaj revolucije«. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 10–11 (februar).
- Pečenko, Nikolaj. 2009. 200 let Charlesa Darwina: Darwin. *Mladina*, 49–52 (6. februar).
- Petras, James. 1999. *The left strikes back: Class conflict in the age of neoliberalism*. Colorado: Westview Press.
- Pikalo, Jernej. 2003. *Neoliberalna globalizacija in država*. Ljubljana: Sophia.
- Pribac, Igor. 2003. Postfordizem, množstvo in pank. V *Slovnica množstva: k analizi oblik sodobnega življenja*, ur. Paolo Virno, 105–146. Ljubljana: Krtina.
- Prokopijevič, Miroslav. 2005. *Skupna kmetijska politika (SKP)*. Dostopno prek: <http://evropa.gov.si/kmetijstvo/skp/> (20. julij 2009).
- Prvan, Mia Dora. 2007. Znana in neznan Ljudska Republika Kitajska: Laogai, gulag po Kitajsko. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 24–25 (oktober).
- Rifkin, Jeremy. 2007. *Konec dela*. Ljubljana: Krtina.
- Rizman, Rudi. 2008. Zaton »kazino kapitalizma«: Zapravljeni družbeni kapital. *Dnevnikov objektiv*, 13 (25. oktober).
- Rocker, Rudolf. Mitologija revolucije in revolucionarna resničnost. V *Antologija anarhizma 2*, ur. Rudi Rizman in Mitja Maruško, 512–520. Ljubljana: Krtina.
- Rodney, Walter. 2002. How Europe underdeveloped Afrika. V *Global Backlash: Citizen initiatives for a just world economy*, ur. Robin Broad, 77–79. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing group.
- Roudometof, Victor. 2005. Transnationalism and cosmopolitanism: Errors of globalism. V *Critical globalization studies*, ur. Richard P. Appelbaum in William I. Robinson, 65–74. New York: Routledge.
- Salecl, Renata. 2007. Na mestu »domačega« uvodnika: Upor kapitalu. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 3 (julij).

- Sassen, Saskia. 2005. The many scales of the global: Implications for theory and for politics. V *Critical globalization studies*, ur. Richard P. Appelbaum in William I. Robinson, 155–166. New York: Routledge.
- Sauper, Hubert. 2004. *Darwin's nightmare*. Dostopno prek: <http://www.darwinsnightmare.com/index.htm> (12. avgust 2009).
- Shah, Sonia. 2007. Preselitev tveganj: Preizkušanje zahodnih zdravil na revežih Juga. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 14–15 (junij).
- Sklair, Leslie. 2005. Generic globalization, capitalist globalization, globalization, and beyond: A framework for critical globalization studies. V *Critical globalization studies*, ur. Richard P. Appelbaum in William I. Robinson, 55–63. New York: Routledge.
- Solženicin, Aleksandr Isaevič. 1971. *En dan Ivana Denisoviča*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Štefančič, Marcel. 2001. *Busheva Amerika: Od puča do vojne*. Ljubljana: Umco.
- 2008. Kratka zgodovina demokracije: Diktatura šoka. *Mladina*, 49–54 (4. januar).
- 2009. Dead Kennedys. *Mladina*, 54–56 (4. september).
- Tapia, Luis. 2008. Bolivia: The left and social movements. V *The new Latin American left: Utopia reborn*, ur. Patrick Barret, Daniel Chavez in Cesar Rodriguez-Garavito, 215–231. London: Pluto Press.
- Thaenhardt, Dieter. 1994. Globalni problemi, globalne norme, novi globalni akterji. V *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXII* (172–173): 215–231.
- Touraine, Alain. 1992. Kaj danes pomeni demokracija. V *Sodobni liberalizem*, ur. Rudi Rizman, 297–308. Ljubljana: Krtina.
- Touraine, Alain. 2006. *Kako se izvleči iz liberalizma*. Ljubljana: Sophia.
- Unger, Craig. 2004. *Bushev dvor, Saudov dvor*. Mengeš: Ciceron.
- Velikonja, Mitja. 2003. *Mitografije sedanjosti: Študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.
- Vodovnik, Žiga. 2002. The struggle continues... V *¡YA BASTA!: Ten years of the Zapatista uprising: writings of subcommandante insurgente Marcos*, ur. Žiga Vodovnik, 29–51. Ljubljana: Študentska založba.
- 2005. Spremna beseda. V *Enajsti september*, ur. Noam Chomsky, 122–127. Ljubljana: Sanje.

- 2007a. Kapitalizem je še vedno živ: O navidezni svobodi in dejanski zaslužjenosti. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 19 (september).
- 2007b. Intervju: Howard Zinn: »Vsaki tiraniji je vedno sledil upor«. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 4–5 (november).
- Wade, Terry. 2009. Bolivia's Morales wins referendum, faces long fight. *Reuters UK*, 26. januar. Dostopno prek: <http://uk.reuters.com/article/idUKN2633852520090126> (20. september).
- Wallerstein, Immanuel. 1999. *Utopistike: Dediščina sociologije*. Ljubljana: *cf.
- 2004. *Zaton ameriške moči*. Ljubljana: *cf.
- 2006. *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: *cf.
- Weisbrot, Mark. 2009. A familiar pattern: IMF gives Hondurian government \$175 million. *CounterPunch*, 7. september. Dostopno prek: <http://www.counterpunch.org/weisbrot09072009.html> (10. september 2009).
- Wilpert, Gregory. 2008. Srečno naključje: Protiudarec venezuelski revoluciji. *Le monde diplomatique v slovenščini*, 3 (januar).
- Zadnikar, Darij. 1998. Le vkup, le vkup, uboga gmajna! *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXVI (188): 5–6.
- 2004. Kronika radostnega uporništva. V *Spreminjamo svet brez boja za oblast*, ur. John Holloway, 201–225. Ljubljana: Študentska založba.
- 2005. Preživetje uma v neoliberalizmu. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXXIII (172–173): 5–12.
- Žižek, Slavoj. 2007. *Nasilje*. Ljubljana: Analecta.